A BUDAPESTI KIRÁLYI MAGYAR PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS KERESZTÉNYRÉGÉSZETI INTÉZETÉNEK DOLGOZATAI
(Igazgató: GEREVICH TIBOR)

ABHANDLUNGEN DES KUNSTHISTORISCHEN UND CHRISTLICH-ARCHAEOLOGISCHEN INSTITUTS DER KGL. UNGARISCHEN PETER PÁZMÁNY UNIVERSITÄT ZU BUDAPEST
(Lehrkanzel GEREVICH)

36.

RUDNAY GYULA

WAROU DÁNIEL

KÖRMÖCBÁNYAI FŐVÉSNÖK (1674—1729)

*

JULIUS v. RUDNAY

DANIEL WAROU

OBEREISENSCHNEIDER ZU KREMNITZ

BUDAPEST, 1936.
STÁDIUM SAJTÓVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Különlenyomat a Numizmatikai Közlöny XXXII.—XXXIIII.
1933.-34. évfolyamából.

Warou Dániel

körmöcbányai fővésnök (1674—1729).

I. Életrajz.

A XVII. század háborúi után új virágzásnak indult a Habsburg-birodalom művészete és ennek keretében az éremművészet is. Az inkább csak pénzvéséssel foglalkozó benszülött vésnököket a XVIII. század fordulóján külföldről bevándorolt vésnökök váltották fel, akik a technikai kivitelen kívül súlyt helyeztek a művészi tökélyre is, e kor nagy barok mestereitől tanultak és fellendítették a teljes hanyatlásban levő osztrák emlékérem készítést.

Bevándorlásukat elősegítették a birodalom súlyos pénzügyi bajai. A politikai egység mellett hiányoztak a gazdasági egység és boldogulás alapfeltételei: az egyöntetü pénzláb, az összes verdék állami tulajdonba való vétele és kezelése, végül az elavult és a hamisításokat megkönnyítő berendezésük kicserélése.

Elsősorban a pénzhamisítástól való félelem következtében kívánták meg ettől kezdve azt is, hogy a pénzeket művésziesen és szépen, tehát nehezen utánozhatóan vésssék, peremükre pedig az új angol és francia veretek mintájára feliratot verjenek.

A bevándorolt vésnökök sorában az első, aki úgy a technikai, mint művészeti követelményeknek megfelelt, a svéd Warou Dániel volt. Több mint egy évtizeddel előzte meg a sorban utána következő Gennaro Maria Antonio nápolyi vésnököt. Warout Bécsbe jövetele után a birodalom egyik legfontosabb verdéjének, a körmöcbányainak, rendbehozatalára küldték ki. Kapcsolatai Körmöcbányával ezután élete végéig megmaradtak s ezáltal Warou e kor pénztörténetében hazánkban a legelőkelőbb szerepet tölti be.

A XVIII. század második évtizedében már népes külföldi gárdát találunk Bécsben. Warou és Gennaro után ide költöznek a svéd C. G. Heraeus, aki III. Károly király régészeti felügyelőjévé lesz, a szintén svéd B. Richter és porosz Ph. Ch. Becker vésnökök. Heraeus vezetése mellett külföldi mintára megszervezik a Historia Metallica-t, a császár emlékérem történetét, melynek elkészítését a három svéd, közülük elsőnek Heraeus útmutatásai mellett megint Warou, vállalja magára. Ott van tehát az éremművészet újjászületésének bölcsőjénél is. A megindulást követő virágzásban művészünk már nem vesz tevékeny részt. Ezt a virágzást közvetlenül a vésnök-akadémia (Graveur-Akademie) megalakulása hozta meg, melyben az új, most már nagyrészt benszülött vésnök-generáció nevelődött és az osztrák barok emlékérem művészetet a tökély magas fokára emelte.

Bár a magyar barok-éremművészet a XVII. században nem osztozott az osztrákok szomorú sorsában, Warou fellépésével az őserejű, de amellett mégis primitív és már nem korszerű körmöci magyar iskola lassan eltűnik és helyet ad annak a modern barok iránynak, melynek Warou az első képviselője és amely legfeljebb tárgyában marad meg részben magyar vonatkozásúnak, egyébként az új idők centralizációs törekvései következtében szintén osztrákká — bécsivé — lesz. Egyedülálló és üdítő sziget ebben a meginduló osztrák-császári emlékérem gyártásban az a néhány pompás Rákóczi érem, melyet Warou Körmöcbányán 1703—07. között a fejedelem szolgálatában vésett.

Warou Dániel Svédországban született valószínűleg 1674-ben.[1] Foglalkozását és művészetét részben már atyjától tanulhatta, akiről, sőt nagyatyjáról később önéletrajzában a következőket írja: „. . . wegen meiner von Vatter vnd Grosvatter aner Erbt, vnd respective angebohrner auch ab Infantia selbst ex fundamento in Meinen Vatterland Schweden erlernethen Kunst-Vortheilen . . .“[2] Mesterségét és művészetét azonban teljesen

[1] A születésére, apja halálára, kivándorlására és danzigi tartózkodására vonatkozó adatokat *Rasmusson* úr, a stockholmi Éremtár tisztviselője volt szíves velünk közölni.

[2] Hofkammerarchiv, 1716. január 9. — „Sammlung berühmter Medailleurs und Münzmeister nebst ihren Zeichen“, Nürnberg 1778. 7. old. szerint: „Sein Vatter war ein Müzschmidt in Stockholm. Er erlernte die Kunst bey dem berühmten *Karlstein*.“ — A Warou név nem svéd eredetű s művészünk ősei valószínűleg bevándorlás útján kerültek Svédországba. Hogy honnan, azt a név hangzásából nem tudjuk megállapítani. Ez a név vezette félre Thalyt is, aki, mivel a szabadságharc alatt Varrónak írták, művészünket magyarnak gondolta.

az akkori Európa egyik leghíresebb éremvésnöke, a francia-barok hatás alatt álló A. Carlsteen mellett Stockholmban sajátította el.[3]

Apja 1692-ben Stockholmban meghalt s az örökségen az ifjú Warou Dániel külföldre utazott. 1693-ban Danzigban dolgozik,[4] azután nyomavész s a következő adatot csak 1698-ban találjuk róla, amikor Bécsben tartózkodik és szóba kerül kineveztetése a körmöcbányai pénzverdéhez.

Warou szakmabeli képzettsége már Bécsbe jövetelekor elsőrangú és a birodalomban működő többi egykorú vésnök mellett páratlanul sokoldalú volt. Értett nemcsak a verőtövek elkészítéséhez és művészi kiviteléhez, hanem a pénzverés műszaki részének minden ágában jártas volt, sőt az akkor nagy fejlődésen keresztülment pénzverdei berendezés legújabb vívmányait is ismerte,[5] s ezért tudta később a körmöci verdében az újszerű csavaros verőgépet berendezni. Ez a sokoldalúság és a legújabb vívmányokban való jártasság, amellyel a XVII. század végén egyetlen hazai vésnök sem dicsekedhetett, hívhatta fel rá az itteni kamarai körök, különösen br. *Thavonat* Lajos selmeci főkamaragróf figyelmét.

Úgy látszik, már 1698-ban szóba került kineveztetése Körmöcbányára, de ezt csak 1699-ben vitték keresztül. 1698-ban egy beadványban már „Münzeisenschneider"-ként említik.

1698 szeptember 17-én adta be kérvényét az Udvari Kamarához („Hofkammer"), amelyben kéri körmöci alkalmaztatását. Ebben a kérvényben írja, hogy már ifjúságától fogva igyekezett: „auss möglichen Fleiss impendiret Einige Fundamenta Capacitet in der Münz Eissen Schneider Kunst zu gewinnen". Majd: „weillen dann weiss in den Kayl: Bergstetten zu Cremnitz Ein hochansehnliches Münzwerk zu seye vnd auss Continuirlich Gebrecken erhellet, Selbige Münze in allen behörigen Stücken wohl eingerichtet zu seye, aussgenommen, dass die Gravierung der Stempell gar Unansehnlich appariret". Ő maga tehát csak hallomásból tud a körmöci verde állapotáról, s személyesen ekkor még nem járt ott. Ugyancsak 1698 szeptemberében ad be egy hasonló kérvényt a selmeci főkamaragrófhoz, Thavonathoz, címezve. Ebben a kérvényben, melyet csak a Hofkammerarchiv protokollumaiból ismerünk, szintén már mint „Müntzeisenschneider" szerepel.[6] Végleges kineveztetése sokáig elhúzódott, s heti hat rajnai forint, vagy négy tallér fizetés mellett csak 1699-ben történt meg.[7] Áprilisban utazott Körmöcbányára, mint vésnök s június 1-én már megkapta fővésnöki kinevezését.[8]

[3] Br. Thavonat selmeci főkamaragróf írja Warouról: „bey den berümbtesten Maister in ganz Europa zu Stockholmb gelehrnet." (Hofkammerarchiv, 1699. június 1. és Stempelsammlung IV. 1361. old.)

[4] Ezzel teljesen lehetetlenné válik Forrer lexikonának s más munkáknak az a megállapítása, hogy 1683-ban már Drezdában dolgozott volna. Ezt egyébként életkora is kizárja.

[5] Hofkammerarchiv, 1699 június 1.

[6] U. o. protokollumok, 1699 június 1.

[7] Fiala: Stempelsammlung IV. kötete szerint már 1697-ben mint „Eisenschneider-Adiunct" dolgozik Körmöcön. Fiala a Münzamt egyik aktájára hivatkozik, amelyet azonban nem sikerült megtalálnunk. Hogy egy ehhez hasonló tartalmú irat létezhetett, az nem kétséges; valószínűleg a levéltár kiselejtezésénél mehetett veszendőbe. A rendelkezésünkre álló iratok alapján azonban ennek az aktának tartalmát úgy rekonstruálhatjuk, hogy körmöci kineveztetését talán már 1697-ben, valószínűleg azonban 1698-ban tervezték, de csak 1699-ben hajtották végre; mint adjunktus pedig Körmöcön nem is nyert sohasem alkalmazást. Valószínűvé teszi ezt a feltevést a fentebbi idézeteken kívül, hogy egyrészt Fiala, aki egyébként összes Waroura vonatkozó adatait idézi, itt csak ennyit ír: „Warou fungirt als Eisenschneider Adjunct in Cremnitz", másrészt a legkorábbi adatok, amelyek Waroura vonatkoznak, a Hofkammerarchiv 1699 március 26-i irata, 1698 szeptember 20. és 1699 június 1. protokollumai, melyek szerint „der Daniel Warou... welcher schon vor geraumer Zeit für einen Münz eissenschneider nacher Cremniz in Vorschlag gebracht worden" és „Daniel Warou Müntz eisenschneiders bitte, umb conferirung eines accomodamets bey den Münzz Abt Crembnitz", végül bécsi keltezéssel „zu Antrethung seiner Münz eisenschneiders Function in Cremnitz vnd destwegen dahin Vortzusetzen habenden Raiss, pro Viatico: fünfzig Gulden... bezahlen zu lassen". Az utóbbi irat keltezése 1699 március 26., tehát Warou csak 1699 áprilisában érkezhetett először Pécsből Körmöcbányára. Végérvényesen bizonyítja ezt az 1718-ban írt, a függelékben közölt „Specification" 8. pontja, mely szerint Warou 19 évvel azelőtt érkezett először Körmöcre, tehát 1699-ben.

[8] Lipót császár rendelete Thavonatnak: „Wan Wür Vns nun Gndst entschlossen, dass der Daniel Warou wegen seiner Besonders wohl erlehrnten Profession undt diesfahls beygebrachten Vorschrifftlichen Gezeugnussen... zu der Ober Eysen-Schneider Stöll bey Unserer Cammer Cremnitz angestöllet" (t. i. werde.)

1700 július 20-án Warou kéri, hogy Bécsbe utazhassék a báró Aichpichel vezetése alatt a bányavárosi ügyekben összehívandó komissióhoz. Ekkor még nem jött szóba a később, 1702-ben megtartott kongresszus, melyre csak 1701 decemberében hívták meg az érdekelteket. Kábdebo: Matth. Donner c. munkájában megemlékezik ugyan egy 1700-ban Bécsben tartott „Münzkonferenz"-ről,[9] de erre közelebbi adatot nem találtunk s maga Kábdebo sem említi, hogy honnan merítette ezt az adatát. Newald egyenesen kétségbevonja Kábdebo adatának hitelességét.[10] Ezekután valószínű, hogy az 1700-ban Bécsben elrendelt bányavárosi komissió összeülésére sem került sor s Warou sem utazott ekkor Bécsbe.[11] Arról nem beszélnek az iratok, hogy mit csinált az 1700—02. években. Körmöcön élt és teljesítette fővésnöki hivatását.

1701 decemberében hirdették ki a Bécsben összehívandó kongresszust, amelyre Warou 1702 március 8-i keltezéssel sürgős megjelenésre kapott parancsot: „dass Er ohnverzuglich per Postam sich anhero zu gegenwarttig angestellten Müntz Convent verfüge vnd die Müntz Gewichter adiustire".[12] Utazásáért nem rendes fizetést, hanem napi költségmegtérítést, ú. n. „Lifergeld"-et kap. Elszámolásából kiderül, hogy 1702 március 15.—május 2-ika között, tehát 50 napig tartózkodott Bécsben s mindezért napi 4 fr, azaz összesen 200 fr „Lifergeld"-et s 45 fr postaköltséget számít fel. Ezen a birodalom pénzügyeinek megreformálására nézve oly fontos összejövetelen,[13] amelyen az összes fontosabb kamarák képviseltették magukat, Warounak az okmányok szerint az volt a szerepe, hogy „die Müntz Gewichter adiustire", vagyis a pénzsúlyokra viseljen gondot. Valószínű azonban, hogy ő volt az a kiszemelt szakember, akire a pénzverdék technikai átrendezésénél ekkor még egyedül számítottak. Tudjuk, hogy már *Lipót* császár 1699-i dekretumában, amelyben Warout a körmöci fővésnöki állásra kinevezik, azt írja Thavonat főkamaragrófnak, hogy az ilyenekben jártas Warounak kell a hamisítások kiküszöbölése végett a körmöcbányai pénzverdében a csavaros verőgépet berendezni és a pénzek szélére feliratot készíteni. Warou ezen a konferencián az egyedüli nem bécsi vésnök; a többiek közigazgatási tisztviselők és a bécsi verde alkalmazottai. A birodalomban ekkor kitört háborúk azonban ezeknek a terveknek kivitelét egy évtizeddel visszavetették, mert egyrészt lehetetlenné tették a befektetések pénzügyi keresztülvitelét, másrészt *Miksa* bajor választóval és *II. Rákóczi Ferenccel* vívott harcok folytán a legfontosabb pénzverdék hosszú időre elszakadtak, illetőleg bizonytalanná váltak a császáriak számára, sőt Warou is Rákóczi fejedelem szolgálatába került.

Warou visszatért Körmöcbányára, de amikor 1702-ben meghalt a bécsi „Handtgraffen-ambts Zimenter", Johann Melchior *Weinman*, helyébe augusztus 6-án a császár Warout nevezte ki[14] körmöci tisztségének megtartása mellett. Ettől kezdve Bécsben lakik, de kinevezése azzal a feltétellel történik, hogy évenként egyszer, saját költségén a felsőmagyarországi bányavárosokba tartozik utazni, hogy a körmöci hivatalát is ellássa; bécsi hivatalának ellátásához pedig képezze ki egyik mukatársát, nehogy az távolléte által szenvedjen. Új állásával járó fizetését is megkapja.

Alig kezd új állomáshelyén dolgozni, már 1703 június 21-én engedélyt kap, hogy utasítása értelmében a magyar bányavárosokba utazhassék[15] s oda el is utazott. Ettől kezdve a bécsi levéltárakban évekig hiányzik minden Waroura vonatkozó közvetlen adat. Sajátmaga tíz év mulva a következőképen emlékezik meg erről az időről:[16] „Da ich nun vigore decreti dahmalen von Wien in die bergstett abgangen, vnd gleich darauf die

[9] 11. old.: „Als die Klagen sich häuften, sollte eine Reform des Münzprägewesens vorgenommen werden, weshalb sich im Jahre 1700 alle Münzbeamten des österreichischen Staates zusammenfanden, wobei selbsterklärlich eine Einigung nicht erzielt werden konnte."

[10] Johann Newald: „Beitrag zur Geschichte des österr. Münzwesens im ersten Viertel des XVIII. Jh.," 9. old. — Ezt a könyvet dolgozatunkban ezután csak rövidítve a szerző nevével fogjuk idézni.

[11] Erre a tervbe vett utazásra vonatkozó semmiféle költségszámlát, adatot nem is találunk.

[12] Hofkammerarchiv-Protokollen 1702 március 8. és Stempelsammlung IV. 1361. old.

[13] A gyűlés lefolyásának leírását lásd Newald II. fejezetében.

[14] Hofkammerarchiv-Protokollen 1702 augusztus 6. — „Das er alle Jahr einmahl in die Königl: Hungarisch: Pergstätt auf ein kurze Zeit auf aigne Unkosten sich begebe vnd seines Officio daselbst nachkomben möge, hier aber das Zimenter Ambt in solcher disposition halte, dass durch anstöll vnd abruchtung eines erfahrenen Menschen Ihre Maiestet Dienste nit leide." — Stempelsammlung IV. 1361. old.

[15] Hofkammerarchiv 1703 június 21. és Stempelsammlung IV. 1361.

Rakoczische Rebellion aussbrochen mit hin der ruckweg versperret, habe ich allso darinnen Varbleiben miessen, biss ich Endtlichen 1707. mein Gelegenheit Ersehen vnd mit eusserster Leebensgefahr der Rakoczischen gewalt entgangen vnd nacher Wien komben".

Erre a korszakára, melyet Rákóczi szolgálatában töltött, közvetlen adatunk alig van és tág tér nyílik a következtetésekre.

Körmöcbánya, ahol 1703-ban tartózkodott, két ízben került ebben az évben a kurucok kezére.[17] Rajtaütésszerűen foglalta el *Ocskay* a kurucaival szeptember 19-én, de miután vereséget szenvedett, november legelején újra kiürítette a bányavárosokat. November 15-én azonban sikerült megvernie *Forgách*, *Eszterházy* és *Bottyán*, akkor még császári szolgálatban lévő tábornokok előhadát, mire az óvatos *Schlick* császári tábornok a főhaddal visszavonult Körmöcbányán keresztül s azt ismét átengedte Ocskay kurucainak.

Az általános hadihelyzet a császárra nézve ekkor volt az egész szabadsághare alatt a legkedvezőtlenebb. Szorongatták a franciák, a felkelt bajorok és Rákóczi támadása is egészen készületlenül találta. Ekkor sürgette Rákóczi a bajor választófejedelmet, hogy Morvaországon keresztül törjön be Északnyugat-Magyarországba s egyesüljön az ő hadaival. Ha ez sikerül, a meglepett Bécs városát is sikerrel ostromolhatták volna.[18]

Az északnyugati felvidék és benne Körmöcbánya tehát ekkor a birodalom keleti hadszinterének gyupontjában feküdt s mint említettük, kétszer cserélt ebben az évben gazdát. Érdekes tehát Warounak fentebb idézett beszámolója, melyben írja, hogy „der ruckweg versperret, habe ich allso darinnen Varbleiben miessen". Feltehetjük ugyan, hogy a visszavonuló Ocskay magával vitette Warout is s így ő Körmöc első megszállásától fogva állandóan kuruc ellenőrzés alatt volt s nem volt alkalma a második osztrák visszavonulásnál Schlick seregével a várost elhagyni; de sokkal valószínűbb, hogy ő, aki a császár és Rákóczi háborúskodásában mint külföldi érzelmileg egyik oldalon sem volt lekötve, nyugodtan és csendben dolgozott tovább Körmöcön, amint azt tisztviselőtársainak egy részéről is tudjuk.

Warou Rákóczi-korbeli életére vonatkozó adataink természetszerűleg hiányosak, mert a körmöci kamara levéltára azóta elpusztult. Az a néhány adat, amelyet mégis sikerül felmutatnunk, a családi levéltárakból való és azokat főkép *Thaly Kálmán* nyomán közöljük. Warounak a kurucoknál eltötött idejéből egyetlen egy önkezűleg írt iratát sem ismerjük.

Rákóczi új bányagrófjának, az ügyes *Hellenbach Godofréd* bárónak, a szabadsághare pénzügyminiszterének, figyelme hamarosan ráterelődhetett Waroura. Ezt bizonyítja Warounak nem egészen négy év alatt a fejedelem számára készült három pompás emlékérme, melyekről egyelőre csak röviden szólunk és több pecsétnyomója.

Az első érem még 1703-ban készült, tehát mindjárt Warou Rákóczi alatti szolgálatának elején a szabadsághare megkezdésének emlékére. A második az 1705-i szécsényi országgyűlésről emlékezik meg, míg a harmadik az 1706-i ónodi gyűlésen hozott határozatokat örökíti meg.[19]

Feltételezhetjük, hogy Warout még az 1703. év folyamán a fejedelem valamelyik táborába rendelték s hogy a fejedelem ott ült neki arcképének megmintázásához, mert rendkívüli élethűséggel készült mellképe ezt valószínűvé teszi.

Kövekező adatunk már csak 1707-ből való. Ekkor készültek a harmadik érmet verni, melyről *Sréter János* kuruc brigadéros szeptember 25-én a következőket írja: „... Az minémő nummisma-csináláshoz elkészittetett eszköz iránt méltóztatott Felséged kegyelmesen parancsolni, hogy Munkácsra küldjem: azon machinát tegnapi napon elhozattam Körmöczrül; mellyet is artolleriabéli szekeren ugyan Munkácsra elküldöttem, irván odavaló Commendáns Uramnak, hogy miglen maga Varró (igy!) Uram odaérkezik: szükséges requisitumoknak elkészittetésekrül parancsolna ottvaló Udvarbiró Uramnak. Ugyanazon eszközzel küldötte Varró Uram maga emberit, aki informálni fogja

[16] U. o. 1713 június 28. és Stempelsammlung u. o.

[17] Ernyey József másolatai a körmöcbányai levéltárból, 382. old.-tól. (Bpest, Nemzeti Múzeum Éremtára.)

[18] Asztalos Miklós: II. Rákóczi Ferenc és kora. (Budapest.)

[19] Rampacher Pál: „Rákóczi emlékérmei." (Numizmatikai Közlöny 1907., 91. old.)

Udvarbiró Uramot: minémő fa- és egyéb requisitumok fognak kivántatni ad erectionem illius operis? — Az mely két pecsétet kegyelmesen parancsolt vala Felséged metszettetni ugyan Varró Uramnak: azok még nincsenek készen; hanem mostanában rajta vagyon, hogy a héten elkészithesse. (Thaly közbeszúrása: Azután vala indulandó Munkácsra.) Minémő mentsége volt, hogy el nem készithette azon két pecsétet: ezennel includálva irásbeli mentségit alázatossan elküldöttem Felségednek.“ [20]

Warou azonban mégsem utazott Munkácsra, hogy az érem veretését vezesse; Thaly szerint ugyanis 1707-ben megházasodott és ez év szeptember 23-án br. Hellenbach latinul írja a fejedelemnek, amit *Beniczky Gáspár*, a fejedelem belső titkára a következőképen fordított le magyarra: „Varró sculptort eléggé ösztönözte (t. i. Hellenbach), hogy Felségedhez nagyobb eszközzel conferálná magát: de bizonyos galibái érkezvén házasságában, ebből eredett turbatiók miatt az sculpturát nem perficiálhatta, Hellenbachtul fogyatkozása nem lévén.“ [21] Erről az első házasságáról egyéb adatunk nincs. Viszont, hogy tényleg kétszer házasodott, bizonyítja, hogy 1717-i házasságánál már mint özvegyembert anyakönyvelték. [22]

Warou még 1707-ben megszökött Rákóczi szolgálatából. Thaly feltételezi, hogy felesége elől menekült: „... házasságával nem vala szerencsés és ebbeli bajai és bosszúságában művészetét is elhanyagolta, annyira, hogy ezen év őszén még a fejedelem által rábízott nagyobb pecsétek metszését s az udvarba való meghívását sem fogadta el, — sőt utóbb Körmöcről egyenesen megszökött.“[23] Mint említettük, mégis ismerjük a fejedelem részére készült több pecsétjét.

Gróf *Bercsényi Miklós* főgenerális is, a fejedelem „locumtenense“, elrendelte a szökés ügyében az inquisitiót. Ennek lefolytatásáról egyetlen okmányunk maradt fenn,[24] melyben a „Bányai dolgokban Delegált Commissionak Assessori“ jelentik, hogy a szökés okát és körülményeit még nem tudták végkép tisztázni és hogy „találtatnának mégh olly Személlyek a kiknek ezen materiákhoz valamelly tudományok lehetne; praemittálván azért az ollyatinoknak is certificatióját; mihelyest effectushoz foghjuk hozhatni, azonnal annak Supplementumát is Excellentiádnak alázatossan megküldgyük.“ Hogy az inquisitiónak sikerült-e végleg tisztázni a kérdést, nem tudjuk. Mint már idéztük, Warou Körmöcbányán maradását és szökését a császáriak előtt jóval később úgy tüntette föl, mintha kényszer hatása alatt maradt volna és az első alkalmat felhasználta volna a szökéshez. Tény, hogy az egész homályos ügy nem látszik megerősíteni Warou későbbi beállítását; 1707-ben már különösen egy pénzügyekben annyira jártas embernek, mint Warou volt, tisztában kellett lennie a szabadságharc anyagi tarthatatlanságával.

Szökése után Bécsbe megy, ahol régi helyére visszafogadják, mert, mint saját maga írja, visszakapta régi állását (Cimenterstelle), melyet távolléte alatt a „Banco-Amt“ alá osztottak. [25] Itt működik 1709 májusáig régi fizetésének élvezése mellett. Ezen két év alatt hallgatnak róla a ránkmaradt iratok.

1709-ben küldik ki az ú. n. *„Starhemberg—Schickmayer“ komissiót* a felvidéki bányavárosokba. Három főcélja volt ennek a komissiónak: először az ottani, főleg a selmeci bányákban a hadakozások által okozott károk megvizsgálása, másodszor a bányavíz eltávolítása a selmeci tárnákból, harmadszor a körmöci pénzverőháznak átalakítása. [26]

A harmadik pont keresztülvitelére ment velük Warou is, kinek 1702-i bécsi kinevezése, mint tudjuk, úgyis azzal a feltétellel történt, hogy évenként egyszer Körmöcre megy s ottani hivatalát is ellátja, azonkívül 1699-i eredeti körmöci kinevezésénél, mint

[20] Thaly Kálmán: „Az 1707-iki ónodi emlékérem.“ (Századok XXX., 1896. 111. old.)

[21] Thaly Kálmán: „Ötvösség és pecsétmetszés a Rákóczi korban.“ (Archeológiai Értesítő 1879., 139. old.) — Az idézet utolsó mondatának értelme: Hellenbach nem akadályozta munkájában.

[22] „Quellen zur Geschichte der Stadt Wien VI., Ehematrikel 7347. no.“

[23] Thaly K.: Ötvösség és pecsétmetszés a Rákóczi korban.“

[24] Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának Törzsanyaga, 1707 dec. 17. — Thaly tévesen írja, hogy „az inquisitiót véghez vitték.“ (Ötvösség és pecsétmetszés a Rákóczi korban.) — Ellenben a császári csapatok bevonulásakor Körmöcbányára 1708 okt. 29-én Thollet tábornok az exponált kuruc házaknál házkutatást tart, de eredmény nélkül. Így házkutatást tart Hellenbach és Warouné házában is. (Matunák: Körmöci monografiája, körmöci városi levéltár III. 26. 1. 125 alapján.)

[25] Hofkammerarchiv, 1713 jún. 28. Eszerint fizetését is ettől kapja.

[26] Lásd Newald 17. és 18. oldal.

szintén kifejtettük, tekintetbe vették Warou technikai tudását is, melynek segítségével már akkor gondoltak a pénzverőház modernizálására.

1709 május 15-ével, amikor is körmöci útjára elindult,[27] új korszak kezdődik művészünk életében. Ami eddig tíz éven át a mostoha, háborús viszonyok folytán csak terv maradt, az most megvalósulás előtt áll. Technikai és művészeti tudásának és tehetségének ez a fokozottabb kihasználása szinte új lendületet adott Warou munkakedvének; aktivitása megnő (ettől kezdve megkétszereződnek a róla maradt feljegyzések) s az elkövetkezendő kilenc évben készíti legtöbb emlékérmét is. Alig van oly fontosabb magyarországi esemény, melyet ő III. Károly tetteit dicsőítő éremsorozattal kapcsolatban meg ne örökítene. S ámbár műveinek tárgya legtöbbször magyar vonatkozású, találunk meglehetősen bőven külföldit is. Bátran mondhatjuk, hogy ebben az időben az udvarnál divatban volt.

1709 május 15-én tehát a bizottsággal elutazott Körmöcre[28] s 1711 szeptember 20-án tért vissza Bécsbe. A komissió többi tagja csak jóval később, 1712 márciusában fejezte be munkáját.[29] Warou Körmöcbányán a régi hengeres verőgép helyett egy csavaros verőgép és zúzó- és nyujtómű berendezésével volt megbízva. Találóan írja róla *Newald*,[30] hogy ez meglehetősen nehéz munka lehetett, mivel eddig az ilyen berendezés Körmöcbányán teljesen hiányzott; ezért tehát Warounak minden egyes alkatrészről vagy modellt kellett készítenie, vagy mindegyiket külön-külön megrajzolnia.

Alig érkezett meg Warou Körmöcbányáról Bécsbe, már újabb útra küldik. Körmöcről magával hozta a már elkészült csavaros kis verőgépet s novemberben ennek orsójával[31] *Hofmann* János Mihály bécsi vésnök társaságában elindult a majnai Frankfurtba, Habsburg Károly spanyol királynak *VI. Károly* néven német-római császárrá való koronázására, hogy az ilyen alkalommal szokásos jetonokat és emlékérmeket („ausswurff vnd gedechtnuss Müntzen, opfer und gnaden Medalien") elkészítsék. Hofmann 1711 november 17-én kapta meg a rendeletet:[32] „Seinen bey der Comission eingereichten Proiect gemäss, wie bey der Crönung Weyl. Kaysers Josephi, sambt dem Ihme adiungirt Daniel Varou (így!) nach aller Sauberkeit vnd Württschafft Verfertigen solle" és „Er sich ohne verweillt nacher Frankfurt begeben... solle."

Nem tudjuk, hogy Warou az orsóval együtt pontosan mikor érkezett vissza Bécsbe. Tény, hogy 1712 március 11-én már Bécsben adott be egy kérvényt,[33] amelyben kéri a körmöci munkájáért még járó „Lifergeld"-et s ezenkívül kéri a nagybányai pénzverőmesteri („Münzmeisters Stölle") állást. Ezt természetesen nem kapja meg, mert hiszen rá még nagyon is szükség volt, lehetetlen tehát, hogy egy adminisztratív állásba dugják el. Ő volt az egyetlen, aki ekkor az új csavaros-verőgép berendezéshez értett. Az újonnan Bécsbe jött, de még ki sem nevezett *Maria Antonio Gennaro* nem jöhetett számításba.

Képességeinek kifejtésére még ebben az évben újabb tér nyílt. A frankfurti koronázás után a császárt 1712 május 22-én Pozsonyban *III. Károly* néven magyar királlyá koronázták és ez alkalommal Warou már egyedül készíti az emlékérmeket. Sőt június 30-i keltezéssel megígérik, hogy a császár ülni fog neki Pozsonyban az új körmöci verőtövek

[27] Hofkammerarchiv, 1713 jún. 28.

[28] 1713 jún. 28-i beadványában körmöci útjáról írja: „...bis dass ich mit der Graff Gundemayr Starhembergischen Comission, mit welcher der Herr Raithrath Schickmayr ware Ao. 1709 den 15. May dessentwegen in Vorgedachte Bergstett gangen, dass ich meiner habenden Experienz nach, die Mintz zu Crembnitz gleich wie die Englisch oder frantzöschisch einrichten vnd verendern."

[29] Warou körmöci tartózkodása alatt nem fizetést, hanem ú. n. „Lifergeld"-et kap. A Hofkammerarchiv 1713 VI. 28. szerint napi 4 forintot kell kapnia, ami 1709 május 15. — 1711 szept. 20. között 850 napra 3400.— forintot tesz ki. Viszont addig csak 1435.28 forintot kapott. A hátralevő összeget még kéri.

[30] Newald 19. oldal.

[31] Lásd okmánytár, Specification 2. pont: „Eine dergleichen Spindl zum kleinern anwurff, gleich wie... Warou ess zu Franckhfurth... gebracht hat." — Newald 50. old. csak azt említi, hogy a gépet Bécsbe hozta. Az előbbi idézet ezt megengedi, de hozzá kell tennünk, hogy a „Spindl"-t Frankfurtba is elvitte s hogy ennek segítségével készültek ott is ezek az érmek. Hogy Frankfurtban is verték ezeket, azt különben említi Newald is (47. old. 1. jegyz.), amikor a bécsi pénzverdének a Frankfurtba szállított aranyért benyujtott számlájáról ír.

[32] Stempelsammlung IV. 1268. old. és Hofkammerarchiv-Protokollen 1711 nov. 17.

[33] Hofkammerarchiv-Protokollen 1712 márc. 11.

részére,[34] ami valóban teljesült is: „das Er Warou die Ihme bewuste vndt nöthige Instrumenta, und so genante Pünszen zu neuer preckhung deren müntzen für die Cammer Cremnitz, verfertig."

Az új verőtöveket szeptemberben küldi Körmöcbányára *Fröhlich* tisztviselővel, aki szeptember 22-én érkezik meg oda.[35] Warou tehát 1712-ben nem megy Körmöcre, hanem Frankfurtból való megérkezése után Bécsben és Pozsonyban tartózkodik.

Ugyanezen évben írja róla[36] *Heraeus*, az ekkor kinevezett régészeti felügyelő („Kayl. Antiquiteten Inspector"): „Der Warou ist als Kaysl. Medaillier aufgenommen worden". Maga Warou csak 1713 március 26-i keltezéssel[37] kapja kézhez kinevezését, mellyel tisztázódni látszik úgy hovatartozandóságának, mint fizetésének kérdése. Ezentúl állandóan Bécsben lakik és hivatalában Heraeus alá rendelik. Évi fizetésül a „Hofzahlambt"-tól 600.— fr-t kell kapnia. Azonban a körmöci pénzverdét továbbra is el kell látnia verőtövekkel, de személyesen nem kell odautaznia, hanem, ha csak lehet, Bécsből kell azokat küldenie.[38]

Hogy fizetéséhez tényleg hozzájuthasson, még valamelyik hivatalhoz kellett őt beosztani, amelynek révén ezt kifizetik neki. Mivel ezzel késedelmeskedtek, történhetett, hogy fizetését még sokáig nem kapja meg. Sőt a Starhemberg—Schickmayer bizottság idejéből neki járó „Lifergeld" nagyrészét sem kapta még meg,[39] bár ennek kifizetését ismételten sürgeti.

Kamarai éremvésnöki kinevezésével művészi képességeinek szabad kifejtésére bő alkalom nyílt; előléptetése s címe is díszére vált, ő azonban anyagilag többet várt. Régi vésnöki fizetését is szerette volna megkapni s 1713 június 28-i beadványában[40] hivatkozik is a kamaraelnöknek 1712-ben Pozsonyban tett ígéretére, amely szerint a Rákóczi-korszak előtti vésnöki fizetését helyezték neki kilátásba. Március 26-i kinevezési okmányában utasítják az illetményhivatalt, hogy mint „Cammermedailleur"-nek fizessen neki évi 600.— frt, ami régi fővésnöki javadalmának, amely 312 frt tett ki, majdnem kétszerese. Jövedelemtöbbletet részére azonban különösen az egyes elkészített verőtövek után járó külön tiszteletdíj jelentett, amely megnagyobbodott munkaköre folytán lényegesen megnövekedett.

Az újabb bonyodalom, mivel a 600.— frt már nem a körmöci kamarától, hanem Bécsben kellett kapnia, a kinevezés folytán március 30-án az illetményhivatalhoz ment rendeletből keletkezett: „Würdet... Ihre Röm. Kay. May. Hoffzahlambt anbefohlen, das es Erwehnten Warou in dem Hoff Staat gehörigen ohrts ein Verleibe, Ihme auch angedeute Hoffbesoldung Von dem Ersten January dises zu endtstehenden Jahrs... bezahle."[41] Fel kell tételeznünk, hogy májusban erről az utóbbi rendeletről még nem volt tudomása, mert egy e hónap 28-án iktatott beadványából egyrészt kitűnik, hogy a Starhemberg—Schickmayer komissióval 1711 szeptember 20-ig a felvidéki bányavárosokban töltött idejéért és munkájáért a kamara 1664 fr 92 kr „Lifergeld"-del tartozik, melynek évi 200 fr-os részletekben való törlesztését kéri,[42] másrészt azzal az ajánlattal fordul fölötteseihez, hogy „Es wehre dem Daniel Warou Kayl. Cammer Medailler von Dato den 30. Juny 712. gegen geniessung der vorhingehabten Besoldung aufgetragen

[34] Hofkammerarchiv, 1712 jún. 30. és 1713 jún. 28. D. melléklet. Hogy III. Károly tényleg ült neki: „Ihro R. K. Matt. die allerhöchste Gnad gethann vor mier zu sitzen." — Stempelsammlung IV. 1362. old.

[35] U. o. 1713 jún. 28. E. melléklet. Szövegét a IV. fejezetben közöljük.

[36] Heraeus: Tagebuch (Bécs, Münzkabinett, kézirat.)

[37] Hofkammerarchiv, 1713 jún. 28. F. melléklet és 1713 szept. 15. B. másolat.

[38] Lásd 49. jegyzet.

[39] Hogy miért nem kapta meg ezeket a „Liferdgeld"-eket, annak valószínű oka szerinte: „ist keine andere Uhrsach, alss dass diese Expedition, Von selbiger Zeith an biss Dato, erligen bleiben, ich also ainweg die arbeit continuiret." (Hofkammerarchiv, 1713. VI. 28.)

[40] Hofkammerarchiv, 1713 jún. 28. — „Von Ihro hocher Excellenz H. Cammer Präsidenten dahmals (t. i. 1712-ben) zu Presburg die Mündliche zu saage gethann worden. Das mier allso gleich Mein Vohrige Besoldung (a Rákóczi-korszak előtti) solle gegeben werden."

[41] Staatsarchiv: „Hoff-Protocolli in Parthey Sachen", 1713 márc. 30. és Hofkammerarchiv 1713 szept. 15.

[42] A Cameral Zahlamts Bücher 1713 kötete (Nationalbibliothek) szerint január 9-én kapott a körmöci kamara révén mindössze 300 forint törlesztést.

und an Vertrauet worden, die Königl. Mintz zu Crembnitz mit neyen Haubtpunzen . . . zu versehen". Hogy egyelőre még mennyire bizonytalannak látta jövőjét, mutatja a következő bekezdés: „nachgehendts aber so ich zu Wien seyn wurde, so fern von der hochlöbl. Kayl. Hoffkammer mier die sculpturs Direction möchte aufgetragen werden, mein vorige besoldung sollte zu geniessen haben".[43] „Sculpturs-Director" sohasem lett, de bár két helyről, mint érem- és pénzvésnök remélt fizetést kapni, fővésnöki fizetését egyáltalán nem adják meg, éremvésnöki javadalmához pedig hovatartozandóságának rendezéséig nem képes hozzájutni s ezáltal kellemetlen anyagi helyzetbe kerül. Ennek a feltevésnek helyességét igazolja egy újabb beadványa,[44] melyben felsorolja a már mint udvari éremvésnök a császári kabinet részére készített munkáit, felszámít értük 570 fr-t és panaszkodik, hogy mindezideig nem kapta meg fizetését. Ez az állapot megélhetését és nyugodt munkáját veszélyezteti; kéri tehát, hogy vagy a „Bancal-Deputirten Ambt"-hoz, vagy pedig az osztrák vagy morva sóhivatalhoz csszák be, hogy javadalmazását negyedévenként pontosan megkaphassa. Ekkor tehát a „Hofzahlamt" még nem teljesítette azt a feladatát, hogy Warout „gehörigen ohrts ein Verleibe", viszont ő már tudta, hogy fizetését csak mint kamarai éremvésnök fogja megkapni. Ez az írás teljesen eltér eddigi finoman és bizonyos előkelő tárgyilagossággal szerkesztett, igen kellemes hangú beadványainak hangjától; elkeseredetten és szokatlanul élesen, sőt vádló hangon von párhuzamot bizonyos meg nem nevezett kollégáival, akik feletteseinél nagyobb kegyben vannak, mint ő, (tisztviselőkkel, akik viselkedésükkel megélhetését kockáztatják): „Nach deme aber andere in mein Medaillers-function incurriren de Virtuosi auss besondern Gnaden allso angesehen wordten; dass bey anruckhenden Zahlungs Terminen, selbe der Gantz richtigen vnd ohnfehlbaren Contentirung sich geströten können, Insonderheit auch ich, alss der leediglich von dieser Meiner Medaillers Kunst meine Lebens Ausskunfft härtiglich zu erschwingen habe, solch besorgliche Zahlungs Protraction ohnmöglich ausszutauren vermöchte...".

Megszokott volt ebben az időben a fizetések pontatlan és késedelmes folyósítása, különösen valakinél, aki mint Warou, újonnan létesített beosztást nyert. A mellőzöttséget sejtető, panaszkodó, keserű hang egy hivatalos beadványban ugyan emberileg érthető, mégis gyöngeségének jele, amely gyöngeség, úgylátszik, később is elég sok kellemetlenséget okoz neki.

Válaszul augusztus 13-án[45] a „Hofbuchhalterei" felszólítja a „N. Ö. Buchhalterey"-t, nyilatkozzék, összeférhetőnek találja-e Warou kamarai éremvésnöki tisztségét a körmöci fővésnöki állással és lehetségesnek gondolja-e fizetésének a kért úton való kiutalását? A válasz óvatosan[46] nyúl a témához és tárgyalja a különböző lehetőségeket; nem tartja lehetetlennek a fővésnöknek működési területén kívül való székelését, de ebben az esetben fenntartja magának a jogot, hogy bizonyos feltételeket szabjon Warounak; mindamellett nem mulasztja el felemlíteni, hogy a kérdés szokványos elintézése egy új fővésnök kinevezése volna, amely utóbbi esetben Warou kérelmét, hogy fizetését a sóhivatal vagy „Deputirtenambt"-tól kapja, teljesítendőnek találja, minthogy „derselbe bey gegenwertigen vmbständten zu seiner vnterhaltung gar selten eine Zahlung Uberkhomben dörffte"; végül azonban a kérdés elintézését a körmöci kamara és a selmeci főkamaragrófi hivatal véleményétől teszi függővé. Ez az igazán jellemző, remekbe készült osztrák hivatalos irat elejétől végig visszhangja Warou elkeseredett beadványának; látszik az az óvatosság és kelletlenség, mellyel egy túlságosan érzékenykedő ember ügyét kénytelen tárgyalni és befejezésképen ügyes és tárgyilagosnak látszó fordu-

[43] Hofkammerarchiv, 1713 május 28. — Warou beadványairól legtöbbször hiányzik a keltezés és csak vagy a beadvány szövegéből következtethetünk a megfogalmazás időpontjára, vagy a beadványt megóvó hivatal könyveléséből. Az utóbbi természetszerűleg félreértésekre adhat alkalmat, mert előfordul, hogy egy beadvány csak mellékletképpen van megőrizve megfogalmazási időpontjának meg nem felelő, jóval későbbi keltezés alatt. — Hogy a fentebbi beadvány tényleg 1713 májusában íródott, bizonyítja a szöveg: „Praetendire... die Jahres Besoldung des 1712-ten Jahres von 30. Juny an, welche bis Endt dieses jetz Laufenden Monaths ein Jahr ausmachet."

[44] Hofkammerarchiv, 1713 szeptember 15. A beadványt már augusztus 13-ika előtt kellett megírnia.

[45] Hofkammerarchiv-Protocollen, 1713 augusztus 13.

[46] U. o. 1713 szeptember 15.

lattal mondja meg véleményét Warou kérvényéről: hogy elkészített munkáit ne adja csak egyszerűen át az udvarnak, hanem, hogy azokat, mint az az ékszerészek és ötvösök munkáinál is szokásos, először becsüljék meg. „Wie wohlen der Warou lauth seines memorials nit so uill die guettmachung derenselben, als die anweissung auf ein anders ambt vnd die refundierung deren aussgelegten taxen sambt den zuruckh gelassenen quartal ansuechen Thuet."

A körmöci kamara véleményét Warou állásainak összeférhetőségéről nem ismerjük; tény, hogy 1714 áprilisában az udvari kamara egy iratán mint „Obereisenschneider zu Crembnitz undt Cammer Medaillir" szerepel. Ugyanebben az iratban br. Thavonat selmeci főkamaragróf kedvező véleményezése folytán, mely azonban csak a következőre terjed ki, elrendeli a kamara: „als seine Besoldung Betragende Gebühr 1298 fl. 34 kr. zum recompens 600 fl. undt die Eyssenschneidersbesoldung von 20. Sept. 1711. bis 26. Marty 1713. 473 fl. 12 kr." megfizetését.[47] — Warou 1711 szeptember 20-tól kezdve ismét Bécsben lakott és 1715 végéig nem járt Körmöcbányán, ha 1713 június 28-i beadványában kéri is, hogy a Block halála folytán[48] megüresedett vésnöki állásra új vésnök kiképzésére oda utazhassék. Ugyanakkor azonban megígéri, hogy a jövőben az összes szükséges eszközökkel Bécsből fogja a körmöcbányai pénzverdét ellátni.[49] Ennek dacára Warou ekkor nem utazott a Felvidékre és a körmöci pénzverdét Bécsből látta el verőtövekkel.

Warou beosztásának végleges rendezéséről egy 1715 november 22-i beadványból értesülünk. Eszerint nem tartozik többé az udvari kamarához, hanem „alss Medallier vnterm Kays. obrist Cämmerer Staab, principaliter aber, sub directione des Kays. antiquiteten Inspectoris stehet.[50] Rendes fizetését pedig az udvari kamarától kapja „mitls des Böhm. Deputirten Ambts" (l. 47. jegyzet), a körmöci pénzverdét Bécsből látja el és csak átalakítására és berendezésére utazik időnként Körmöcre.

1715-ben Thavonat főkamaragróf többek között a körmöci pénzverde állapotát is rendezni kívánta. Előterjesztéseinek eredménye volt, hogy szeptember 3-iki végzéssel gróf *Caraffa Ferdinánd* vezetésével egy bizottságot küldtek a bányavárosokba a hiányok kiküszöbölésére. Caraffa már november 11-én kéri, hogy Warout az új csavaros verőgép berendezésére Körmöcbányára küldjék.[51]

A kamara november 22-iki keltezéssel meg is parancsolja neki, hogy azonnal induljon Körmöcbányára és hogy jelentkezzék a Caraffa-kommissiónál.[52] November 23-án utazik el. Munkáját a második fejezetben írjuk le.

1716 elején az udvari kamarához benyujtott elszámolásában[53] azzal indokolja napi 6 forint „Lifergeld" kérését az 1709-es Schickmayer-bizottságban kapott 4 forinttal

[47] A Cameral Zahlamts Bücher 1710.— 14. kötetei közül (Nationalbibliotek Handschriftenabteilung) az 1710., 11. és 12. években semmiféle tényleges kifizetés nincs följegyezve;

a) 1713 jan. 9-én „dem Cremnitzer Ober Müntz Eysenschneider... a conto seiner... Liffergeldern... mitls deren Cremnitzer: Cammer... auf Bey kommender Hoff Cammer Verordnung 300.— fl."

b) 1713 jan. 1.—márc. 30. „auf Hoff Ordonanz" 150.— fl.

c) 1713 ápr. 1.—dec. 31. „den 10. Novembris und letzten Dezembris 713. mitls des Böhm. Deputirten Ambts" 450.— fl.

d) „Vor das ganze 714-te Jahr mitls des Böhm. Deputirten Ambts" 600.— fl.

Más bejegyzés 1714 végéig nincs.

[48] Block meghal Körmöcön 1712 okt. 13-án. (Hofkammerarchiv 1714 ápr. 27. és Stempelsammlung IV.)

[49] „Dass nun vorjetz zu Bedien—vndt aussarbeitung derer Haubtpunzen vor die Crembnitzer Mintz mich hieneinbegeben will, besonders da ich allhiezu Wien, auss Ihro Kay. Matt. gnad die Cammer Medailler function erhalten, ist die uhrsach, dass der eine vorhin durch mich unterrichtete Mintz Eisenschneider Block mit todt abgangen, da ich dann dessen Stelle mit einen tauglichen Subiecto ersetzen werde, v. hierzu vordiessmahl biss solcher die rechte Handtgriff weiss, meine gegenwarth von nöthen, ins künfftige aber (Es Sey dann dass ein Casus Dubius sich eraignen möchte) alle vorrethige Instrumenta von hier auss subministriren werde" (Hofkammerarchiv, 1713. VI. 28.)

[50] Newald 50. old. — A „Cameral Zahlamts" könyvekben már 1713-ban közvetlenül Heraeus régészeti felügyelő után s mindig csak mint „Medallier" vagy „Cammer Medallier" szerepel. Egyedüli érthető kivétel az 1713. jan. 9-i bejegyzés.

[51] Newald 49. old.

[52] Hofkammerarchiv 1716. III. 6. Copia A. és Stempelsammlung IV. 1362. old.

[53] U. o., C melléklet. Utazási költség és „Lifergeld" címén felszámít 247.14 forintot, az 1715-ben a körmöci pénzverde számára készült verőtöveiért 115 forintot.

szemben, hogy „anitzo aber Theils als Cammer-Medailler, Theils auch die Mitgeführte Müntz Instrumenten zu Conserviren; ja nach so schwer ausgestandener Krankheit annoch schwacher Gesundheits Constitution, ohne bedienten mich auf derley Weg nicht Begeben können; täglich 6 frh vor höchstbillig erachte.“ [54] Ebből megtudjuk, hogy az 1715. évben súlyos beteg volt. Erről a betegségről másutt nem történik említés; ezért nem valószínű, hogy az olyan állandó természetű baj lett volna, amely munkájában később is zavarta vagy akadályozta volna.

Ugyancsak elszámolásából értesülünk arról, hogy 1715 november 25-én ért Körmöcbányára, december 10-én „Auss Verrichtungs Ursachen“ a komissióhoz utazott Selmecbányára, 13-án tért vissza Körmöcre, 14-én Körmöcről Pozsonyba ment, ahonnan 19-én indult vissza Bécsbe s oda 20-án érkezett meg.

A *Caraffa-kommissió* már Körmöcre utazása előtt szükségesnek találhatta az elkészítendő új berendezés üzembentartására Warounak állandó körmöci alkalmaztatását, mint az az udvari kamarának már nov. 6-án a kommissióhoz intézett válaszából kitűnik: [55] „Übrigens wird, wegen daselbstiger accomodirung des Cammer-Medallier Daniel Warou eingereichtes anbringen Communiciret, worüber man des abstattenden Berichts gewärtig ist.“ 1716 január 23-án pedig az udvari kamarai tanács felszólítja a kommissiót, [56] nyilatkozzék, milyen állást gondolt Warounak adni, hogy őt állandóan Körmöcbányához kösse. A kommissió előzetes tájékoztatása alapján a tanács részletesen is megindokolja Warou körmöci alkalmaztatásának szükségességét: bár azelőtt Körmöcön négy-öt vésnököt alkalmaztak, mégsem volt a pénz olyan szépen vésve és jól verve, mint Warou alatt; ezért és az új verde üzembehelyezésére még a pénzverde tökéletes berendezése előtt szükségesnek találja az állandó körmöci alkalmaztatást. Mint Newald találóan megjegyzi,[57] az orsóval való veretés újszerűsége miatt nem csodálkozhatunk, ha meglehetősen sok zavar fordult elő.

Egy 1716 május 2-iki iratból tudjuk meg, [58] hogy milyen állást fog kapni. Warou körmöcbányai sikerein felbuzdulva és Thavonattól támogatva írja, hogy miután a Caraffa-kommissió előtt annak teljes megelégedésére próbavereteket készített s évenként kamara-vésnöki tevékenysége mellett majdnem fél év szabad ideje van külön munkát végezni, egy új tisztség elnyerése esetén pedig nem jutalmazhatják kisebb, hanem csak az eddiginél nagyobb állással, azért évi 1000 forint fizetéssel körmöci „Ober Müntz Director“-rá való kinevezését kéri „In den Ehrenrang Alternativ mit künftigen Einnehmbern.“

Ugyanebből az írásból tudjuk meg, hogy 1715-i körmöcbányai tartózkodása alatt a sziléziai Boroszló pénzverőháza számára is kezdett készíteni egy csavaros verőgépet, melyet valószínűleg később Körmöcbányán saját maga fejezett be teljesen: „die allbereits angefangene Müntzwerker von die löbl. Cammer Bresslau... accurate... verferttiget seye“. Azután kifejti, hogy ennek felállítására és elkészítésére szükséges lenne, hogy ő is Boroszlóba utazzék és hogy az ottani vésnököt „zu Crembnitz in Praxi Sculptura et monetandi allso zu instruiren, dass Selbiger mit denen von mich gemachten Haubt Patribus so wohl die Goldige, alss Silberne Species gebührend prestiren wirdet“. Az így Warou által Körmöcön elkészített csavaros verőgép berendezést át is szállították Boroszlóba s ott az a sziléziai kamara 1716 december 28-i jelentése szerint üzemképes állapotban volt.[59] A poncákat kérése ellenére sem Warou, hanem Gennaro készítette [60] s ezekután a verőtöveket 1722-ig Carl Conrad Hofmann boroszlói vésnök véste ki, de azok nagyon rosszul sikerültek. Warou kérése itt sem ment teljesedésbe: Hofmannt nem ő képezte ki s úgylátszik, Warou a verőgépet sem kísérte Boroszlóba, mint eredeti-

[54] Ennek dacára csak 4 forintot kapott naponként. Utiköltség címén és verőtöveiért az eredetileg kért összeget engedélyezték neki; kellett tehát összesen 306.14 forintot kapnia a selmeci főkamaragrófi hivataltól. (Hofkammerarchiv-Protokollen 1716. jún. 26.)

[55] Hofkammerarchiv-Protokollen 1715. nov. 6. Az eredeti iratok nem maradtak ránk.

[56] Hofkammerarchiv 1716. febr. 12.

[57] 50. old.

[58] Hofkammerarchiv 1716. május 2.

[59] Newald 15. old. 1. jegyzet.

[60] U. o. 15. old.

leg szándékában volt. Warou tehát az 1716. év folyamán is járt Körmöcbányán, bár erről semmi más adatunk nincs.

Körmöci főigazgatói állására vonatkozó kérelme sem talált meghallgatást. Az udvari kamara 1716 auguszus 12-i[61] végzésében megállapítja, hogy mivel Warou a körmöci zúzó és nyujtó művet („Stoss und Strekhwerke") kitünően rendezte be és a pénzverőket („Münzer") is rendesen betanította, tehát a pénzverdének már csak verőtövekre van szükség. De minthogy az udvari kamara *Gennaro*-t évi 600 fr. fizetéssel és azzal a feltétellel alkalmazta, hogy az összes pénzverdék számára ő szállítsa a „punze"-ket, ezért nem értik, „warumb durch Accomodirung des Warou nacher Crembnitz das Kays. aerarium mit neuen 1000 fl. Jährl. austragenden Salario beschwöret werden sollet".

Thavonat Selmecbányáról 1716 aug. 31-én azt válaszolja, hogy javaslatát, mely szerint Warout Körmöcön kellene alkalmazni és az 1000 forint kiadást úgy kell értelmezni, hogy Warounak egyszersmindenkorra el kell ezért a körmöci pénzverdét a szükséges verőtövekkel látnia és ott egy vésnököt kiképeznie, amit egy év tartama alatt megtehet. Egyébként az állítja, hogy „der Thaler des Januarius dem Warouischen sowohl der ähnlichkeit, als Kunst- und Zierdehalber bey weitem nit gleichet"; és kételkedik, „ob Januarius im Stande sein werde alle Kays. Münzhäuser mit Stöckhen zu versehen".[62]

Warou a körmöci pénzverde főigazgatói állását, mint említettük, sohasem kapta meg. Munkáit felettesei ugyan sokra értékelték és azokról a legteljesebb elismeréssel nyilatkoztak; őt magát nemcsak a körmöci pénzverde igazgatására, hanem, mint látni fogjuk, több császári verde központi igazgatására találták alkalmasnak; de hiába volt pártfogóinak, különösen br. Thavonat főkamaragrófnak segítsége; már említett vetélytársának, kiben Gennaro[63] bécsi vésnököt kell sejtenünk és Mittermayr bécsi pénzverőmester ellenállásán minden kísérlet megtört.

A Waoru és Gennaro közötti küzdelem a következő időkben méginkább elmérgesedett. 1716 márc. 31-én Warou a Hofmann előléptetésével megüresedett bécsi vésnöki (Eisenschneider) állást kéri.[64] Ugyanakkor Gennaro és Becker vésnök is benyujtják kérvényüket és ők ketten nyernek javadalmakat a fentebb vázolt feltételek mellett.

1717-ben a Gennaro által újólag berendezett bécsi pénzverde csavaros verőgépének működését használhatatlanság miatt beszüntették.[65] A javítási munkálatokkal az udvari kamara 1717 máj. 20-iki rendeletével[66] Warout bizza meg. Warou már máj. 7-én benyujtja *Löwenburg* grófnak, a bizottság akkori elnökének,[67] tervezetét,[68] melyben most már nemcsak a körmöcbányai pénzverde-igazgatóságot kéri, hanem 4 pontban összefoglalva igéri, hogy a verdét 26 hét (!) alatt egy általa kiképzendő „Münz-Schlossermeister" és négy

[61] Neuwald 50. old. nyomán. Az idevágó eredeti iratokat nem találtuk már meg.

[62] Newald 50. old. nyomán.

[63] Antonio Maria de Gennaro olasz származású; VI. Károly császár 1713-ban kinevezi vésnöknek, azután a bécsi pénzverdében dolgozik. 1718. nov. 15-én megintik: „er möge seinen Dienste besser nachkommen"; ő rendezi be a bécsi pénzverdét; 1729-ben megbízást kap a „Graveurakademie" megszervezésére; 1731. júl. 1-én megintik fegyelmi vétség és hanyagság miatt; 1740-ben egy iratban („Bericht") lusta, tehetségtelen és hanyag embernek írják le; 1744-ben meghal mint „Kayl. Münzdirektor" és a „Graveurakademie" igazgatója. (Stempelsammlung IV.) — Jó fellépésű, tehetséges, de lusta és fegyelmezetlen ember benyomását kelti. Waorunak sosem kellett hasonló vádakkal küzdenie.

[64] Hofkammerarchiv-Protokollen, 1716. márc. 31. és Newald.

[65] Newald 56—57. old. a leállítás okát egyrészt a gépek ismeretlen, új voltában véli megtalálni. A bécsi berendezésről tudósítják az udvari kamarát, hogy „die Spindel zerschricket vnd zu weittern gebrauch nit mehr tauglich war". A másik ok szerinte a verőtövek acéljának puhasága. Ez a régi hengeres verőgépnél használatos acél mintájára készült és az új berendezés folytán előálló sokkal nagyobb nyomást nem bírta el. Jobb acél készítésére Schickmayer 1717. januárjában Hallból szakképzett kovácsot hozott magával.

[66] Hofkammerarchiv 1717. máj. 20: „Demnach der Kayl: Camer Medailler Daniel Warou ein, vnd auch vorschlag, wie nemblich die benötigte Münzwerkh, vnd gebeu, sonderlich aber die Schlosserey, das strekhwerkh, vnd eine gewisse Maschine in dem Münz-graben alhier zu Ihrer Kayl: May:-s dienst nüzlich einzurichten, und zuführen sein mochten und gethan hat". Azután felszólítja az udvari kamara a „Münzmeister"-t és az építészeti hivatal kiküldöttjét, hogy Warouval „in facie loci" tartsanak szemlét és az eredményt a kamarának jelentsék. — Stempelsammlung IV. 1362. old.

[67] Don Caraffa di Stigliano Ferdinánd gróf, az 1715-i komissió elnöke, nyugalomba ment s nyugdíját 1719 jan. 1-től élvezte. (Cameral-Zahlamts Bücher, 1719.)

[68] A tervezetet Kábdebo: „Matheus Donner" 18. oldalán teljes terjedelmében közli.

segéd segítségével tökéletesen berendezi. Korábbi körmöci és boroszlói sikerei nyomán ajánlkozik, hogy átalakítja a körmöci verdét; a prágait, boroszlóit és kuttenbergit pedig berendezi, illetőleg a jövőben dukát, tallér és féltallér tövekkel látja el s ezért a körmöci kamarától az eddig élvezett 300 forintot, a többi három helyről pedig 200—200, azaz összesen évi 900 forintot kér „ad dies vitae". A múlton okulva hozzáteszi, „welche an einem gesicherten orth dahier Quartalliter anzuweisen". A verőtövekért önköltségül: a tallérosért 18, féltallérosért 14, dukátosért 12 forintot számít fel, úgy hogy a munkát az illetékes pénzverdék Bécsben vegyék át. Végül már nem a körmöci pénzverde igazgatói, hanem a „Kays. Müntz-Werkhs Direktor" címet kéri „mit beybehaltung meiner Jetzmahligen Kays. Cammer Medailliers function". — A bécsi pénzverde berendezésének költségét 1989 forintban irányozza elő.

Különösen érdekes a tervezetben ellenségeire való célzása, melyet szószerint közlünk: „Ich anbey in denen mir Untergebenen 4 Münz Stätten in Wüllkürlicher auf vnd annehmung tauglich vnd mir anstendiger Werkhleut mit Jedmahl allmöglichster kossten ersparrung, vnd gewissenhaffter Menage [welche auch auf gndiges belieben mit einem Cörperlichen Jurament zu betheuern in alleweeg mich offerire] ohne einige Irrung noch hinterliche ein- oder gegenwürff [wie nun solche Von bosshafften beneyder — Vnd Verfolgern attantiret werden möchten] Vollkommentlich geschuczet;"[69]. — A negyedik pontban azt kéri, hogy munkaképtelensége esetén címét és fizetéseit megtarthassa.

Gennaro mellőzöttnek érezte magát és már előzetesen 1717 ápr. 16-án panaszt nyujt be a kamarához.[70] Mivel a kamara ennek ellenére is Warout szólítja fel tervezetének benyujtására, jogosan jegyzi meg Newald, hogy a kamara ekkor határozottan Warou mellett foglalt állást.

Mindamellett Warou tervezete és a kamara erre következő megbízása nem nyerte meg Mittermayr tetszését.[71] Szerinte ez a tervezet jóval költségesebb az előirányzott összegnél, mert Gennaro csak egy kiképzett lakatost kér s annak segítségével igéri rendbehozni az úgyis általa elkészített „Stosswerk"-et. Határozottan foglal állást különösen a Waroutól kért „Münz-Werckhs-Director"-i tisztség ellen s azzal fenyegetőzik, hogy ha Warou ezt az állást elnyeri, a pénzverdében nem fogják tudni, kinek engedelmeskedjenek és teljes fejetlenség lesz úrrá. De hogyha a Warou-féle tervezetet mégis keresztülvinnék, akkor Mittermayr a maga részéről tiltakozik „von vorneherein gegen alle Verantwortlichkeiten".

Úgylátszik, Warou nagy életcélját veszélyeztette Gennaro. Már kinevezésekor 1699-ben, majd kamarai éremvésnöki előlépése alkalmával és a körmöci pénzverde ismételt berendezésekor a pénzverés teljes megreformálására gondolhatott az ő technikai és művészi vezetése alatt. Ha figyelembe vesszük, hogy a birodalomban ő volt az első vésnök, akit a legnagyobb pénzverdébe már az újítás gondolatával neveztek ki; hogy az akkori idők egyik legnevesebb és legdivatosabb északi mesterétől tanult, míg Gennaro a dekadenciában lévő olasz iskolából jött; hogy éremművészeti téren is ő volt

[69] Kábdebo: „Matheus Donner" c. munkájának 19—21. oldalán közöl még néhány iratot, melyek a Warou és Gennaro között dúló harcra élénk fényt vetnek, de amelyeknek eredetijét már nem sikerült megtalálnunk és amelyekből a szerzőnél másutt előforduló pontatlan közlések miatt csak jegyzetben merünk részleteket hozni. — Gennaro írja 1717. jún. 11-én: „Ich hoffe aber anbey künftighin nicht mehr Von übelgesünndten dergestalten geplagt, und unbefridiget zu seyn, wie ich darmahlen beständig und unschuldig gelitten habe, ja dass sich so gahr andere um meinen Dienst nicht allein angemeldet, sondern auch angemasset haben, neben meiner wider Ihro Kays: Mayt: Willen (Welche Ihre Müntzen Von meiner Hand Verlangen) die Puntzen ausszuarbeiten"; és „dan wan sich dergleichen Praetendenten, mit worten auch sehr hervorthuen, so werden sie doch in werck, dasjenige niemahlen, wass ich bissherro gezeiget an Tage bringen können". — Warounak egy általa közzétett keltezés nélküli tervezetének második pontja a következőképen hangzik: „Erbiethe ich mich... 2do Hrn. Januarium in Verfertigung deren so genandten Haubt Patern allermassen Zu Informieren; krafft welch Ergreiffenden Vortheiles Er so dann Tüchtig seyn würde, seinen selbst aigenen Verlangen nach die Müntz Stett mit Erforderlichen Haubt Patribus Zu Versehen, allso hindurch allen seynen bissher würigen Einwürff vnd Protestationen Ein Ende Machen Zu können." — Newald (58. old. 1. jegyzet) szerint Gennaro nem azt írja: „von meiner Hand", hanem csak: „von einer Hand", ami valószínűbb is. Gennarot Warou sohasem tanította.

[70] Newald 57. old.

[71] Newald 58. old. nyomán.

Heraeus első segélytársa, akkor nem is csodálkozhatunk Warou kívánságainak nagyságán. A mód azonban, ahogy célját el akarta érni az ügyesebb Gennaroval szemben, vesztét okozta.

Warou tehát kihasználva Gennaro látszólagos kudarcát, tervezetében olyan, sőt nagyobb jogokat és megfelelő nagy fizetést kér, mint ellenfelének adtak. Tervezetét valóban nem lehet szerénynek nevezni és visszatetsző az a hang is, amelyet a felek egymás ellen használnak. (L. 69. jegyzetben.) Warou, aki szolgálati időben és elvégzett munkában sokkal fiatalabb kollégájának előretörésével saját előmenetelét látta veszélyeztetve, jogosan véli magát sértett félnek; mégis ő használja a gúnyosabb és támadóbb hangot, míg Gennaro inkább csak ügyesen védekezik.

Mittermayr ellenzését a bécsi pénzverdét illetőleg a kamara nem vette figyelembe; sőt maga a császár elrendelte egy kalapácsmű („Eisenhammer") építését és a tűzveszélyes „Schayderey"-nek a „Münzgraben"-ba való átvitelét.[72] Ezért 1717 aug. 12-én[73] megparancsolják a pénzverdének, valamint az építészeti hivatalnak és az érdekelt haditanácsnak, hogy küldjék ki képviselőiket Warou tervezetének tárgyalására és a helyszíni szemlére. Szept. 25-én a haditanács hozzájárul az építkezéshez.[74]

A „Münz und Bergwesens-Haupt-Commission" ugyancsak Mittermayr ellenzése dacára pártolólag terjesztette fel a tervezetet a császárhoz és megtette előkészületét az általános építkezések és átalakításokra. A „Münzgraben"-ben felállítandó pénzverőház összes építkezési költségét, a berendezést nem számítva, 3759.30 forintban és a többi kiadást Warou fizetésével együtt 2875 forintban irányozta elő.[75] A császár azonban, mint Newald megjegyzi, valószínűleg kimerítően tájékoztatta magát az egész kérdésről és ennek eredményeképen csak 1717 nov. 4-én adta ki végzését:[76] „Sollen beede (t. i. Warou és Gennaro) einer hier, der ander in Bergwerkh Ihre Werkher Vndrichten, vnd Zu Enndt bringen vnd Können die lifergelder, auf die aussgesezte Zeit geben werden, das Münzgebeu ausser der Schayderey, vnd Hamer, bleibt vorderist aussgestöllet, ob es aber weiters Zu verfertigen? soll die Camer einrathen". A bécsi pénzverdét tehát Gennaro rendezi be, a körmöcit pedig Warounak kell berendeznie. Az utóbbi, bár Warou már egyszer berendezte, a hozzáértés hiánya miatt (ezért akarta Caraffa és Thavonat Warout állandóan Körmöcön alkalmazni), azután mert üzembehelyezésével a bécsi verde működéséig várni akartak,[77] végül — Warou állítása szerint (l. II. fej.) — egyes alkalmazottak szabotázsa miatt nem működött.

Az említett császári rendelet újból megparancsolja a „fordsambe Aufrichtung des Eysenhambers im hiesigen Müntz-Graben". Ez a mű sem épült tehát akkor még fel s hogy ezután sem Warou építette, ezekután bizonyosnak látszik.

Warou tehát a bécsi pénzverdével kapcsolatban semmiféle építkezést és átalakítást nem végzett s Gennaroval szemben minden errevonatkozó kísérlete meddő maradt. Hogy a császárt mi késztette a rendelet kiadására, nem tudjuk; tény, hogy míg a Warou által már egyszer berendezett körmöcbányai pénzverde rajta kívülálló okok miatt nem működött, Gennaro első bécsi berendezéséről nem állíthatjuk ugyanazt.

Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha a császár rendeletének tulajdonképeni indokát Gennaro tervezetének olcsóságában keressük s ezért győzött Mittermayr álláspontja. A császár rendeletére mindkettőnek, — Gennaronak a bécsi, Warounak a

[72] Newald 61. old. Newald nem említi meg, hogy a bécsi pénzverde berendezésére és ezzel kapcsolatban a Warou—Gennaro viszályra vonatkozó okmányokat hol találta; de a tárgy természeténél fogva valószínűleg legnagyobbrészt a Hofmünzamt levéltárában voltak. Ezt a levéltárat azóta erősen kiselejtezték és a kevésbbé fontosaknak tartott iratokat elégették, úgyhogy számunkra már nem állt rendelkezésre az a nagy anyag, amivel Newald még rendelkezhetett. Kénytelenek vagyunk tehát legnagyobbrészt a Newald által, aki ezt nálunk sokkal bővebben tárgyalja, könyvének VIII. fejezetében közölt adatokat átvenni. Mi főképpen csak azt bizonyítjuk, hogy Warou a bécsi pénzverde berendezésénél ténylegesen egyáltalán nem működött közre.

[73] Münzamt-Archiv.

[74] Newald 59. old.

[75] U. o. 61. old.

[76] Newald 61. old. — A Hofkammerarchiv-Protokollen 1717. nov. 4-i keltezés alatt van az okmány kivonatolva, de az eredeti irat már nincs meg.

[77] Newald 60. old.

körmöci pénzverde berendezésére — tervezetet kellett benyujtania.[78] Gennaro tervezetében külön építkezésről szó sincs, mindössze 500.— forintot kér az összes költségekre s a továbbiakban csak a már rendelkezésére álló anyagokat akarja felhasználni s megjegyzi, hogy a megsérült csavaros verőgépet már meg is javította. Ilyen tervezet mellett Warou alaposabb és sokkal költségesebb régebbi tervezete nem járhatott eredménnyel. Valószínű, hogy a császár már értesülve volt Gennaro szerényebb igényeiről; hogy nagyobb építkezéseket nem kívánt, bizonyítja a kamarához intézett kérdése. Végeredményben a bécsi pénzverdét eszerint a tervezet szerint Gennaro építette át.

Az 1717 november 4-iki császári rendelet után már november 5-iki keltezéssel találunk a Hofkammerarchiv protokollumai között egy bejegyzést (maga az irat itt is hiányzik), mely a következőképen hangzik: „übrigens habe Sr: Kayl: May: resolviret, dem Cammer Medalier Daniel Barou (így!) rheist von hier nacher Crembnitz umb mit ausmünzung Einer Schöneren Münz auf dem Stosswerkh den Anfang zu machen abzuschickhen, der aber bevor bey schlüssenden aufsatz überraichet, worüber man in ein und anderen dess guettacht. mainung demer (t. i. a kamaráét) gewertig will.“ S még megjegyzi, hogy Warou írnivalóját három pontban foglalta össze. Ennek tartalmát nem ismerjük, de Warou ennek dacára nem utazott el ekkor Körmöcre, hanem csak 1718 májusában, miután a császár az ő és Gennaro fentemlített tervezeteit elfogadta. A császár kézjegye így hangzott: „Placet beedes mit den beygeruckten condicionen“. Ettől kezdve tehát évi 600.— forint éremvésnöki fizetésén kívül élete végéig régi 312.— forint fővésnöki fizetését is kapja, amint azt tervezetében kérte.

Warou 1718 május 19-én érkezett Körmöcbányára, hogy tervezetének megfelelően a pénzverdét most már véglegesen berendezze. A munkálatok és a segéd betanítása azonban nem négy, mint tervezte, hanem hét hónapot vettek igénybe s így csak december végén érkezik vissza Bécsbe: Deadda és Marquard körmöci főtisztviselők csakhamar nagyon dicsérően nyilatkoznak a forgalomnak már átadott új pénzverdéről.[79]

1719 szeptember 26-án találunk a Hofkammerarchiv protokollumaiban egy bejegyzést, amelyben von Peyern kamarai tanácsosnak elrendeli a kamara, hogy Warounak még 155.— forint „Lifergeld“-et, egy Körmöcre szállított „Waagbalckhen“-ért 150.— forintot, valamint az 1718-ban meghalt Thavonat által még számára kieszközölt 300.— forint „Lifergeld“-et fizesse ki.

A sokat csalódott Warouról, kinek ambiciója nem nyerte el a remélt jutalmat, 1719 után alig találunk néhány adatot. Még 1717 szeptember 15-én másodszor megházasodott, elvette Bécsben *Mittlin Anna Máriát.*[80] Családját nem vitte magával utazásaira; felesége állandóan Bécs mellett, *nikolsdorfi* házában lakott. Ebből a házasságából hat gyermeke született, de csak három élte túl atyját. 1721 december 10-én meghal az alig egyéves Károly fia; 1724 november 22-én és 1726 május 2-án két hathetes meg nem nevezett gyermeke hal meg.[81]

Egyik hitelezője is szorongatja: 1724 január 18-án körmöci fővésnöki nyugdíját, az évi 312.— forintot, Erlenbach József tiltatja le 1011.45 forint tartozás miatt s a tilalmat csak 1726 május 10-én oldották föl, miután a tartozás le volt törlesztve.[82] Évi 600.— forint éremvésnöki fizetését haláláig rendesen megkapta.[83]

A körmöcbányai pénzverde alkalmazottainak jegyzékén találjuk az 1720. évben: Warou Dániel császári kamarai Medaillier 312.— fl évi bér (régi értékben); új értékben

[78] Gennaro és Warou tervezetei: Hofkammerarchiv, 1718 május 5. Warouét az okmánytárban az eredeti szöveggel közöljük.

[79] Newald 63. old. és Hofkammerarchiv 1718. dec.

[80] „Quellen zur Geschichte der Stadt Wien, VI. — Auszüge aus den Ehematriken von st Stephan, Regeste 7347: 1717. September 15. Daniel Varou kays. Kammer-metallier, Wittwer, Anna Maria Mittlin. — Zeuge: Johann Christoph Kessler, bürgerl. Maler.“ — A Stempelsammlung IV. szerint feleségét Anna Maria Haan-nak hívták.

[81] U. o. „Auszüge aus den Totenregister der Stadt Wien, Regeste 12572: 1724. November 22. — Das 6 Wochen alte Kind des Daniel Warou, kais. Kammer-medailleurs in seinem haus in Nikolsdorf.“ — A másik két haláleset naplószámai: 12426. és 12658.

[82] Hofkammerarchiv-Protokollen 1724. jan. 18, 1726. máj. 10. és Stempelsammlung IV. 1362.

[83] „Cameral-Zahlamts Bücher“, 1715—29. kötetei szerint. (Ezek a kötetek a Hofkammerarchivban vannak s nem a Nationalbibliothekban, mint az 1715. előttiek.)

374.40 fl. Ekkor már vilószínűleg mint nyugdíjat kapta ezt. A körmöcbányai pénzverdét nyugdíjaztatása után is, vállalt kötelezettségéhez híven, haláláig ellátta verőtövekkel.

Röviddel halála előtt, 1729 május 26-án még a Hofkammerarchiv protokollumaiban van egy bizonyos Johann D. Waroura vonatkozó rövid bejegyzés: „Johann Daniel Warou bittet umb accomodirung bey dem Siebenburg. Salzwesen". Feltevésünk szerint ez első házasságából született fia lehetett.

Valószínűleg ebben az időben is állandóan Bécsben élt, mert gyermekei halálát is ott anyakönyvelték s csak mikor kötelessége szólította, utazott időnként Körmöcbányára. De 1726 után családjával Körmöcön telepedhetett meg, mert az okmánytárban közölt halotti jelentés szerint családja halálakor Körmöcbányán él. 1729 nov. 23-án súlyos betegség után halt meg. A körmöci kamara megrázó jelentése számol be erről, amit az okmánytárban szószerint közlünk.

Családja teljesen vagyontalanul maradt; az özvegynek kifizetik az ú. n. „Totenquartal"-t [84] és haláláig kap évi 300 forint nyugdíjat a körmöci kamarától. Johanna lányának egy körmöcbányai költségjegyzék szerint 1753-i házasságáig heti egy forintot fizetnek.

1751-ben egy körmöci feljegyzés említi, hogy Warou Dániel fia, Károly, el kíván helyezkedni a pénzverdében. Bár nem ott, hanem valószínűleg az erdészeti hivatalnál vagy a bányáknál alkalmazták, az erről szóló jelentés eleje mutatja azt a szomorú anyagi helyzetet, melyben Warou családja az apa halálakor volt: „Ist es nur gar zu wohl bekannt, dass der Medailleur Daniel Warou nichts Anderes, als lediglich die erworbenen Meritan hinterlassen habe". Anyagilag tehát Warou Dániel nem vitte sokra, pedig halála után úgy emlegetik tiszttársai, mint művészetében és mesterségében tökéletesen kiképzett, szorgalmas, rendes embert. Életében sokat csalódott; szakértelmének és szorgalmának megfelelő tágabb és jobban jövedelmező, vezető állást szeretett volna elérni. Mégis abban a felvidéki kisvárosban fejezte be pályáját, ahonnan 1699-ben oly nagy reményekkel telve elindult.

II. A körmöcbányai pénzverőház csavaros verőgéppel való berendezése. (1709—18.)

A körmöci pénzverdében 1661-ig még kalapáccsal verték a pénzeket; 1661-ben szerelték föl a már tökéletesebb hengeres verőgépet és 1710-ig csak ez működött. 1710-ben került melléje az újabb csavaros verőgép, melynek berendezéséről e fejezetben fogunk megemlékezni. Egyideig az új géppel verték a nagyobb, a régivel pedig a kisebb pénzeket s a hengeres gépet csak 1753-ban szerelték le. Ettől kezdve 1833-ig kizárólag csavaros verőgéppel dolgoztak Körmöcbányán.[85] Ezáltal kapták a pénzek mai egységes nyomásukat.

A csavaros verőgép Körmöcbányán való berendezésének érdeme *Warou Dániel* nevéhez fűződik. Franciaországban már a XVII. század első felében voltak ilyen gépek használatban s a század végén már az összes nagyobb nyugati pénzverőházak ezzel verték a pénzt. Ausztria és Magyarország területén ekkor még mindenütt csak hengeres gépekkel voltak a verdék berendezve, úgyhogy, amikor *Lipót* király 1699 június 1-én [86] Warou Dánielt Körmöcbányára fővésnöknek nevezi ki, ezt azzal a kikötéssel teszi, hogy Warou a „Species Reichs Thaller"-eket többé nem a hamisításokat megkönnyítő henge-

[84] „Cameral-Zahlamts Bücher", 1729 és Stempelsammlung IV. 1362. old.

[85] Greisinger R.: „A magyar pénz és pénzverés kifejlődésének vázlatos története." (Bányászati és Kohászati Lapok, 1909 aug. 15, 236. old.) — A hengeres verőgép német neve: Walzenwerk. Körmöcbányán u. n. „Taschenwerk"-et használtak, mely az előbbinek használhatóbb változata. Ennél a töveket, ha már elhasználták azokat, ki lehetett cserélni, ami az eredeti Walzenwerknél nem volt lehetséges. — A csavaros verőgép egyes részeinek és tartozékainak német elnevezése: „Spindel-", „Schwung-" „Anwurf-", „Stosswerk".

[86] Hofkammerarchiv 1699. jun. 1.

res verőgéppel, hanem a felállítandó csavaros géppel verje és „diese Species Thaller in margine, mit Unserm Kayl: Symbolo: Consilio, et Industria zihren solle".

Ennek ellenére a hengeres gépekről a csavaros verőgépekre való áttérésre még Körmöcbányán is, ahol pedig a birodalom egyik legjelentősebb pénzverőháza működött, nagyon nehezen határozták el magukat, sőt annak berendezése után még a XVIII. század közepéig, különösen a kisebb pénzfajtákat, továbbra is részben hengeres verőgéppel verték. Ennek valószínű oka egyrészt az lehetett, hogy a hengeres géppel sokkal gyorsabban haladt a munka s ugyanannyi idő alatt több darabot lehetett kiverni, mint a csavarossal; másrészt a csavaros géphez szükséges szakképzettség elégtelen volt és így az orsók könnyen törtek vagy váltak más módon használhatatlanná. Az ok, amely miatt már Lipót király mégis a csavaros gépek berendezését kívánta, az volt, hogy ennek segítségével a pénzeket egyenletesebben, finomabban, élesebben lehetett verni, az élükre felírást tenni s ezáltal a birodalomban nagyon elharapódzott pénzhamisításnak elejét venni.[87]

Warou kinevezésének idejében Körmöcön még más bajok is voltak. *Thavonat* selmeci főkamaragróf 1698 október 17-én panaszkodik,[88] hogy a körmöci főpecsétmetsző („Obersigel Schneider") már négy éve nyugdíjba ment, helyette minden keresés ellenére eddig még senkit sem találtak s így csak a két jelenlévő tanulatlan vésnökre lett volna utalva, „wann ich nicht Ao. 693 bey antrettung des oberstkammergraffen-Ambts den hiesigen (t. i. bécsi) Müntzeissen Schneider Hofman mit mir nach Cremnitz genomben", hogy ott a vésnököket tanítsa s ha Hofmann még hazautazása után is egészen a beadvány idejéig nem küldte volna Bécsből a tallérveretéshez szükséges poncákat és az „Alphabeta"-t Körmöcre, akkor vagy megakadtak volna a veréssel, vagy pedig rossz pénzek kerültek volna forgalomba; tehát nagy szükségük van egy jól kiképezett vésnökre.

Warou nemcsak verőtövek készítéséhez, hanem a pénzverőháznak csavaros verőgéppel való berendezéséhez, segédek kiképzéséhez is értett, ő volt tehát a legalkalmasabb ember. Első feladatának ilyen körülmények között nem is a verőkészülék kicserélését tekinti, hanem a tallérvésés megjavítását. Egyik beadványában írja is,[89] hogy tudomása szerint Körmöcön egy, bár nem korszerűen, de mégis jól berendezett verde működik. Az innen kikerült pénzekből kitünik, hogy a pénzverde igazi baja a vésnökök tanulatlansága, akik a verőtöveket nem tudják rendesen elkészíteni. Ő tehát első kötelességének tekinti a pénzverdét ebből a szempontból megjavítani, hogy a pénzeket szebben és jobban verhessék és azok hasonlóak legyenek a híres angol veretekhez. Ezért a kamara kívánsága szerint még margójukra is feliratot és díszítéseket szándékozik vésni.

Kinevezési okmányában a császár még elrendeli, hogy az egyik régi vésnököt bocsássák el, míg a másiknak, Roth Jeremiásnak, kiképzését Warou magára vállalja. Warou azonban mégsem őt, hanem társát, Blockot képezte ki, bár Rothot sem bocsátották el.[90]

[87] A csavaros verőgépekkel magasabban, domborúbban vésett érmeket lehetett verni, mint a hengeresekkel, amelyek csak meglehetősen lapos vésést engedtek meg. Newald szerint (48. old.) ez az egyik oka annak, amiért a külföldről jött vésnökök, így Warou is, sürgették a csavaros verőgépek berendezését.

[88] Hofkammerarchiv 1699 jún. 1.

[89] Ugyanott.

[90] Newald írja: (16. old.) „Die erforderlichen Prägestempel wurden damals (t. i. 1699-ben) grösstenteils von den beiden Kremnitzer Eisenschneider-Adjuncten Josef C. Block und Jeremias Roth angefertigt. Die Kremnitzer... Thaler und Halbthaler jener Zeit sind sehr unschön." A császár rendelete (Hofkammer-Archiv, 1699 jún. 1.) szerint: „wir zumahlen auch diesem (t. i. Warounak) der Eisen Schneider J. Roth... adjungirt;... der Andre adjunct... des Diensts entlassen werden solle." A Stempelsammlung IV. szerint Block 1707-ben lett a körmöci pénzverdénél vésnökként alkalmazva s ottmaradt 1712 dec. 13-án bekövetkezett haláláig. — Az okmánytárban közölt „Specification" (1718.) nyolcadik pontja mégis azt bizonyítja, hogy Warou 19 évvel ezelőtt, tehát 1699-ben, midőn először érkezett Körmöcre, ott Roth és Block adjunktusokat találta, s ezek közül ő Blockot képezte ki. Block kiképzése azonban, mint látni fogjuk, évek mulva megismétlődik. Valószínű tehát, hogy mivel Rothot is ott találjuk később is (Stempelsammlung IV.), a kettő közül egyiket sem bocsátották el, hanem a rendeletben említett másik adjunktus Dietrich Kristóf, aki 1685-től dolgozott Körmöcön s akit a Stempelsammlung IV. szerint 1699 jún. 1-i rendelettel tényleg elbocsátottak. Feltehetjük tehát, hogy Warou kinevezésekor Körmöcbányán nem két, mint a császár fentebbi rendeletéből következtetni lehetne, hanem három adjunktus, ill. gyakornok volt; J. Roth, Ch. Dietrich és Block s ezek közül

Ennek ellenére a körmöci pénzverdében egyelőre minden a régiben maradt. Bár a tallérverésben a rend helyreállott, — peremfeliratos pénzeket ugyan 1711-ig nem ismerünk — Warou kinevezésével, de a birodalom különböző országainak kiváltságai folytán, amely például Ausztriában a „quentel" kiváltságát[91] engedte meg, előforduló visszaélések, sőt hamisítások, a pénzverés törvényeinek és eszközeinek sokkal mélyebb és egyöntetübb átalakítását tették szükségessé, mint a körmöcbányai pénzverde magában álló átalakítása lett volna.

Az 1702-ben összeült bécsi kongresszus, melyre, mint életrajzában megírtuk, Warout is meghívták „die Münz gewichter zu adjustiren", 25 pontba foglalva tárgyalta a felvetett kérdéseket, amelyekben a dolog lényegéig hatoltak, amikor Hofmann bécsi vésnököt felszólították, nyilatkozzék,[92] hogyan gondolja a birodalmi pénzügyet, az összes verdéket és ezáltal a pénzek képét, feliratát és alakját egységesíteni.

A kérdés megoldásához különböző eszközök segítségével akartak jutni, sőt részben jutottak is, amelyek azonban nem tartoznak szorosan dolgozatunk tárgyához. Az egységesítés nagy gondolata azonban, mely egyedül vezethetett ki a zürzavarból, szükségképen a csavaros verőgépek bevezetésének gondolatára vezetett nemcsak Körmöcbányán, hanem a birodalom többi pénzverőházában is. Ezáltal a körmöci átrendezés kellő tárgyi alapot nyert.

Körmöcbánya 1703 őszén Rákóczi-kezébe került és a pénzverde átalakítása megint kitolódott. Rákóczi bányagrófja, br. Hellenbach, természetesen nem gondolhatott a pénzverésre általában alkalmas, csak korszerűtlen verde átépítésére. Erre csak 1709-ben, miután a város ismét a császár kezébe jutott, került sor.

Mindamellett a birodalom területén így is Körmöcbányán kezdték meg először a munkálatokat. Mint az I. fejezetben említettük, Warou a Starhemberg-Schickmayer kommissióval 1709 május 15-én indult Bécsből Körmöcre, hogy ott az új zúzó- és nyújtóművet és csavaros verőgépet berendezze. Minthogy a stiriai acél a szükséges átalakításokhoz nem volt megfelelő, Lipče mellől hozatott új ércet.[93] 1710 június 3-án Schickmayer írja beszámolójában a körmöci verde berendezéséről: már most látszik, hogy elkészülte után a többi pénzverdének mintául szolgálhat.[94] 1713-ban pedig Warou maga írja az új verdéről, hogy teljesen új épületekkel, gépekkel szerelte föl, betanította a vésnököket és kezelőket is teendőik ellátására. Sikerült pedig mindezt a francia és angol verdék mintájára oly jól és művésziesen megoldania, hogy — bár nem akar dicsekedni — a körmöci verde az örökös tartományokban (!) a legjobban berendezett, legelső ilyen intézet. Ezt Schickmayer beszámolója úgyis eléggé bizonyítja.[95]

A körmöci verde első, legnehezebbik átalakítása, amikor mindent újonnan kellett építeni, konstruálni, stb., Warou kétéves (1709—11.) munkájával befejezést nyert. Tudjuk, hogy elkészültek az épületek és gépek is, mindamellett mi mégis csak I. József

csak Dietrichet bocsátották el. A Stempelsammlung IV. a Hofkammerarchiv Hung. 1699 jún. 1-re hivatkozik, de ezt nem volt alkalmunk ellenőrizni, mivel az említett keltezéssel már csak a fenti rendeletet, Warou kinevezési okmányát, találtuk, amelyben Dietrich nincs névszerint említve. Mivel úgy a császár rendelete, mint a Kamara és a főbányagróf csak két fizetéses adjunktusról emlékezik meg, s ezek közül Rothot névszerint említi meg, lehet, hogy Block ekkor még csak mint fizetéstelen gyakornok dolgozott Körmöcön.

[91] A „Münzprivilegium des Quentels" lehetővé tette Ausztria számára, hogy egy kölni márkából 8½ tallért verjenek, míg a Német-Római Birodalom többi országában csak 8 tallért verhettek belőle. — Megtörtént, hogy egyes verdékben magas nemesfémtartalmú pénzeket beolvasztottak és más vagy régebbi, még forgalomban levő rosszabb pénzeket vertek belőle, ráütvén a régi évszámot is, ami természetesen kimerítette a hamisítás fogalmát. (Newald.)

[92] Newald 29. old.

[93] U. o. 19. old. — Lipcse város a Garam folyó mellett.

[94] U. o.

[95] Hofkammerarchiv 1713 jún. 28: „...dass ich... Ao. 1709. den 15. May dessentweegen in Vorgedachte Bergstett gangen, dass ich meiner habenden Experienz nach, die Mintz zu Crembnitz gleich wie die Englisch oder frantzöschisch einrichten vnd verendern, die alldort befindliche andere Eiserschneider v. Manipolisten vnterweisen solle, welches auch solcher gestalt Bewirket, vnd solche dergestalt von Fundament auss, auf gantz neue Manier so wohl an gebeud alss maginen (machinen?) (ohne aigen ruhm) der massen handtsamb vnd künstlich eingerichtet, dass in Kayl: Erblendern sie nun die Principaleste ist, solches auch der von vor Erwenten Hr. Schikmayr Erstatte Bericht... genuegsamb Bezeiget." — Stempelsammlung IV. 1361. old.

1711-i és III. Károly 1712. évi (l. IV. fejezet) csavaros géppel vert, nagyon ritka K-B verdejegyes tallérjait ismerjük. Még az is kérdéses, vajjon ezeket Körmöcbányán és nem Bécsben verték-e? 1712 után pedig csak 1718-tól, tehát a pénzverde harmadik berendezése után, ismerünk újból csavaros géppel vert körmöci pénzeket. Hogy közben kísérletképen az 1715-i második berendezés után vertek tallérokat, arról csak írásbeli bizonyítékaink vannak.

A kérdés megoldása egyszerű volna, ha megállhatna Newald nézete, hógy a csavaros verőgéppel való pénzveretés azért nem indult meg 1711-ben rendszeresen Körmöcbányán, mert a Warou vezetése alatt 1710-ben elkészült verőgépet Bécsbe kellett küldeni a frankfurti császárkoronázás emlékérmeinek veretésére és ezt csak 1715-ben adták vissza.[96]

Azonban az I. fejezetben kifejtettük (l. 31. jegyzet), hogy Warou maga írja, hogy vitt ugyan 1711-ben verőgépet Bécsbe, de amellett külön kiemeli, hogy a császárkoronázás emlékérmeihez a kisebbik verőgéphez való orsót használták és hogy ezt is magával viszi Frankfurtba („Spindl zum kleinern Anwurff"). A Bécsbe szállított gép tehát a körmöci kisebb verőberendezés volt; eszerint tehát egy nagyobbik Körmöcbányán maradt.

Ezt a feltevésünket alátámasztja többek között az udvari kamara egy rendelete. Bécsben ugyanis már 1712-ben tervezték, hogy a körmöcin kívül a többi verdét is ellátják csavaros verőgéppel. Az udvari kamara 1712 november 2-án meghagyást küld a körmöci kamarának,[97] amelynek 5. pontja értelmében az összes ezüst és arany „Speciesgelter" kizárólag csavaros verőgéppel és peremfelirattal készítendő. Miután pedig a körmöci verde már fel van ezzel szerelve ("...zu sothaner aussmünzung beraiths eingerichtet ist..."), azért azok a verdék, amelyek maguk nem tudnak ilyen felszerelést elkészíteni, ezt vagy Körmöcbányán fogják megrendelni, vagy pedig elküldik szakembereiket oda. Azt parancsolja tehát, hogy Körmöcbányán a hozzájuk fordulókat teljes készséggel lássák el.

Erre a rendeletre hivatkozva utasítja azután a pozsonyi és nagybányai verdéket,[98] hogy új berendezésüket Körmöcről rendeljék és alkalmazottaikat ott kiképeztessék.

Valószínűtlen, hogy ilyen rendelkezést kiadtak volna, ha Körmöcbányán hiányzik, ha csak egy időre is, a tanításra való csavaros verőgép.

A Bécsbe szállított kisebb gép pedig még 1718-ban sincs Körmöcbányán, mert az okmánytárban közölt „Specification" hatodik pontja újból kéri, hogy ezt más eszközökkel együtt Körmöcre visszaszállítsák. Nem is tudjuk, vajjon egyáltalán visszakerült-e?[99] Mint említettük és még bővebben ki fogjuk fejteni, 1715-ben is vertek Körmöcön kísérletképen csavaros verőgéppel pénzeket, tehát a Bécsbe szállított gép akkor nem okozhatott fennakadást a már másodszor berendezett üzem megindításában.

Talán közelebb járunk az igazsághoz, ha ennek késlelkedését 1711-ben is két másik körülménnyel magyarázzuk. Egyrészt a körmöci szakemberek képzettsége Warou instruálása után sem volt elég arra, hogy a komplikált csavaros verőgépet és orsót művészünk távollétében is — különösen a jól betanított Block halála után — állandó üzemben tarthassák; másrészt pedig a körmöci új verde üzembehelyezésével várni akartak

[96] Newald 49. old.

[97] Stempelsammlung IV. 1183. oldalon idézi a Hofkammerarchiv egy iratából. Ez valószínűvé teszi, hogy az 1712-i igen ritka, tudtunkkal még sehol sem említett tallért mégis Körmöcbányán verték és nem Bécsben.

[98] Harsányi Pál: „III. Károly rendelete a nagybányai és pozsonyi pénzverdéhez 1712-ből", 6. pont. (Az Orsz. Magyar Régészeti Társ. Évkönyve, II. évfolyam, 1923—26.)

[99] Newald tévesen állítja, hogy ezt még 1715-ben visszaküldték (50. és 51. old.) Tény, hogy ekkor sürgették visszaszállítását. — Ugyanitt idézi Newald a bécsi verde 1715-i jelentését, mely szerint „von seithen des allhiesigen Münzambtes niehmallen eine formall ausmünzung darauf geführet", hogy tehát a bécsi verde sosem veretett a Körmöcről hozott gépen pénzt, azonkívül a gép orsója úgysem teljes, úgyhogy másikat kell készíteni. Ez is valószínűvé teszi, hogy az 1712-i K-B verdejegyes tallért Körmöcbányán és nem Bécsben verték.

legalább a bécsi csavaros verőgép egyidejű üzembehelyezéséig.[100] Ez utóbbi késleltetés okait már kifejtettük fejezetünk elején, midőn a szükségszerű központi egységesítő törekvésekről szóltunk.

Az első akadály tehát az alkalmazottak tanulatlansága volt. Warou ugyan maga írja,[101] hogy a már említett J. H. Block vésnököt teljesen kiképezte, ezért tehát más verdék küldhették volna alkalmazottaikat Körmöcre tanulni. Valóban azt látjuk egy körmöci feljegyzésből, hogy 1710 augusztus 20-án „Johann Heinrich Plockh" leteszi a hivatalos esküt az épülő új verdénél mint „Eisenschneider und zugleich Golden Müntzer",[102] Aaron Martini adjunktus pedig mint „Silber Müntz Schmidtmeisters Mitgehülfe."

Azonban Block, aki jóformán Warou helyettese volt Körmöcbányán, 1712 október 13-án meghalt.[103] Warou erre hivatkozva, 1713-ban kérte is, hogy Block utódjának kiképzésére Körmöcre mehessen, de 1715-ig nem jutott el oda s akkor sem tudjuk, hogy névszerint kit képezett ki.[104]

Hogy Körmöcbányán Block elhalálozása után valóban megakadt az 1712-i újítások keresztülvitele, bizonyítja Warounak fentemlített beadványa.[105] Ennek második pontjában kéri, hogy Körmöcre utazhasson és Block helyett egy másik vésnököt képezhessen ki, aki az új pénzverési rendelettel összhangban tud működni. Tehát az akkori vésnök erre nem volt képes. A harmadik pontban azt is kéri, hogy az összes körmöci tisztviselők és vésnökök az ő utasításai szerint legyenek kötelesek dolgozni. Ebben az utóbbi kérelemben már előreveti az árnyékát az a viszály, ami Warou körmöci hatáskörének kibővítésére irányuló kísérletekből közte és egyes körmöci alkalmazottak között keletkezett. Ezek a kísérletek Warou részéről nem vezettek eredményre, pedig keresztülvitelük csak biztosíthatta volna az új pénzverde zavartalan működését.

Warou végre br. Thavonat selmeci főkamaragróf, gróf Caraffa Ferdinánd, az ú. n. Caraffa-kommissió vezetője és gróf Mollardt udvari kamarai elnök-helyettes sürgetésére[106] 1715 novemberében útnak indulhatott, hogy a körmöci verdét pótlólag tökéletesen felszerelje, a távollétében történt romlásokat kijavíthassa és az alkalmazottakat kiképezhesse. Ezt most már annál is inkább sürgették Bécsben, mert egyidejűleg a bécsi verdét is fölszerelték csavaros verőgéppel.[107] Elmúlt tehát az akadály, mely az egyöntetű pénzverés címén eddig a körmöcbányai új verőgép különálló üzembentartását gátolta.

Warou csak november 25-től december 14-ig időzött Körmöcbányán, de ezalatt a rövid idő alatt a körmöci verdét teljesen rendbehozta, sőt Selmecbányán, a kommissiónál, is töltött néhány napot. Valószínű tehát, hogy nagy hibákat a verde berendezésénél nem talált; elszámolásából pedig kitűnik,[108] hogy néhány hiányzó alkatrészt Bécsből készen hozott magával („mitgenohmben ettwelche Müntz Instrumenten"). Az egyetlen igazán nagy akadály azonban, mely miatt a csavaros verőgép addig nem működhetett, mint az udvari kamarai tanács jelentéséből ismét kitűnik,[109] a körmöci alkalmazottak szakképzettségének hiánya volt.

[100] A körmöci verdét még 1717-ben, jóval második berendezése után, sem helyezik működésbe, mert arra is várnak, míg a bécsi új verde is „in seinen beständigen gang gebracht werden könne." (Newald 60. old.)

[101] Hofkammerarchiv 1713 június 28.

[102] A Silber-Münzer valószínűleg a másik vésnök, J. Roth, volt.

[103] Lásd 48. jegyzetet.

[104] Lásd a „Warou tartózkodási helyei időrendben" táblázatot.

[105] Hofkammerarchiv 1713 május 28.

[106] Newald 50. old. — Nem értjük, miért adta Newald VI. fejezetének címűl: „Die erste Einrichtung der Münzhäuser zu Kremnitz und Wien mit Spindel-Prägemaschinen", holott e fejezetben az 1715-i átalakításokat tárgyalja. 1715—16-ban pedig csak a bécsi verdét rendezték be először, a körmöcbányait 1709—11. között már egyszer berendezték, amiről különben Newald is részletesen ír könyvének 15. oldalán.

[107] Lásd bővebben: Newald 51. old.

[108] Hofkammerarchiv 1716 március 6. C. melléklet.

[109] Hofkammerarchiv 1716 február 12. „... Warou in die Pergstätt abzusenden, umb die Ausmünzung auf den Stosswerkh, welches bishero der darinige Münzer nit recht zu dirigiren gewusst, einzurichten, und gangbahr zu machen..."

Ismerjük gróf Caraffa Ferdinánd, az udvari kamara és Warou jelentéseit az újonnan berendezett pénzverdéről.[110] Az első kettő a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik Warou munkájáról. Caraffa írja, hogy nemcsak megnézte az új berendezést, de a próbaverésen is résztvett és ez alkalommal meggyőződött arról, hogy az összes gépek kifogástalanul működnek. A pénzverés sokkal egyszerűbb is lett, mint volt eddig, mert míg azelőtt „sothanes Stoss oder Schwing-Werckh" üzembentartására 4—5 pénzverőre volt szükség, most ugyanezek munkáját egyetlen ember látja el és minden egyes ütemre („Stoss") egy tökéletes tallért vernek. Egyúttal ezekből mintául két darabot Bécsbe küld, melyek peremére azonban az idő rövidsége miatt nem verhették még III. Károly, hanem csak néhai I. József jelmondatát és szükségesnek találja Warou állandó körmöci alkalmaztatását.[111] Warou pedig azt ígéri jelentésében a „Sigillirter Münzprobstuckhen", tehát jelzett próbaveretek, átadásánál, hogy a jövőben, ha majd több idő áll rendelkezésére, a veret még tisztább és szebb lesz.

Nehogy a csavaros gépen való pénzverés a régi hibák miatt megint megakadjon, br. Thavonat főkamaragróf komolyan sürgette, hogy Warout a pénzverde főigazgatójává nevezzék ki. Tudjuk, hogy ezt az állást az udvari kamara nem adta meg művészünknek, mert fölöslegesnek és túl költségesnek találta, a körmöci alkalmazottak pedig ezután sem tartoztak Warou alá. Ezért azután ő sem telepedhetett meg Körmöcbányán.

Ennek visszahatása csakhamar jelentkezett is a pénzverde működésében. Az új gép, mihelyt Warou elutazott a városból, szakképzettség hiánya miatt ismét felmondta a szolgálatot és a pénzverés, mint azelőtt, megint csak a régi hengeres géppel történhetett.

Ezek után érhető Warounak az okmánytárban közölt tervezete.[112] Ebben világosan megmondja, hogy miután egyeseknek sikerült illuzórikussá tenni körmöci igazgatói állását, most tudatlanságból, kimutatható, de titkolt rosszakaratból és irígykedésből („heimblicher Missgunst vnd Ehrgeitz") egyszerűen használhatatlanná tették új gépeit.

Warou állítása nem látszik meglepőnek és nem mondható üldözési mániában szenvedő ember képzelődésének sem. Már maga az a tény, hogy a verde hirtelen megint megakadt, bár körmöci tartózkodása alatt kifogástalan volt, igazolja művészünket. Lélektanilag sem elképzelhetetlen, hogy akadtak irígyei, akik midőn látták, hogy terveit feljebbvalói (Thavonatot kivéve) is csak félvállról veszik, kihasználták ellene a kedvező pillanatot.

Warou tervezete azután hat pontban kitér a birodalom szorosan vett pénzügyeinek bajaira és felsorakoztatja a gyógyulás eszközeit. Ezeket fejtegetéseink során már ismertettük, itt nem térünk ki minden egyes pontra. Gondolatmenete az, hogy körmöci mintára mindegyik pénzverdét csavaros verőgéppel kell fölszerelni, ami által a pénzek egységes külsőt kapnának. E tervek keresztülvitelére egy kommissió alakítását és központi pénzverde-igazgató kinevezését ajánlja s a ügy érdekében felajánlja saját szolgálatait is.

[110] Mindhárom jelentés: Hofkammerarchiv 1716 febr. 12. — Caraffa írja: „...Wür bey Unserer aldorthigen anwesencheit in beisein des (:Titl:) Herren Obristen Cammer Graffen, undt gedachten Herren Warou so wohl das Streckh oder Ziehwerkh, alss auch den durch-schnitt, Adjustier Rollierung, und Stoss- oder Schwung-Werkh nicht allein in augenschein genohmen, sondern auch denem auf iedem Werckh besonders gemachten Proben beygewohnet, deme Wür nun das gezeügnuss beyzulegen haben, das alle Vorberuhrte Werckher Ihre vollkommene operationen, undt Proben zu nicht geringer facilitirung des bissherigen Münzwesens, besser, als man Verhoffet gethann, wie dan in Specie ermelte H. Warou auf den Stoss-oder Schwungwerckh mit beyhilft eines einzigem menschens auf einen Jeden Stoss jedesmahlen einen Vollkommenen Thaller, wie hiebey geschlossene beede Stuckh des mehrerm zeigen, undt zwar zwanzig, dreissig Stuckh nacheinander (welche wegen kurze der Zeit nicht mit Ihrer ieyzt Regirender Kayl. Mayt: sondern mit der Josephinischen Umbschrift rolliret, undt mithin nicht zum aussgeben sein) herausgebracht; Wohin gegen sonsten Wier auch fünff Münzer sothannes Stoss oder Schwing-Werckh regieret, undt dannoch dergleichen formbliches gepräg niemahlen zu liege bringen können; danenenhero dessen gegenwarth alda höchst nöthig gewesene (?) undt auch führohin zu noch bessere perfectionir- undt prosequierung dieser Werckher, gedachter Warou herinnen zu stabiliren nöttig sein wirdt..."

[111] Erről a tallérról csak ezt az írásbeli bizonyítékot ismerjük. (l. IV. fejezet.)

[112] Hofkammerarchiv 1716 febr. 12-i akták között, bár ez a tervezet, mint szövegéből kitűnik, csak 1717 május 5-e után íródhatott.

Ez az elgondolás egyelőre csak terv maradt és a körmöci verde újabb, immár harmadik rendezésére is csak 1718-ban került sor, miután a szintén nem működő bécsi új verde berendezésétől Warout elütötték és az utóbbit egyidejűleg a körmöcivel Gennaro rendezte be újból (l. I. fejezet). Az 1712-i rendelet, amelynek nyomán Körmöc mintájára a magyarországi verdéket fel kellett volna csavaros géppel szerelni, elaludt.

Az új körmöci berendezés és átalakítás, úgylátszik, sokkal alaposabb volt, mint az 1715-i, mert 1718 májusától decemberig, tehát hét hónapig, tartott. Hogy Warou ehhez mimindent akart felhasználni, azt az okmánytárban közölt „Specification" sorolja föl. Ezt a „Specification"-t, mint az első fejezetben már említettük, jóvá is hagyták, tehát valószínű, hogy a kért anyagot rendelkezésére bocsátották. Eszerint kér 10 mázsa ércet, 10—12 mázsa vasat, Nürnbergből néhány dukát, tallér és forint „Alphabeten"-t, néhány angol reszelőt („Handtfailen"), vas és acél („stahlene") hajtókerekeket. Kéri, hogy a még Bécsben lévő gépeket Körmöcre vitessék, a két pénzverde-kovácsnál pedig rendeljék meg a kisebbik „anwurff"-hoz való orsót. Sürgeti az izzasztó-kemence rendbehozatalát. Az egyik pénzverde-kovácsnak, Fröhlichnek, mivel több dolga lesz, mint eddig volt, napi egy forint fizetésemelést kér, egyben saját fizetésének rendezését is kéri, mint azt életrajzában említettük. Nagyon határozottan kéri, vessenek komolyan véget minden személyeskedésnek és áskálódásnak a zavartalan munkálkodás érdekében. Végül ígéri, hogy a csavaros géphez való verőtövek készítésére egy vésnököt fog kiképezni.

Munkáját 1718 decemberében befejezte. Két körmöci főtisztviselő, mint az I. fejezetben említettük, nagy elismeréssel nyilatkozik róla.

Ettől kezdve a körmöci pénzverde működésében Warou élete folyamán nagyobb szünetekről nem tudunk és bár a kisebb pénzeket egyideig még hengeres géppel készítik, 1718-tól minden egyes évből látunk Warou csavaros verőgépével, verőtöveivel, ill. poncáival és peremfelirattal vert nagyobb pénzeket: tallérokat, forintosokat. Körmöcbányával egyidejűleg Bécs is áttér a csavaros géppel való verésre, majd az egyes pénzfajok nemesfémtartalmát is egységesítik és lassanként a többi verde is bevezeti az új verőgépet. Tehát Warou korának álma: az egységesen és szépen vert, visszaélésekre alkalmat nem adó pénz — ha nem is művészünk vezetésével és életében — megvalósul az egész birodalomban.

III. Warou emlékérmei.

A művész életrajzi adatai során már említettük, hogy *Warou Dániel* Svédországban, *Arvid Carlsteen*, a XVII. század végének egyik legnevesebb éremvésnökének tanítványa.[113] Mesterétől sajátította el azokat a stílusbeli sajátosságokat is, amelyeknek alkalmazásában azután úttörő lett Ausztriában és Magyarországon. Ez az új stílus a klasszicizmusba átmenő barok, amely olyan szemléltetően érvényesül különösen az arckép kivésésénél, uralkodott az egész XVIII. századon keresztül.

Warou Körmöcbányán virágzó helyi iskolát talált.[114] Ennek fejlődését a XVI. század első felétől folyamatosan figyelemmel kísérhetjük egészen a XVIII. század közepéig. Az első anonym művész nyugodt, plasztikus, statikus jellegű, kicsinyes gonddal megrajzolt éremképei után már a XVI. század közepén Christoph Fueszl, majd Lukas Richter, A. Eisker, J. Elsholz, stb. emlékérmein az ábrázolásban bizonyos egyénítést, az arcképek jellegzetes beállítását és kifejezését látjuk, de az elképzelés és kivitel még mindig a renaissance zárt, statikus formaideálját követi. A XVII. század első felében élt id. D. Hailer kezétől ismerjük az első egyik oldalán szt. Györgyöt ábrázoló emlék-

[113] Arvid Carlsteen 1654—1718., svéd, Párizsban Varinnél és Londonban J. Roettiernél tanult. Dolgozott Berlinben, Drezdában, Stockholmban (Forrer.). — Thavonat írja Warouról: „Nicht allein in den ordinari Münzeissen Schneidten — sondern auch in den Relieff oder erhobener arbeith... wohlerfahren." (Hofkammerarchiv, 1699 jún. 1.)

[114] Lásd bővebben Dr. Huszár Lajos: „A szent György érmek." (Magyar művészet, 1932. 1—2. szám) és Huszár—Procopius: „Medaillen und Plakettenkunst in Ungarn" (Budapest, 1932.) Az említett százdukátos az utóbbi munkának 161. ábrája.

érmet. Ettől kezdve a *Roth*-családnak jutott vezető szerepe ennél a helyi iskolánál, mely J. Rothtal csak Warou halála után, a XVIII. század közepén ért véget. A Rothok sorozatosan vésték az ú. n. szt. György-érmeket.

Ezek a sokszor nagy művészi erőre valló emlékérmek egyik oldalukon szt. György és a sárkány, a másikon háborgó tengerrel küzdő hajó ábrázolása folytán már a XVII. században is bizonyos átmenetnek tekinthetők a mozgalmas barok felé, mégis óriási a különbség a XVII. század első szt. György érmei és az utolsó, 1738-ban J. Roth által vésett gyönyörű százdukátos szt. György-emlékérem között.

Míg az első daraboknak inkább csak a tárgy megválasztása adott barok jelleget, az utolsó ilyen érmen ezenkívül az alakok plasztikus kidolgozása mellett a vésnök a cselekményt a lovag kardjának lesujtását közvetlenül megelőző pillanatában fogta meg és ezáltal erős drámai feszültséget kölcsönzött az éremképnek. A vágtája közben ijedve megtorpanó és ágaskodó ló, a lovasnak ennek ellenére még szél által hátrafodrozott, lengő köpenye, a sárkány tekerődző és izmos alakja elfelejteti velünk a talán kissé kezdetleges és nem egészen élethű ábrázolást, bizonyságául annak, hogy a barok-vésnök mennyire össze tudta sűríteni mondanivalóit egyetlen pillanat érzelmi feszültségébe. Széteső, foltos ábrázolás, egyetlen motívumot, a küzdelmet kiemelő kompozíció bizonyítják a körmöcbányai helyi iskola fejlődésének folytonosságát a renaissancetől a legtisztább, ekkor már nem is korszerű barokig.

A XVIII. század közepén mégis megszűnt a körmöci iskola, sőt már e század eleje óta halálra volt ítélve. Elsorvadásával egyrészt technikai és adminisztratív tényezőket okolhatunk. Az előbbi tette szükségessé, hogy külföldi vésnököket alkalmazzanak, akiknek hosszú sorát épen Warou nyitotta meg. Őt pedig elsősorban a pénzverdék és pénzverés megreformálására szerződtették és csak másodsorban vehették figyelembe stílusának korszerű, barok-klasszicisztikus voltát.

Ennek a külföldről importált éremművészetnek másik jellegzetessége, hogy nemcsak stílusa volt barok, hanem művelésének módjában is a barok elgondolás érvényesült. Ugyanaz a központosítás, amelynek a pénzverés terén gazdasági háttere van, az éremművészetnél korszerű szellemi gyökerekből táplálkozik: az emlékéremművészet majdnem egyedüli célja a császár-király dicsőítése lesz.

Ezek miatt a centralizációs törekvések miatt a körmöci helyi iskolának el kellett pusztulnia. Warou érmeinek is csak annyi közük van Magyarországhoz, hogy legnagyobb részük a császár dicsőítésére fontosabb hazai eseményeket örökíti meg; Körmöcbányához pedig épen csak annyi közük van, hogy Warou körmöci vésnök volt. Érmei közül egy sem készült Magyarországon (a Rákóczi-emlékérmek kivételével), hanem Bécsben és a császárkoronázáskor Frankfurt a/Mainban.

Hogy *Warou* éremvésnöki tevékenységét megérthessük, szükséges, hogy azokat a gyökereket ismerjük, amelyből művészete kifejlődött.

A XVII. századvégi barok éremművészetre európaszerte jellemző az olasz hatás gyengülése és a francia befolyás előretörése.[115] XIV. Lajos művészei, a két Duprés, Varin, Cheron iskolájában, a svájci Karl Hedlinger mellett, tanult A. Carlsteen is. A napkirály udvarában született meg a „histoire metallique" éremsorozatának megalkotásához vezető eszme, amelynek még művésziesebb jelentkezését találjuk meg később Svédországban, majd más alakban a svéd Heraeus elgondolása alapján Ausztriában. Ennek első alkotó művésze pedig épen Heraeus útmutatása alapján *Warou* volt. Utána még több külföldi vésnök dolgozott ennek a barok eszmének szolgálatában; általában a birodalom érmészetének a külfölddel egy szintbe hozása és a XVIII. század érmészetének magas színvonala erős külföldi hatás nélkül szinte elképzelhetetlen lett volna.

Az osztrák „Histoire metallique" csak 1712-ben alakult meg, úgyhogy Warou első periódusának munkái még nem tartoznak ennek kereteibe. Talán legkorábbi műve az általunk csak ábrában ismert Mária angol királynőt ábrázoló emlékérem, melyet való-

[115] Domanig: „Die Medaille in Österreich" (Zeitschrift für Münz- und Medaillenkunde, 1905—07. 325. old.)

színűleg 1695-ben vésett. Az eredetinek előlapja F. D. Winter munkája, Warou csak a hátlapot készítette.[116]

Egy angol munka[117] a következőket írja erről a darabról: „Ez az érem két másik érem hátlapjából van összeállítva. Valószínűleg Drezdában készült, ahol Warou dolgozott pályájának elején. A Brit Nemzeti Gyűjteményben nincsen meg." Mi ennek dacára ismerünk ábrában egy ilyen tárgyú szignált emlékérmet, melynek úgy elő-, mint hátlapját Warou véste és képét Van Loon[118] mutatja be. Úgylátszik, hogy ez egyik legszebb érme művészünknek. Hogy az eredeti hol található, nem tudjuk (1. sz.)

Másik korai műveként a *Starhemberg Ferenc Ottokár* gróf emlékére vésett érmét említhetjük. Starhemberg *Konrád Baltazár* grófnak volt a fia; 1662-ben született és igen fiatalon császári követként halt meg Stockholmban 1699-ben. Az éremről minden feljegyzés hiányzik; verőtöve sem található a bécsi állami verőtőgyűjteményben; s készítésének évszáma sincs feltüntetve. Előlapján Ferenc Ottokár gróf mellképe profilban van ábrázolva. A hatalmas, egész felületet betöltő arckép jellegzetes mintája e kor barok érmészetének; a rövid felirat teljesen eltűnik az ábrázolt mellett: boltozatos, sasorrú fejéről dús, göndör hullámú paróka omlik le; kissé felénk forduló melle széles és domború mellkast enged sejtetni; páncélba van öltöztetve s erre egy számtalan redőt hajtó, a szélén mintás köpeny borul. A portrait uralja a felületet és fenséges, uralkodói öntudattal a világba néző arcával e barokra jellemző reprezentatív ábrázolásnak példaképe. Ennek a baroknak teljesen egyéni ízt ad még a svéd művész vésője, aki a haj és ruha mozgalmasságával bizonyos nyugodt megállapodottságot, szinte hideg, kissé derüs bölcseséget feltüntető arcot keretez. Ez az ábrázolási mód csirájában már ennél a darabnál, de különösen későbbi munkáinál jellemző az északi Waroura: a barokot teljes egészében sohasem tudta felfogni; a mozgást, érzelmi hullámzást nála valami fenséges, hideg, de nagyon erős plaszticitás váltja föl és még a legteljesebb mozgást ábrázoló érmei (Erzsébet Krisztina pozsonyi koronázási érme, hátlap) is a tökéletes nyugalom benyomását keltik. Viszont teljesen kihasználja a haj, köpenyredők, az egész kompozíció nyujtotta színpadi lehetőségeket (Erzsébet Krisztina, l. előbbi) s e két ellentét egyesítésével nagyon emeli érmeinek dekoratív értékét.

Ha elképzeljük, hogy ennek a javakorabeli, tekintélyt parancsoló fejnek tulajdonosa már 36 éves korában meghalt, érthetjük meg, hogy ez a reprezentatív ábrázolási mód mennyire túltette magát a valóságon.

Hátlapján (2. sz.) ábrázolt kép és felirat megengedi a lehetőségét annak, hogy csak az ábrázolt halála után készült. De ha Warou az érmet Starhemberg halála után készítette is, az a tény, hogy Starhemberg 1699-i haláláig stockholmi követ volt, valószínűvé teszi, hogy ott létesült kapcsolatai folytán kapta halála után ezt a megbízást; sőt az a föltevés is lehetséges, hogy a művész Starhemberg útján került hozzánk.

Az érem mindenesetre ifjúkorában, esetleg itteni tartózkodásának elején készülhetett, mert előbb vázolt tulajdonságai dacára későbbi érmeihez képest plaszticitása még nem olyan határozott. Itt még laposabb, inkább a körvonalak erős megrajzolásával igyekszik hatni s a kissé derűs arc több életet visz az ábrázolásba, mint azt későbbi munkáin látjuk.

Következő ismert érme az 1703-i bécsi vésnökségének ideje alatt készült s gróf *Salburg* Gothard Henrik, az udvari kamara elnökének („praeses") emlékét örökíti meg (3. sz.). Ugyanazokat a sajátosságokat mutatja, mint Starhemberg emlékérme, későbbi érmeihez viszonyítva itt is gyöngébb a plaszticitás, inkább síkszerű a feldolgozás, élénkebb és éles a megrajzolás. A hátlapján feltüntetett 1703. évszám ismét bizonyítja, hogy az ugyanolyan jellegzetességet felmutató érmei, így a Starhemberg-érem is, életének ebben az első korszakában készültek.

[116] Mivel az érem felírásában a királynő születési és halálozási dátuma van feltüntetve és az utóbbi 1695 jan. 7., Forrer ezt veszi az elkészítés időpontjának. — F. D. Winter leginkább Londonban dolgozott s utolsó érmét Forrer szerint 1698-ban készítette. Ugyancsak Forrer föltevése szerint *Warou* a hátlap kivésésekor Drezdában tartózkodott volna; erre azonban komoly bizonyítékunk nincs.

[117] „Medallic Illustrations of the History of Great Britain and Ireland To The Death of George II." British Museum kiad. 1911.

[118] Van Loon: „Hist. Metal. des Pays Bas", IV. kötet 187. old.

1703-tól 1707-ig Warou az előlapon Rákóczi mellképével díszített három pompás érmet készített a fejedelemnek. Mivel a művész csak 1703 őszén került Rákóczi szolgálatába, első műve (4. sz.) ezt az évszámot viseli. Ez az érem a szabadságharc megkezdésének emlékére készült. Ha nem is találunk levéltári adatot arra vonatkozólag, miképen készült el Rákóczinak az érmet díszítő mellképe, annak feltűnő élethűségéből, Rákóczi művészetpártoló egyéniségéből és abból a körülményből, hogy Warou volt a szabadságharcban szereplő egyetlen éremművész, feltétlen bizonyossággal arra kell következtetnünk, hogy mindjárt Rákóczi szolgálatába állásakor a fejedelem valamelyik táborába utazott és a fejedelem ült művészünknek. Újszerű ennek az első érmének felfogása: teljesen födetlenül mutatja be a fejedelem profilját, nyakát és mellének csak legfelső részét. Warou eddigi mellképei páncélba voltak öltöztetve, nyakukat gallér fedte, mellüket kitüntetések borították és legfeljebb a páncél fölé borított köpeny engedte meg a redők játékát és elrendezését, ami némikép sejttette a takart mellkas izomzatát.

Rákóczinak különösen ez, de másik két érmén látható portréja is messze esik ettől az ábrázolási módtól. Tudjuk, hogy a hátlapokat és a feliratokat Warou a fejedelem elgondolása szerint készítette; tehát valószínű, hogy Rákóczi maga határozta meg, hogy miképen ábrázolja őt a művész. Mindenesetre Rákóczinak ez a képe egyébb érmeitől lényegesen különböző sajátságokat mutat. A szabadon hagyott nyakat később megtaláljuk III. Károlyról készített érmein is; biztos, hogy ez már nagy haladás a hazai érmészet művésztörténeti fejlődésében, de III. Károly képe a mellén átvetett egyszerű tógával a klasszicizálva kivésett imperátor-típust juttatja eszünkbe. Ezzel szemben Rákóczi ábrázolása nem annyira reprezentatív és annál sokkal realisztikusabb. A két másik érmen páncél takarja, melyet a másodikon még egy, a mellén csattal összetartott magyaros köpeny borít.

A három érem közül az első kettő szignálva van, míg azt, hogy a harmadik is Waroutól származik, *Sréter* János kuruc brigadérosnak az első fejezetben közölt sorai bizonyítják.

Huszár Lajos írja[119] ezekről az érmekről: „Warou Rákóczitól egy-egy emlékérem verőtöveinek elkészítéseért 200 forintot kapott. Warou mindhárom Rákóczi-érmének verőtövei a munkácsi várból kerültek elő s ezekkel a bélyegvasakkal 1889-ben 3 arany, 21 ezüst és 6 bronz utánveret készült az utánveret megjelölésével. Rákóczi ezeket az érmeket nemcsak ajándékul és emlékül osztogatta, hanem ezek egyben hadikitüntetések is voltak. Legalább is erre enged következtetni, hogy a gróf Starhemberg Miksa császári altábornagyot 1708 elején elfogó Bornemissza őrmester hadnaggyá előléptetésén kívül egy ilyen emlékérmet is kapott jutalomképen Rákóczitól. Elég szépszámban készülhettek, amikor például Kőrössi, Rákóczi kincstartója, egy véletlenül előkerült ládikában is 9 arany és 17 ilyen ezüst „nomismát" talált 1707-ben".[120]

A három emlékérem közül az elsőnek hátlapja (4. sz.), mivel a szabadságharc megkezdésének emlékére készült, a kinyujtott balkarján galambot tartó Libertast ábrázolja, amint egyik oldalon Themis, a másikon Egalitas lábainak és kezeinek bilincseit megoldja. Egalitas jobbjában pallost és mérleget tart, Themis előtt egy könyv fekszik, *Le | ges | pa | tr:* felírással. A második a vallásügyeket rendező szécsényi országgyűlésre készült s ezért hátlapja (7. sz.) a három vallás együttműködését jelképezi: három Vesta-papnő egy antik oltár tüzét éleszti. Ez az utóbbi emlékérem Schuller György nagyszebeni ötvös és éremvésőnél egy ellenérmet váltott ki.[121] Ez Warouét gúnyolja.

[119] Dr. Huszár Lajos: „A kuruckor érmészete", Rákóczi Emlékkönyv, 1935.

[120] A legutolsó adat Thaly Kálmán cikkéből: Zrinyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc ingóságai jegyzéke. (Tört. Tár 1879. 171. old.) — S. Thomassin párizsi „sculptor regius"-nak egykorú rézkarca maradt ránk (dr. Zimmermann Lajos tulajdona, Bp.), amely talapzatra állítva, Warounak egy állítólagos Rákóczi-emlékérmét mutatja be. Thomassin XIV. Lajos alatt sorozatosan készítette el az akkori európai uralkodók képeit. A mi rézkarcunkon a körirat majdnem egyezik az első két Warou-érem köriratával, Rákóczi balranéző mellképe ellenben az ónodi emlékérem képére emlékeztet, bár a rézkarcon a csupaszon hagyott nyak, mellhez szorosan simuló páncél és a könnyedén átvetett köpeny sokkal kevésbbé merev, életrevalóbb benyomást tesz, mint az érmen. Alul: D. Warou. F.

[121] Ábráját lásd Resch: „Siebenbürgische Münzen und Medaillen", Hermannstadt 1901. 69. t. 109.

Előlapján páncélos katona kergeti el az égő oltártól a három Vestaszűzet; hátlapja semleges ábrázolás: erdélyi tájképben az előtérben hatalmas fa. Az emlékérem művészeti szempontból messze elmarad Waroué mögött.

A harmadik érem hátlapja (8. sz.) az ónodi gyűlés emlékére Rákóczit és a magyar nemzetet ábrázolja Hercules képében, amint a haza ellenségeire, a sokfejű Hydrára, mely valószínűleg Ausztriát és uralkodóházát jelképezi, készül lesujtani. Nagyszerűen van kivésve Hercules izmos alakja: csupa erőt és élet-halálra menő küzdelmet fejez ki. Míg a két első emlékérem hátlapjának képei kompozicionális, zárt egységnek mondhatók, ennél a küzdő Hercules szinte kilép a képből.

A Rákóczi-szabadságharc utáni érmei működésének második szakába esnek és a vonalak már merevséget árulnak el. VI. Károly mellékletünkben közölt rendeletének pénzverésre vonatkozó hatását az érmeknél is megtaláljuk: az előlapon ábrázolt alakok reprezentatív, ünnepélyes pózban és eszményítve vannak kivésve, nőalakjait a hideg előkelőség és finomság jellemzi; feltűnő képeinek plaszticitása és aprólékos kidolgozása.

Félreismerhetetlen ettől az időtől kezdve a svéd *Heraeus Gusztáv Károly*, a császár régészeti felügyelőjének hatása stílusára. Ettől kezdve, egy kivételével, összes ismert érmét ennek tervezete szerint készítette.

Kapcsolatai Heraeussal a frankfurti koronázásig nyulnak vissza. *Bergmann* írja,[122] hogy Heraeus gondolata volt a császári ház történetét emlékérmekben megörökíteni. Ennek a gondolatnak megnyerte gróf *Dietrichstein* Fülöp főlovászmestert, aki a császárnak 1711-ben Frankfurtban átadta Heraeus tervezetét „zu einer Historia Numismatica Serenissimae Familiae Austriacae sammt einem Risse zur Probe, den der Kaiser in Wien unserm Heraeus zurückstellte und an deren Fortsetzung zu denken befahl".

Az osztrák császári ház tervezett éremtörténete, mely kizárólag VI. Károly éremtörténetévé nőtte ki magát, már több külföldi példa után jött létre. Mint említettük, Franciaországban és Svédországban készítettek már hasonló sorozatokat s egy ilyen sorozat megalkotásával töltötte ekkor még idejét Poroszországban a svéd *Bengt Richter*, aki később Bécsbe jött s bekapcsolódott Heraeus munkájába.

Valószínűleg Heraeus eszközölte ki a császárnál, hogy pozsonyi koronázásakor Warout császári és királyi kamarai éremvésnökké („Cammer-Medailler") léptesse elő. Heraeus már ugyanebben az évben, 1712-ben, írja Warouról, hogy „Cammer-Medailler"-nek nevezték ki azzal a kikötéssel, hogy évenként két történeti érmet készít „zu gnaden Pfennigen und Sr. Kayl. May. Medaillen Historie".

Ezután folytatólagosan felsorolja az eddig ennek keretében Warou által már elkészített érmeket, amit arravaló tekintettel, hogy a forrásmunka eddig még nem került feldolgozásra, szószerint közlünk: „Hat dieses Jahr (t. i. 1712-ben) 3 Medaillen zu Seiner Kaysl. May. Historie Verfertiget: 1. Gross gegossene auf die Hungarische Crönung. 2. Eine geprägte auf die Huldigung, welche samt einer dazu Verfertigten unter dem ersten grundstein der Neuen Kierch in der Rossau Von Sr. Kayl. May. geleget worden. 3. Dito auf die Cavalcade der Toisonisten".[123] Végül megjegyzi, hogy a császár éremtörténetéhez tartozó érmeket két példányban őrzik meg: az egyiket a császár személyes használatára, a másikat a gyüjtemény számára.

Warou csak 1713 március 26-án kapja meg előléptetése hírét írásban.[124] A kinevezési okirat dícséri az éremvésésben elsajátított ügyességét és egyébb, már ismeretes képes-

[122] Bergmann: „Über die historia metallica." (Teljes címét lásd az irodalomnál.)

[123] „Tagebuch des Heraeus", Wien, Münzkabinett (kézirat). — Ugyanitt írja Heraeus: „Von den Gennaro ist eine in Silber gegossen worden Restitutori Italicae (?), sso aber umgemachet werden muss." Kellemetlen megállapítás, melyhez hasonlókkal azonban Gennaróval kapcsolatban már találkoztunk.

[124] Hofkammerarchiv, 1713 jún. 28. F. melléklet és 1713 szeptember 15. B. másolat. — Egy részét a Stempelsammlung IV. leközli. — A magyarul közölt rész eredeti szöveg: „in ansehung dessen wohlerlernt, und geraume Zeit Hero Zu aller Satisfaction geübten Medaillier Khunst, mithin zu bedien-, und Verförrttigung der Hystorie Medaillen bekandter massen Vollkombentlich besitzender Habilitet, die sonderbahrs hoche Kay: gnad gethann, vnd zu dero Cammer Medaillier dergestalten allergnädigist declarirt, an- und aufgenohmmen, dass der selbe sein Vorgedachte Medaillier Kunst allein in denen Hystorie Medaillen anwenden, und exerciren, auch järlich Zwey paar wohlgemachte Stahlene Medaillen Stempel nach des Antiquiteten Inspectors Project Verferttigen, Vnd Ihro May: aigen zu Verbleiben überlüffern solle."

ségeit, melyek alkalmassá teszik őt arra, hogy az éremtörténet érmeit ő véshesse. Ezért a császár őt azzal a kikötéssel nevezi ki „Cammer Medaillier"-ré, hogy művészetét kizárólag csak az éremtörténet részére készítendő érmek vésésére fogja fordítani és megparancsolja, hogy évenként két pár kifogástalanul vésett érem-verőtövet szállítson neki. A verőtöveket pedig az „Antiquiteten Inspector" tervezete és útmutatásai nyomán kell elkészítenie. Mint tudjuk, „Antiquiteten Inspector"-rá épen ebben az időben Heraeust nevezte ki a császár.

Warou ezt a megszorításokat tartalmazó és művészetének fejlődésére bizonyára káros hatású császári parancsot pontosan be is tartotta. Ebből és a következő időből csak egyetlen egy érmét ismerjük, mely valószínűleg nem tartozik az előbb említett éremtörténethez: ez Kinskyné szül. Berka grófnő 1713-i jelzett és datált, eddig tudtunkkal sehol sem publikált, arcképes érme, amely talán még írásbeli kinevezése előtt készült. (12. sz.) Egy ólompéldánya nagyon rossz állapotban maradt ránk a bécsi Éremtárban.

Tudjuk, hogy Károly császár magyar királlyá való koronázásakor ült neki. Ekkor elkészült arcképének legtöbb érmén való ábrázolási módja szoros kapcsolatban van a császár és király egyidejűleg kiadott rendeletével, melynek idevonatkozó része ugyancsak Heraeus útmutatását követi, a pénzverés egységesítésével foglalkozik s amelyet a függelékben szóról-szóra közlünk.

Az egyes, Heraeus éremtörténetébe tartozó, érmek készítő művészeinek megállapításánál nagy fontossággal bír annak megállapítása, hogy mikor és melyik vésnök dolgozott Heraeus számára? Egy korabeli numizmatikai könyv [125] függeléke, 1716 október 9-i keltezéssel, közli Heraeusnak az éremtörténettel foglalkozó egyik levelét. Itt egy jegyzék fölsorolja az ő tervei szerint annak keretében addig elkészült huszonöt érmet, de a vésnököt nem nevezi meg mindegyiknél.

Az első érem Gennaronak 1712-ben készült, jegyzetben már említett érme, amely azonban rosszul sikerült s többé vele nem is készíttetett érmeket. A továbbiak között találjuk a Hofmann János Mihály bécsi vésnöktől és Waroutól a frankfurti koronázásra 1711-ben készült érmet (23. sz.), tehát bizonyos, hogy már ezt is Heraeus tervezte.

Warou, Gennaro és Hofmann nevein kívül azonban csak Bengt *Richter* nevével találkozunk itt, aki több idetartozó emlékérmet vésett. Hofmann és Gennaro stílusában az említett egy-egy érmen kívül nem találunk mást, és részben stiláris, részben írott adatok nyomán elfogadhatjuk, hogy egy-két jelentéktelenebb, alapkőletételhez készült érmen kívül az összes többi érmet 1716 októberéig Warou és Richter készítette.

Richterről pedig, aki szintén svéd születésű és a porosz udvarban dolgozott, még Newald sem tételezi föl,[126] hogy 1714 előtt jött volna Poroszországból Bécsbe és „Ober-Medailleur"-ként való felvétele az osztrák státusba csak 1715 július végén történt.[127] Erről más forrásokon kívül a Wiener Diarium 1715 november 15-i száma is megemlékezik. Ezt azért is tartjuk fontosnak közölni, mert ebből világosan kitűnik, hogy Richter jöveteléig egyedül Warou dolgozott állandóan mint kamarai éremvésnök az udvar részére: „Nachdem Ihro Kayserl. und Catholische Majestät allergnädigst beschlossen... so künftighin dero Medaillen-Historie vorstellen, an Erfindung und Ausbreitung ein gleiches Ansehen zu geben, als solche in Frankreich, Schweden und zuletzt am Preussischen Hofe gehabt auch zu dem Ende ausser Dero Cammer-Medailleur Herrn Daniel Warou, annoch den durch seine Schwedische und Preussische Medaillen berühmt gewordenen Herrn Benedict Richter als Ober Medailleur allergnädigst aufgenommen".

Kétségtelen tehát, hogy az egész 1712., 1713. évben és 1714. év első felében (az említett két érmen kívül, amelyek közül az egyiket úgyis Hofmann Warouval együtt készítette és a szintén már említett néhány kevésbbé fontos alapkőletétel alkalmával készülteken kívül) az összes emlékérmeket Warou készítette.

[125] „Thesaurus Numismatum Modernorum Huius Saeculi... ab Anno MDCC. Norinbergae."
[126] Newald 53. old. 1. jegyzet.
[127] Stempelsammlung IV., B. Richter.

Warou 1713 szeptemberéig elkészült, de még meg nem jutalmazott emlékérmeiről is fennmaradt számunkra egy költségszámla,[128] mely szintén támpontul szolgálhat működésének megállapítására:

„Aufsatz Wass ich Vor Ihro kayl: Matt: zu dhero Cabinet gehörig gearbeitet:

1mo.	Ein Hercules cum Clava in Wax	fl 30.—
2do.	Allerhöchst mentioniret Ihro Matt. Bildnus in Wax sambt Revers, welches von Beden seyten Eingafasset mit geschliffenen Cristallen	fl 100.—
3to.	Vorbedeite Bildnus sambt Revers in Silber gegossener retouchiret, so sambt dem Silber welches ich darzugegeben vnd biss 27 Loth gewogen	fl 80.—
4to.	Ein Huldigungs Medaille nach dess kayl: Antiquiteten Inspectors angeben	fl 200.—
5dt.	Die Ver Enderung der Einen Seiten zum Vöst des guldinen Vlüss	fl 100.—
6to.	Deto Die Medaille zur Einlegung in dem fundament der Kirchen im Sogenannten Lichten thaal	fl 60.—
	Sambt vnterschiedener anderer Arbeith so hier nicht angesetzet Summa . . .	fl 570.—

Daniel Warou."

Heraeus „Inscriptiones" c. könyvében[129] egyenként felsorolja az Éremtörténet részére általa tervezett érmeket és magyarázza feliratait jelentőségét. Mi Warou második periodusának érmeit ennek, Heraeus naplójának és a művész költségszámlájának nyomán fogjuk tárgyalni.

Első ilyen a J. M. Hofmannal együtt készített frankfurti koronázási emlékérem (23. sz.). A császárok koronázásakor szokásos módon, egyik oldalán az uralkodói jelvényekkel és a császár összes címeivel, a másikon választott jelmondatával és egy szimbolikus képpel véste — amely ebben az esetben VI. Károly világot átfogó hatalmára való célzással, mely ugyan Spanyolország elvesztésével épen tünőben volt, egy felhőkoszorúban ábrázolt földgömb. Ezt a szimbolumot látjuk a felirat megfelelő változtatásával később III. Károly pozsonyi és prágai koronázásánál, valamint a királyné pozsonyi koronázásánál is.

1712-ben készült emlékérmeiről, mint fentebb idéztük, Heraeus naplója is megemlékezik. A három darab közül a rossaui templom alapkőletételére készült érmét nem ismerjük, míg a pozsonyi koronázásra készült nagy öntvény Warou legszebb fenmaradt szignált munkája. (9. sz.) A bécsi Éremtár csak öntöttvas példányát őrizte meg; de mint feljebb szintén idézett költségszámlájának második és harmadik pontja bizonyítja, készült belőle egy díszes, csiszolt kristályokba foglalt viasz-, valamint egy öntött ezüst darab is. Előlapja a királynak rendelete szerint reprezentatív és eléggé merev, impozáns, jobbranéző arcképe, amelyet művészünk szokatlan erőt eláruló plasztikitással és a legprecizebb aprólékossággal dolgozott ki. Valószínűleg ennek viaszváltozata volt az az érem, amelyhez a király élő modellnek szolgált. Magyar szempontból figyelemreméltó, hogy III. Károlynak az egyetlen érme, amelyen a mellen lánccal összekapcsolt (ezt ekkor kezdték zsinór helyett használni) magyar mentében és ruhában ábrázoltatta magát. Ennek előlapját mutatjuk be a címlapon.

A harmadik darab az Aranygyapjas-rend visszahozatalának emlékérme (11. sz.), melynek hátlapjáról a költségszámla ötödik pontja beszél, előlapja pedig a negyedik pontban említett hódoló-érem előlapjával egyezik. A hódoló éremnek mi csak Richter-Warou (24. sz.) összeállítású darabját ismerjük, míg az Aranygyapjas-rend érme megmaradt az

[128] Hofkammerarchiv, 1713 szept. 15. Jegyzetben Newald is közli (18. old.)
[129] „Inscriptiones Heraei." A könyv megtalálható a bécsi Kunsthist. Mus. Éremtárában.

eredeti Warou-előlapos példányában. Feltételezhetjük tehát, hogy a hódoló éremnek is ez volt eredeti előlapja.

Ezt az előlapot Warou több érméhez használta föl. Rajta III. Károly mellképét a legkisebb részletig a függelékben közölt 1712-i pénzekre vonatkozó rendelet előírása szerint véste ki. Érdekes különösen a gallér előírásos ábrázolása, melyet bár kissé merevebben, csak az 1712-i és 1715-i körmöci tallérokon találunk még meg: „mivel római mintára a nyak csupaszon ábrázolandó, a csupasz nyak azonban a spanyol parókával nem egyeztethető össze, az ellentétet a köpeny alatt viselt páncél és ennek a nyakat betakaró (inkább nyakig érő) gallérja oldja meg, hogy így tehát a nyak suo modo csupasz és mégis elfedett legyen". Amellett tehát, hogy ez az előlap az igen ritka 1712-i és 1715-i körmöci tallérok császárportréjával együtt az egyetlen Warou-munka, amely teljesen híven mutatja a király és Heraeus új ábrázolási korszakot nyitó első elgondolását, az is kétségtelen, hogy már 1712-ben készült és nem egy későbbi utánverésnél párosították a hátlappal.

A költségszámla első pontjában említ egy viaszban készült Herculest, melyet nem ismerünk. Ez az elképzelés azonban nem maradt később sem idegen számára és midőn 1717-ben Belgrád visszafoglalására kell emlékérmet készítenie, ugyanezt a szimbolumot használja föl a törököt verő III. Károly ábrázolására egy öntött (33. sz. H.), valamint vert (17. sz. H.) érmének hátlapján.

Ugyancsak a Hercules elképzelést használja fel a művész az említett 1712-i hódoló-érem hátlapján, melyről Heraeus az „Inscriptiones" c. említett könyvében írja (29. old.): „A császár gaditani Hercules képében mintegy őrt áll, kezében égő fáklyával a hydra fejét égeti, míg néhány fejét eltapossa, másik kezével Ausztriának, aki biztonságban ül és Amalthea dajkának van ábrázolva, a boldogság jelképét, a bőségszarut, nyujtja".

Hasonló szimbolumokat és jelképes értelmű feliratokat írt elő Heraeus valamennyi éremtervezethez, amelyek néha már a szervilizmusig dicsőítik III. Károly haditetteit, építkezéseit, stb., kifejezésre juttatva ezáltal a jellegzetesen barok hérosz-tisztelet gondolatát.

Mivel a király serege győzelmeket Warou működése idején épen Magyarországon aratott a törökök ellen, ezeket többek között Warou is megörökítette. Warou munkáit mind megtaláljuk Heraeus felsorolásában. Szimbolikus érmeket vésett legtöbbször az előlapon fejtegetéseink során még említendő két királyportré egyikével, vagy B. Richter király-képével a péterváradi győzelem, Belgrád, Temesvár visszafoglalásának, a passarovitzi békekötésnek dicsőítésére. Ezeknek az érmeknek elő- és hátlapját azután a legkülönbözőbb összeállításokban párosította fölöttesének, Bengt Richter „Oberkammermedailleur"-nek, érmeivel. Az összes vert emlékérmeket Bécsben, a császár által engedélyezett boltjukban rendszeresen árusították. Az éremleírásokban megkíséreljük az eredetiekkel együtt a párosításokat is hiánytalanul közölni.

A császár haditetteit dicsőítő emlékérmein kívül az éremtörténet kereteiben készültek még a bécsi Karlskirche építésére (1716. szignálva), III. Károly ötéves uralkodói jubileumára (1717. szignálva) és a göttweigi apátsági templom újjáépítésére (1719.) vésett érmei.

Mindezekhez a III. Károlyra vonatkozó érmekhez Warou, amennyiben nem B. Richter készítette az előlapot, csak kétféle előlapot használt: a följebb már említett 1712-it (11. sz. E.) és a — valószínűleg szintén 1712-ben készült (15. sz. E.) — ruházatában díszesebb, fedett nyakú és arcának fenséges merevségével az 1712-i pozsonyi öntött koronázási nagy emlékéremre emlékeztető királyportrét.

III. Károly feleségét is megörökítette művészünk. Erzsébet Krisztina királynéról egy előlap-portréját (13. sz. E.) és két érem-hátlapját (13. sz. H. és 14. sz. H.) ismerjük. Úgylátszik a romantikusabb téma, amely ezeken feldolgozásra került, felelt meg leginkább Warounak. Mária Krisztina portréját végtelenül finoman és aprólékosan dolgozta ki; a galambok által felhőkön vontatott szépségistennő és a napot (a császárt) magához vonzó esthajnalcsillaggal jelképezett királyné a szinte személytelen, hideg, szubtilis és tartózkodó ábrázolás által mintha a messzi északi népek csillogó, téli mesevilágából jönne közénk.

Sajnos a Forrer által Warounak tulajdonított és általa ábrában is közölt gyönyörű Erzsébet Krisztina-öntvényt (39. sz. E. és 40. sz.) csak Warou kérdéses emlékérmei közé sorozhatjuk. Valószínűleg honfitársa, B. Richter, véste. Bár stíluskritikailag a két svéd művész emlékérmeit nagyon nehéz elválasztani egymástól, itt az arc vonalai annyira egyeznek Richter jelzett királyné-portréjával (25. sz. E.) és olyannyira különböznek Warou fentemlített munkájától, hogy mi nem merjük Warou munkái közé számítani. A csillagos hátlap (39. sz. H.) már stíluskritikailag is művészünktől származhatik (ez tehát valószínűleg negyedik Erzsébet Krisztina éremképe), annyival is inkább, mert kétségtelenül megállapítható a Richter-Warou művészpárnál, hogy az előlapokat legtöbbször Richter, a hátlapokat pedig Warou véste.

Ugyanilyen párosítást találunk a pétervváradi és belgrádi győzelmek emlékére készült öntvényeknél is (30. és 33. sz.). A hátlapok Heraeus és Warou már említett feljegyzései, valamint a hasonló vert érmek szignaturája alapján Warou munkái; az előlap császárképe valószínűleg B. Richter munkája. Ismerünk ugyanis teljesen hasonló vert előlapot a király mellpáncélján a kétfejű sassal Richter jelzésével (22. sz. E.). Ez az ábrázolás pedig teljesen eltér Warou III. Károly portréitól.

Végül megemlítjük, hogy Warou 1713 októberében kéri az udvari kamara utasítását a Bertoldstorffban (ma Berchtoldsdorf bei Mauer, Bécs mellett) építendő templom alapkövébe 1713 nov. 3-án falazandó arany és ezüst érmére vonatkozólag.[130] A kamara rájegyezte az aktára, hogy a pénzverde engedélyezze helyiségeiben az érem verését. Mást erről az éremről nem tudunk.

Összegezve Warou érdemeit a birodalom éremművészetének fejlődésében, megállapíthatjuk, hogy mint XVIII. századbeli barok éremművész Ausztriában és Magyarországban az úttörő ő volt. Munkái technikailag elsőranguak; a gond és hozzáértés, amellyel a vésőt kezelte, ebben a tekintetben a legelsők közé emeli. Művészetileg szintén elsőrangú, mint plasztikus; képeinek tisztaságát és előkelő ízlésességét pedig honfitársán, B. Richteren kívül, egy kortársánál sem találjuk meg. Ahol alkalma nyílik rá, ott feltűnő elbeszélő, mesélő képessége. Hibája, hogy bár barok művész, első munkáit kivéve, ábrázolásaiban hiányzik az élettel való kapcsolat, sokszor — különösen 1712-től — merevek, nincs meg bennük a déliek elevensége; lehet, hogy Heraeus tervezeteitől való függése és a ráparancsolt reprezentativ ábrázolási módra való törekvés rontott rajta. Talán szabadon inkább megtalálta volna kifejezési formáját. E hiány miatt azonban csak a XVIII. század első évtizedeinek legjobb éremművészei, a hasonló nehézségeket szerencsésen megoldó Ph. Ch. Becker, stb., sőt még honfitársa, B. Richter, után említhetjük.

A francia iskola svéd közvetítéssel sem mutatkozott nálunk túlságosan termékenynek. Bengt Richter, Warou és szellemes spiritus rectoruknak, a szintén svéd Heraeusnak, elmúltával legfeljebb talán az osztrák emlékérem-művészet fejlődésére gyakorolt mértékletesítő, az ízlésességet mindig szem előtt tartó hatásáról lehetne megemlékezni.

IV. Warou pénzei és pecsétei.

Négy uralkodó alatt működött Warou Dániel mint körmöcbányai vésnök, még pedig I. Lipót, II. Rákóczi Ferenc fejedelem, I. József és III. Károly alatt. Mégis megállapíthatjuk, hogy csupán a három utóbbi idejében készített verőtöveket. I. Lipót idejéből még nem ismerünk Warou-pénzeket.

A pénzeknél, mivel Körmöcbányán ekkor nem szignálták a vereteket, nehéz megállapítani a vésnökök személyét. Ránk maradt okmányok, költségjegyzékek alapján felismerhetjük az egyes művészeknek megfelelő darabokat és az így felismert vereteikkel, valamint érmeikkel való összehasonlítás és stíluskritika segítségével állapíthatjuk meg a vésnökök működésének teljes területét.

Waroutól okmányszerű bizonyítékaink csak III. Károly idejéből maradtak. Ezek időrendben a következők:

[130] Münzamt-Archiv 1713 X. 29. és Stempelsammlung IV. 1362. old.

1. 1712 szept. 25-én[131] M. J. Sauerwein „Krembnitzer Einnehmber" írja, hogy Fröhlich, a körmöci verde alkalmazottja, 22-én este Körmöcre érkezett és három pár forint verőtövet, két dukát és két poltura poncát hozott és megjegyzi, hogy a forinttövek már ugyanazon a héten „werden gehertnet werden". Ez a sietség abban találja magyarázatát, hogy ezek voltak az első III. Károly képével készített tövek. 1713 jún. 28-i beadványában[132] pedig Warou hivatkozik arra, hogy ezeket a töveket és poncákat ő készítette és küldte el Fröhlicchel Körmöcre, ahol már sürgősen szükségük volt rájuk.

2. 1714 július 16-án[133] a kamara elrendeli, hogy Warounak Erdély számára készített és már be is szolgáltatott egész-, féltallér és dukát poncákért 160 forintot „aus dasigen Münz Gestöhlen" fizessenek ki. A 160 forintot még sokáig nem kapja meg és Haan élelmezési komisszáriussal történt többszöri levélváltás után 1715 márc. 16-án[134] találjuk erről Haan utolsó jelentését, melyben megemlíti, hogy a poncákat Beckh virmonti zászlós, a kamara 1714 okt. 11-i levelével hozta el Károlyfehérvárba (ma Gyulafehérvár) és kérdi, hogy ő fizesse-e ki Warout, vagy pedig már megkapta a maga 160 forintját?

3. Gróf Caraffa Ferdinánd és Sebastian von Peyer jeletnik[135] 1715-ben, hogy az elkészült csavaros verőberendezést kipróbálták, az nagyon jól működött, de az idő rövidsége miatt nem tudtak teljesen új verőtövet készíteni és ezért a VI. Károly tallérokat peremükön I. József jelmondatával díszítették,[136] úgyhogy az így készült tallérok nem kerülnek forgalomba, hanem csak Bécsbe küldenek két darabot. Ugyanezt írja Warou is, de nem említi, vajjon ezek is az ő tövei voltak-e? Erre megfelel a következő költségjegyzék.

4. Warou egy költségjegyzékében felsorolja,[137] hogy Körmöcbánya számára
1715 júniusában egy pár 1 talléros verőtövet,
1715 augusztusában 1 pár ½ talléros verőtövet,
1715 október végén 1 drb egyoldalú 1 talléros hátlap
verőtövet vésett s ezért a munkáért 115 forintot kér. Az 1715 júniusi talléros verőtőnek megfelel a hengeres géppel készült 1715-i tallér, miután a csavaros gépet csak novemberben állították fel; az 1715 októberinek valószínűleg az I. József-féle peremfelirattal ellátott, csavaros gépen vert, ismeretlen darab, amelyhez úgylátszik a júniusinak előlapját használták; a forintos verőtövekkel készült 1715-i pénzeket nem ismerjük.

[131] Hofkammerarchiv 1713 jún. 28. E. melléklet.

[132] Hofkammerarchiv 1713 jún. 28.

[133] Hofkammerarchiv-Protokollen 1714 júl. 16. és Stempelsammlung IV. 1362. old.

[134] Hofkammerarchiv 1715 márc. 16. — A Haannak Erdélybe küldött poncákról következő adataink vannak: *a)* 1714. VII. 16. „D. W.... Bitt vmb Bezallungs anschaffung wegen der zuer Sibenburg. Müntz gehörig Punzen einrichtung." — *b)* Ugyanezzel a dátummal hagyja meg a kamara Haannak, hogy W. számára a már leszállított poncákért és poncoló-berendezésért 160.— frt fizessen ki. — *c)* több irat után Haan 1715 márciusában jelenti a kamarának, amit a szövegben közlünk, hogy a poncákat csak 1714. X. 11-én kapta meg s kérdi, ő fizesse-e meg a 160.— frt? — Mivel 1714 júl. 16-a előtt nem találtunk adatot arra, hogy Warou Erdélybe poncákat szállított volna, helytelennek kell lennie Newald megállapításának (22. old.): „Kropf... hatte in Kremnitz verbesserte Münzrequisiten bestellt, welche unterm 29. October 1710. nach Hermannstadt abgingen. Ueber Auftrag der Starhembergschen Commission hatte Warou in Kremnitz die Prägstämpel, selbstverständlich für Taschenwerke, für ganze und halbe Thaler und für Ducaten angefertigt, welche gleichzeitig mit den übrigen Requisiten nach Hermannstadt gelangten. Warou bekam für diese Stämpel den Betrag von 160.— fl. Zu den mit denselben geprägten Hermannstädter Münzen gehört der Ducaten von 1710., Schultess Katalog Nr. 4865." Lehet, hogy rendeltek Körmöcről verőtöveket és az is lehetséges, hogy ezeket Warou készítette; mivel az 1710-i dukátot csak leírásból ismerjük, nem tudjuk ezt eldönteni. De azok a poncák és poncoló-berendezés, amelyekért Warou 160.— frt kapott, csak 1714 okt. 11-én érkeztek meg Haan élelmezési komisszáriushoz Gyulafehérvárra. Valószínűtlen, hogy ugyanennyi és ugyanilyen verőtőért is csak 160.— frt kapott volna, úgyhogy Newald legjobb esetben is csak összekeveri a két küldeményt; de felfogásunk szerint, mivel se pénz, se okmánybizonyítékot erre nem találtunk, 1710-ben Warou egyáltalán nem küldött semmit sem Erdélybe, hanem csak 1714-ben.

[135] Hofkammerarchiv 1716 febr. 12. — A jelentés szövegét l. 110. jegyzetben.

[136] Newald írja ezzel kapcsolatban (50. old. 1. jegyzet): „Münzensammler mache ich auf die Kremnitzer Thaler Carls VI. vom Jahre 1715. mit der Randschrift: „Amore et timore" ganz besonders aufmerksam. Der Stämpel ist von Warou geschnitten." Sem a verőtövet, sem ilyen tallért beható kutatásunk dacára se Bécsben, se Pesten nem találtunk. Megjegyezzük, hogy I. József 1711-i körmöci tallérjának peremkörirata: „Hinc decus et tutamen."

[137] Hofkammerarchiv 1716 márc. 6. és Stempelsammlung IV. 1362. old.

Hogy stíluskritika segítségével is megállapíthassuk Warou munkásságát, alapul a körmöci pénzverdében működése alatt 1699—1729 között készült és a Nemzeti Múzeum Éremtárában őrzött nagyobb pénzeket vesszük. Kivétel az a néhány darab, amely csak a bécsi Éremtárban található. Ezeket külön jelöljük. Megjegyezzük, hogy I. Lipót uralkodása alatt, amikor Körmöcön még csak hengeres verőgép működött, egyáltalán nem találtunk olyan jellegzetességeket viselő pénzeket, amelyeket Warounak tulajdonítha-ttunk volna. Az ebben az időben vert körmöci dukátok és tallérok, bár sokkal szebbek, mint voltak az 1699 előttiek, mégse közelítik meg Warou tökélyét és egészen elütnek az ő stilusától; azonkívül erre az időre munkájára vonatkozó bizonyító adatunk sincs. El kell fogadnunk tehát azt a feltevést, hogy Warou az elavult hengeres verőgéphez sajátmaga nem készített töveket, legfeljebb tanítványai dolgoztak utasításai szerint s ezért az 1699—1703 között vert körmöci pénzeket nem is tárgyaljuk. Az előbbi megállapítás nem illik Rákóczi pénzeire, amelyeknek több poncáját és verőtövét mégis kétségtelenül Warou véste; azonkívül III. Károly 1715-i tallérjára és 1712—13-i féltallérjaira. Az előbbi teljesen és az utóbbiaknak előlapja szintén az ő munkája. Hengeres gépen nyomott pénzekhez ezeken kívül legfeljebb poncákat készített. A kronológikus sorrendet felborítva, először a Habsburgok pénzeit tárgyaljuk, mert mint láttuk, ezeknek szerzőségét fentebb részben mégis sikerült okmányokkal is igazolni, míg a Rákóczi-pénzekhez ilyen természetű írott adataink egyáltalán nincsenek.

Körmöcbánya. A) *I. József és III. Károly* (1710—29.) *Dukátok.* Első adatunkból kitűnik, hogy Warou 1712 szeptemberében két dukát-poncát küldött Körmöcbányára. Arravonatkozólag, vajjon vésett-e teljes dukát-verőtöveket is, nincsen adatunk. Ez nem is valószínű, mert egyrészt a körmöcbányai dukátok előlapja a körmöci aranyaknak az egész világon közismert finomsága és elterjedtsége miatt Heraeus tervezete nyomán ugyanaz maradt, mint amit korábban, I. József alatt használtak,[138] másrészt ez az I. József alatt is használt előlap oly primitíven mutatja be az álló királyalakot, hogy azt semmiesetre sem tulajdonítha-tjuk Warounak. Teljesen ugyanazt a kezdetlegesen, puhán, nehézkesen ábrázolt királyalakot használták 1710-től 1721-ig s III. Károly trónralépése után csak a körirat változott meg megfelelően. Bár 1721—30 között mégis kissé szebben vésett előlapot használtak, vésnöke ekkor sem Warou, hanem valószínűleg csak tanítványa.

Az előlap mitájára a hátlap is azonos 1710—30 között. Míg 1710 előtt a Madonna nagyon kezdetleges, ettől kezdve sokkal szebb és pompás ráncokban eső ruhában ábrázolja a vésnök. És míg azelőtt a Madonnát körülvevő kereten kívül volt a mandorla, 1710—30 között a mandorla került a keretbe, 1731-től pedig a keret egészen elmarad. Valószínű, hogy Warou poncái a Madonna kivésésére szolgáltak. Ezt a feltevésünket az is bizonyítja, hogy az Országos Levéltárból ismerünk egy, az 1712-i rendelethez mellékelt vázlatot,[139] mely Waroutól származik és amely a pozsonyi és nagybányai pénzverde számára készült. Ezen a dukátok számára a császár mellképén kívül csak a Madonna vázlata látható karján a kis Jézussal. Tudjuk, hogy Körmöcbányán a régi álló császárkép maradt érvényben, tehát csak a Madonna ábrázolására helyezhettek különös súlyt.

[138] Az ötös bizottság (Heraeus, Warou, v. Palm stb.) felterjesztéséből (Newald 42. old.): „Bey der Guldenen Münz deren Ducaten pliebe die Sacra effigies Ewer Kays. Cathol. Mayst. in der Bildung durchaus wie bey den Thalern, ausser bey den Crembnizern, deren extrinsecum, ohne praejudiz dess auss dem innerlichen valor, Welt Kundbahren pretij, in nichts zu ändern ist." Körmöcön tényleg megmarad az álló császáralak, míg a többi verde dukátjaira a tallérokon is látható új mellkép kerül.

[139] Fényképpel közölte Harsányi Pál: „III. Károly rendelete a nagybányai és pozsonyi pénzverdéhez 1712-ből." (Magyar Régészeti Társulat Évkönyve, 1923—26. 277. old.) Az eredeti irat a Nemzeti Múzeum Levéltárának Törzsanyagában (Jankovich-gyűjtemény), 1712. A vázlaton a tallérhátlap címerképe, a csavaros és hengeres géppel készült két tallérfajta nagysága, a dukátok előlapja számára tervezett III. Károly-mellkép, és hátlapjuk számára a Madonna a kis Jézussal van ábrázolva. Alatta a tallér elő- és hátlapjának később kivitelre is került szövege a császár összes birodalmi címeivel. A hátlap körirata át van húzva és III. Károly magyarországi címeire javítva. Mégis az áthúzott címek kerültek a talléron kivitelre. Az iraton fent: Prespurg. — Az ábrák és eredeti írás egyforma szürkés-kékes tússal készült, tehát mindkettő egy kéztől származik. Ez az írás pedig a bécsi Hofkammerarchivban aláírásával ellátott iratokkal való összehasonlítás alapján kétségtelenül Warou írása, a javítás pedig Heraeus sajátkezűleg írt naplójával (Bécs, Münzkabinett) való összehasonlítása alapján Heraeusé. Az egész fönt leírt tervezetet tehát Warou rajzolta és írta, Heraeus pedig kijavította.

És tényleg, ha a mandorla nem is, de maga a Madonna teljesen egyezik az említett körmöci dukátokéval. Azon pedig, hogy ugyanez a Madonna-tipus már az 1710-i körmöci dukátokon is szerepel, nem csodálkozhatunk, mert mint a talléroknál is látni fogjuk, az 1712-i rendelet és vázlat az I. József alatt már folyamatban lévő tanácskozások, tervezetek, sőt újonnan vésett verőtövek eredményei alapján készült.

Feltűnő, hogy az 1710—30 között használt Madonna-kép mennyire egyezik úgy arcban, mint ruhában Rákóczi körmöci forintosainak Madonnáihoz is. Ha pedig ezeket még összehasonlítjuk Warounak Erzsébet Krisztina koronázására készült érmén (14. sz.) a szépség istennőjének arcával, kétségtelenül egy művész vésőjét ismerhetjük fel mind a háromban: a véset tiszta és szép, a homlok magas, az arc hosszú, téglalap alakú, a szemek, ajkak, orr puhán, de plasztikusan, néhol jóformán csak kis karikákkal vannak ábrázolva. Tehát a dukátok előlapját legfeljebb Warou útmutatásai nyomán vésték, a sokkal szebb hátlapokhoz viszont kétségtelenül készített 1710—30 között művészünk poncákat (44. sz.).

Tallérok és féltallérok. A tallér volt a birodalomban leginkább közkézen forgó és amellett nagyfelületű ezüstpénz. Ezért elsősorban a talléron követhetjük nyomon a XVIII. sz. első évtizedei ábrázolásának egyes fázisait. Ha, mint említettük, a körmöci dukát ebben a korban nem is fejlődik úgy, mint a többi verde dukátjai, a körmöci tallérok viszont a legérzékenyebben és legszemléltetőbben tükrözik vissza a birodalom pénzeinek külső fejlődését.

1712-ben Heraeus a császárnak benyujtott tervezetében írja,[140] hogy csak két vésnök van, akik csavaros verőgépre és az új művészi elgondolás szerint tudnak verőtöveket készíteni: J. M. Hofmann bécsi vésnök és Warou, de ezek közül is Hofmann már meglehetősen idős. Bár ezután néhány éven belül több külföldi vésnököt is szerződtettek, az új ábrázolással készült körmöci pénzeket természetesen csak Warou készíthette. Ilyenek pedig csak a tallérok voltak.

III. Károly 1712-i rendeletének előzményei még I. József idejébe nyúlnak vissza. 1711-ből ismerünk egy körmöci, az új csavaros verőgéppel és peremfelirattal vert, kétségtelenül Waroutól származó tallért (45. sz.), amelyről lényegileg mintha lemásolták volna III. Károly rendeletét. Csak a ruhában mutatkozik némi eltérés. I. József császár mellképe már ezen átvetett tógával, csupasz nyakkal, remek, reprezentatív, de korántsem oly merev ábrázolással jelenik meg, mint III. Károly első tallérjain. Csak az 1718-i tallérokon láthatunk újból ilyen szép előlapot.

Newald szerint is két ismertetőjele van Warou pénzeinek:[141] a császár nevét a homlok elé véste, mint ezt Ph. Ch. Beckernél is láthatjuk és a hátlapon a címer alsó pereme hármas félkörben lóherelevélszerűen tagozódik. Mi ezt a megállapítást csak megerősíthetjük, de hozzátesszük, hogy bár az ilyen pénzek mind Waroutól származnak, előfordul, hogy néha stilizálásban kissé eltér ettől a merev formulától. I. József tallérja azonban mindkét jellegzetességet pontosan Newald megállapítása szerint tünteti fel.

I. József gyors halála miatt nem tudta reformjait keresztülvinni; hogy ilyenekre gondolt, bizonyítja Warou körmöci útja alkalmával (1709—11; lásd I. és II. fejezet) elkészített csavaros verőgép és az említett József-tallér. III. Károly, miután trónra került, hosszas tanácskozások után, melyek már I. József alatt is folytak (l. részletesen Newald 39. oldal) a v. Palm, Heraeus, Schickmayer tisztviselők, J. M. Hofmann és Warou vésnökökből alakult bizottság tervezetét 1712 okt. 5-én elfogadta és ennek alapján küldötte el az összes verdéknek a függelékben közölt rendeletet.

Ez a rendelet részletesen írja elő úgy az előlapok, mint hátlapok rajzait. Az egyes verdék számára csak annyit változtattak rajta, amennyire a hátlapon feltüntetett címer és felirat miatt szükséges volt. Körmöcbánya számára tehát a következő betoldást használták:[142] „dass in das Erste Feld das Wappen von Spanien, in das andte das von Böhmen, in das dritte das von Österreich, und in das Vierte das von Burgund zu khumben hat. Das Herzschildtl hingegen würdet das Königl. Hungar. Wappen mit der

[140] Newald 43. old.
[141] U. o. 52. old. jegyzet.
[142] U. o. 45. old.

darauf gesetzten Cron haben, und neben dem Adler die 2 Buchstaben K: B: id est Kremniz Bania beizustellen seyn". A köriratot pedig a következőképen írták elő:

DAL: CRO: SCL: REX· ARCH: AUST: D: BURG: 1712.

1712-ből ismerünk egy csavaros verőgépen K—B verdejeggyel vert tallért (46. sz.), melynek verőtövét föltétlenül Warou véste. Hogy a tallért a Bécsbe vitt csavaros verőgépen verték Körmöcbánya számára, vagy pedig Körmöcön, azt nem tudjuk. Tény, hogy az 1. számú okmányunkban közölt Körmöcbányára küldött verőtövek és poncák között tallér-verőtő nem szerepel. Ez az egyetlen körmöci tallér, amely a király öltözetében, a páncél, gallér és nyak megrajzolásában híven követi a rendelet előírását és már csavaros verőgépen, szélén „Constanter Continet Orbem" peremirattal készült. Eltérést csak a hátlap körirata mutat, amelyet — mint a már említett, Pozsony számára készült vázlat bizonyítja (l. 139. jegyzet) — Warounak a rendeletet megelőző eredeti tervezetét követi és így nem III. Károly magyarországi, hanem császári címeit sorakoztatja fel, ami különben az összes utána következő körmöci pénzeken is így van. A hátlap címerkeretének megrajzolása ugyanolyan, de művésziesebb, mint I. József tallérján és III. Károly mellképén a páncél rajza erősen emlékeztet az ónodi emlékérem Rákóczi mellképének páncéljára.

1712-ből és 1713-ból ismerünk körmöci féltallérokat is, melyeket ugyan még hengeres géppel készítettek, de valószínűleg első okmányunk verőtöveinek felhasználásával (49. sz.). A hátlapra ugyan ezt nem állapíthatjuk meg bizonyossággal, különösen mert — ami Warounál szokatlan volna — a pajzs keretének alsó része félköríves, de az előlap portréja majdnem egyezik a pétervváradi győzelem emlékére (1716. — 15. sz. E.) vert érem királyképével, melyről már említettük, hogy valószínűleg szintén 1712-ben készült. A király neve homloka elé van vésve. Az 1714—17. között készült forintosok kezdetleges, hengeres géppel nyomott darabok, amelyek legfeljebb valamelyik alárendelt vésnöktől, talán Roth Jeremiástól, származhatnak. Az 1715-ben költségjegyzéke szerint Körmöcre küldött forintos verőtövek lenyomatait nem ismerjük.

1712 után csak 1715-ből ismerünk tőle egy tallértipust (Bécs, Münzkabinett és dr. Zimmermann Lajos gyüjteménye, Budapest), amely megfelel a 4. szám alatt közölt költségszámla adatának. Ezt a tallért hengeres géppel nyomták (47. sz.) és ezért lényegesen nagyobb és kevésbbé szép is elődjénél. A király képe egyébként csak abban különbözik az 1712-itől, hogy a paludamentum öble a mellen nagyobb s az Aranygyapjasrend a nyakra akasztott díszes láncra van függesztve. A hátlap ugyanaz, de láthatólag új vésettel készült.

A csavaros verőgép végleges berendezése (1718) után (már 1718-ban is), mint Bécsben, úgy Körmöcön is egészen új ábrázolás tűnik föl a tallér- és forintosokon. Maga a pénz szebb, egyenletesebb lesz, a peremirat állandósul és a király arcképe előnyösen változik meg és leegyszerűsödik. III. Károly arca teltebb, símább, csak egy tóga van átvetve mellén, a nyak teljesen szabadon marad s az Aranygyapjasrend díszes lánca is lekerül róla. A király arcképe erősen idealizált, reprezentatív. A hátlap marad, de a címerkeretek a tallérnál már nem duplák, mint eddig, hanem csak szimplák; a forintosoknál pedig némelyik évben a lóherealakú alsó keret kicsúcsosodik. Egyébként halála utáni, tehát az 1730. évig, Warou mindkét jellegzetességét az összes körmöci darabokon megtaláljuk. 1718—30 között kétségtelenül művészünk készítette az összes tallér (48. sz.) és forintverőtöveket (50. sz.).

Polturák. Az 1712-ben Körmöcre küldött poltura-poncák valószínűleg az előlap III. Károly képét és feliratát ábrázolták, amely később nagyon emlékeztet, amennyire a kis pénzfajon meg lehet állapítani, a tallérok királyképére. A király neve mindegyiken homlok elé van vésve, az 1715-inél (51. sz.) pedig a Warounál szokásos rövidítésben is („CAR. VI."). Különben 1712—15 között nem vertek Körmöcön polturákat s csak 1711-ből és 1715-től ismerünk újból ilyeneket.

1731-ben, tehát másfél évvel Warou halála után, már az összes körmöci pénzeket új, művészünk verőtöveitől teljesen különböző tövekkel verik; csak a bécsi Münzkabinettben található még egy késői, 1731-i Warou-forintos is.

B) *II. Rákóczi Ferenc (1703—1707.)* Warou Rákóczi szolgálatában töltött ideje kétségtelenül aránylag a legtermékenyebb volt: ez a termékenység egyrészt abban találhatja magyarázatát, hogy a szabadságharcnak ő volt egyetlen európai nívón álló vésnöke, ezért tehát a művészetpártoló fejedelmi udvar szinte elhalmozta munkával. Másrészt a háború alatt a körmöci verde átalakítására nem kerülhetett sor, úgyhogy minden idejét verőtövek készítésére fordíthatta.

A Rákóczi szolgálatában dolgozó többi vésnök képességeit tőle — az ő javára — minőségileg egy egész világ választja el. Épen ezért munkáinak nagyrészét felismerhetjük ugyan, de — mint említettük — az okmányok elpusztulása folytán irott bizonyítékokkal feltevéseinket csak nagyon hiányosan támaszthatjuk alá.

Pecsétek. Emlékérem- és pénzverőtöveken kívül ebben az időben pecsétnyomókat is készített. Élete folyamán ez az egyedüli időszak, amelyből ilyenirányú tevékenységéről is tudunk. Czobor Alfréd tanulmányában hét Rákóczi-pecsét biztos szerzőjének tekinti Warout 1705—1707 között.[143] Ezek két csoportra oszthatók, melyeken belül az egyes pecsétnyomópárokat csak jelentéktelen díszítési vagy feliratbeli eltérések különböztetik meg.

Az első csoportba három pecsétnyomó tartozik: a szécsényi országgyűlés befejezése után, 1705 októberében először megjelenő fejedelmi nagyobbik nagypecsét (57. sz.); ennek megfelelő és teljesen hasonló, de még plasztikusabb a kisebbik nagypecsétnyomó (58. sz.), mely 1706 végén tűnik föl; végül az utóbbitól csak a köriratban különböző, erdélyi fejedelmi nagypecsét (59. sz.), melynek első használatáról 1707 márciusából tudunk. Az ebbe a csoportba tartozó pecsétnyomókon a fejedelmi korona és címerpajzs oldalai lefelé keskenyednek és a pajzs mellett csak egy-egy nagy kartust és kagylószerű, gyönyörű barokos ornamentumot látunk. Hasonló jelentkezik a szabadságharc körmöci ezüstforintosainak és dukátjainak hátlapján is.

A második csoportba két pecsétnyomópár tartozik: az 1706-ban először használt családi címeres nagyobb (60. sz.) és az 1707 eleje óta használt kisebbik nagypecsét (61. sz.). A második pár ezeknek teljesen megfelel, de köriratában már az 1707 ápr. 21-i marosvásárhelyi erdélyi fejedelmi beiktató országgyűlés által adományozott „Pater Patriae" cím is szerepel (62. és 63. sz.). Ebbe a csoportba tartozó pecsétek címerpajzsát fejedelmi palást veszi körül, mellette a barokos díszítés kevesebb és alárendelt szerepet játszik.

E hét pecséten kívül mi még két kispecsétet is tulajdonítunk Warounak: mégpedig az első csoport pecséteihez úgy díszítésben, mint rajzban teljesen egyező nagyobbik és kisebbik kispecsétet (64. és 65. sz.), melyek — mint az első csoport első pecsétje — szintén 1705-ben tűnnek föl először. A jellegzetes kartus és kagylószerű díszítés itt is megvan, de a művészi, kettősvonalú címerkeret alsó része a nagyobbiknál lóherelevél alakban hármasan tagozódik, ami — mint tudjuk — Warou kezének egyik legbiztosabb ismertetőjele.

Ez utóbbin kívül, ami már valószínűvé teszi azt, hogy e két kispecsét és az első csoport pecsétei szintén Waroutól származnak, Czobor még a következő bizonyítékokkal szolgál: 1. a hét nagypecsét az első Magyarországon, melyek a manapság is használatban lévő színjelzést tüntetik föl. Mégpedig az országos nagypecsétek címerpajzsának első és negyedik mezeje kék, a második és harmadik vörös; a családi címeres pecsétek pajzsának felső része vörös, alsó része kék. Ez a színjelzés pedig megfelel a francia de la Colombiere iskolának, tehát a francia iskolában tanult Carlsteen tanítványának, Warounak, szerzősége mellett bizonyít. — 2. Sréter brigadéros az I. fejezetben idézett 1707 szept. 25-i levele még a hétre igéri Warou két pecsétjének elkészülését, melyeket a fejedelem rendelt meg művészünknél. Ezek tehát valószínűleg az 1707 tavaszán tartott marosvásárhelyi gyűlés által Rákóczinak adományozott „Pater Patriae" cím betoldásával készült, a második csoportban említett két pecsétnek felelnek meg. Ebből következik, hogy az ezekkel rajzban egyező, második csoportba tartozó többi pecsétet is Warou

[143] Czobor Alfréd: „A Rákócziak címere és pecsétjeik" (Turul, 1935. 3—4. füzet). — Czobor még feltételezi, hogy két 1703-i pecsét is Warou munkája lehetne; erre azonban bizonyítékunk nincs, így mi ezekről nem beszélünk.

készítette. — Ezeken a bizonyítékokon felül még megállapíthatjuk, hogy a pecsétek tiszta megrajzolása, ebben a korban nálunk teljesen szokatlanul pontos mértani ízléses kivitele is Warou szerzőségét bizonyítja. A címerkeretek rendszerint művésziesen kettős vonalúak, a köriratok betűi mintha nyomtatva lennének, a díszítések tökéletesen gyakorlott barok művészre vallanak, tehát ez csak Warou lehetett.

Pénzek. Warou a körmöcbányai Rákóczi-dukátok és ezüstforintok verőtöveinek készítésénél is közreműködött, de legalábbis a poncákat készítette; ezt a két pénz hátlapjának megrajzolása is bizonyítja. A címerpajzs kerete művésziesen megint kettős vonalú, mint az 1712 és 15-i talléroké, alsó része pedig lóherelevélalakban hármas tagozódású, de közepén kissé lefelé csúcsosodik, mint az 1718—30 közötti körmöci forintosok egyrészén. Ezeket a Warou-jellegzetességeket pedig Rákóczi korában más magyar verde pénzeinél nem találjuk.

Ha összehasonlítjuk az első csoportba tartozó pecsétet ezeknek a pénzeknek hátlapjával, itt a címert körülvevő díszítés alkalmazásában erős egyezést találunk. A címerpajzsot mindkettőnél barokosan alkalmazott kagylószerű díszítés és az oldalakon egy-egy kartus veszi körül s mindkettőnek művésze az első hazánkban, aki a barok motivumokat pénzeken tökéletesen felhasználja. A kettő között csak az a különbség, hogy míg a pecséteken a kartus befelé fordul, a pénzeken fordítva, kifelé néz. A csavart, legyezőszerűen rovátkolt vonalak mellett a gyöngyözött díszítés csak másodrangú elem.

Hasonló díszítésű dukátot ismerünk ugyan Nagybányáról;[144] de ezen a vésés kezdetlegesebb, túlteng rajta a nyugodt gyöngyözött díszítés, általa a hátlap inkább renaissance jellegű. A két jelleg e gyengébb minőségű keveredésén nem csodálkozhatunk, mert valószínűleg a másutt vert Rákóczi-pénzek a körmöciek mintájára készültek.

Különösen a forintosok madonnás előlapjain észlelhetjük Warou hatását, miként ezt III. Károly körmöci dukátjainál e fejezet elején már kifejtettük.

Végérvényesen bizonyítja azt, hogy valóban Warou látta el Rákóczi idejében a körmöci verdét verőtövekkel és poncákkal, a szökése után Körmöcbányán összeült inquisitio az I. fejezetben említett jelentése (lásd 20. jegyzet), amely felemlíti, hogy pecsétvésnökük ugyan marad,[145] nem tudják azonban, ki fogja a pénzverőtöveket ezután elkészíteni? A körmöci Rákóczi-pénzeken az utolsó előforduló évszám tényleg az 1707-ik év, melyről tudjuk, hogy Warou szökésének éve volt. Teljes biztonsággal feltételezhetjük tehát, hogy a nagyobb, illetőleg értékesebb körmöci pénzek — dukátok, ezüstforintok — verőtöveit a hengeres gép számára részben ő készítette, illetőleg azok vezetése alatt készültek. (56. sz.)

Erdély. Nem tudjuk megállapítani, hogy melyik dukátot, tallért és forintot verték a 2. sz. adatunkban említett, 1714 október 11-én Gyulafehérvárra érkezett poncákkal. Warou-poncákkal kétségtelenül csak az 1721 és 22-i tallérok és 1721-i féltallér készült. Ezeken a császár rövidített neve a Waroura jellemző nagyságban és rövidítéssel („CAR. VI.") van vésve, a hátlap alsó címerkeretei pedig lóherelevélszerűen hármas tagozódásúak. Mint tudjuk, mindkettő Warou-sajátosság. Bár a császár arcképe legfeljebb csak a Warou-pénzek mintájára készült, ruházata és a hátlap rajza egyezik az egykorú Warou-féle körmöci tallérokkal. — Mindhárom darabot csavaros géppel és „Constanter Continet Orbem" peremfelirattal verték. (52., 53. és 54. sz.)

Prága. Newald írja,[146] hogy „1718-ban ott (t. i. Prágában) tallérverőtöveket használtak, amelyekhez félreismerhetetlenül Warou Dániel szállította a poncákat." Az 1718—19. és következő évek hengeres gépen nyomott tallérjai (Bécs, Münzkabinett) tényleg mutatják a Waroura jellemző, alul hármastagozódású külső és belső címerkeretet s úgy a betűk, mint a címer megrajzolása feltűnően hasonlít a körmöci talléroké hoz, Irott adatunk nincs. (55. sz.)

[144] Ennek a dukátnak valószínűleg Ocsovay Dániel a vésnöke, aki nagybányai „példametsző" volt ebben az időben (lásd Thaly K.: „Ötvösség és pecsétmetszés", Archeológiai Értesítő 1879. 139. old.)

[145] Talán a nagybányai Ocsovayra gondoltak, akiről tudjuk, hogy vésett pecséteket is? (lásd Thaly K.: „Ötvösség és pecsétmetszés", i. m.)

[146] 22. oldal.

TÁBLÁZATOK.

A) Warou tartózkodási helyei időrendben.

1674. (?) Svédországban születik.
1674—93. Stockholm, Svédország.
1693. Danzig.
1693—98. Ismeretlen helyen (Drezdában is?).
1698—99. Bécs.
1699. április—*1702.* március 15. Körmöcbánya.
1702. március 15—május 2. Bécs.
1702. május 2—augusztusig. Körmöcbánya.
1702. augusztus—*1703.* június 21. Bécs.
1703. június 21—*1703.* őszig. Körmöcbányán Lipót szolgálatában.
1703. ősztől—*1707.* őszig. Körmöcbányán és Magyarországon Rákóczi szolgálatában.
1707. őszétől—*1709.* május 15. Bécs.
1709. május 15—*1711.* szeptember 20. Körmöcbánya.
1711. szeptember 20—*1711.* novemberig. Bécs.
1711. november—*1712.* március. Frankfurti utazás.
1712. március—májusig. Pozsony és Bécs.
1712. május—*1715.* november 23. Bécs.
1715. november 24 Pozsony.
1715. november 25—december 14. Körmöc- és Selmecbánya.
1715. december 14—december 19. Pozsony.
1715. december 20—*1718.* május 19. Bécs.
1716. év folyamán valószínűleg járt Körmöcbányán.
1718. május 19—*1718.* decemberig. Körmöcbánya.
1719-től Bécsben, majd *1726* után Körmöcbányára költözik.
1729. november 23. Körmöcbányán meghal.

B) Warou Dániel a következő pénzek verőtöveit, poncáit és pecséteket készítette

Körmöcb. 1703—07. II. Rákóczi Ferenc pénzei (valószínűleg csak dukátok és forintok) hengeres géppel, verőtövek és poncák és 9 pecsét.
1710—30. dukátok (I. József és III. Károly) hengeres géppel, poncák.
1711. tallér (I. József) csavaros géppel, verőtő.
1712. tallér (III. Károly) csavaros géppel, verőtő.
1715. tallér (III. Károly) hengeres géppel, verőtő.
1718—30. tallér (III. Károly) csavaros géppel, verőtövek.
1712—13. forint (III. Károly) hengeres géppel, poncák.
1718—31. forint (III. Károly) csavaros géppel, verőtövek.
1715. (?) poltura (III. Károly) hengeres géppel, ponca.
Erdély: 1721—22. tallér (III. Károly) csavaros géppel, poncák.
1721. forint (III. Károly) csavaros géppel, ponca.
Prága: 1718—19. tallér (III. Károly) hengeres géppel, poncák.

Valószínű, hogy ezenkívül vésett még poncákat egyes kisebb körmöci pénzekhez is — negyed aranyforintokhoz, polturákhoz stb. — de ezeket nem tudjuk felismerni.

Rövidítések.

Heraeus = Heraeus, Gustav: Insciptiones (Bécs, Kunsthist. Museum könyvtára.)
Hofkammerarchiv = Hofkammerarchiv (jelenleg Staatsarchiv) alsóausztriai és magyar kamarai regisztereiből, Bécs.
Newald = J. Newald: „Beitrag zur Geschichte des Österr. Münzwesens im ersten Viertel des XVIII. Jahrhunderts" (Wien, 1881.)
Forrer = Forrer: „Biographical Dictionary of Medallists", „Warou" név alatt.
Stempelsammlung = „Katalog der Münzen- und Medaillen-Stempel-Sammlung d s k.k. Hauptmünzamtes" (Wien, 1901.)
Széchényi = Tabulae Numismaticae pro Catalogo Num. Hung. Inst. Nationalis Széchényani.
Wellenheim = Verzeichniss der Münz- und Medaillen-Sammlung des Herrn L. Welzl von Wellenheim (Wien, 1845.)
AU = arany (aurum); *AR* = ezüst (argentum); *AE* = bronz (aes); *Z* = zinn, *u* = utánveret.

Warou munkáinak leírása.

A) Emlékérmek.

1. **Mária angol királyné emlékérme, 1695.** Csak leírásból ismerjük. E) MARIA D: G: ANGL: — SCOT · FR: ET HIB: REG: Belső körben kisebb betűkkel NATA A°. 1662 · D · 10 · MAI · — DENATA · A°. 1695 · D · 7 · IAN: Mária királyné balranéző, dekoltált arcképe, hullámos, leomló hajjal, babérkoszorúval, mellén csattal. Alul *Varov.*

H) ❀ MELIVS DIA = — DEMA REQVIRO ❀ Fent fél napkorong, benne héberül Isten neve. Napsugarakban égbeszálló nőalak, jobbkezében pálmaággal, fölötte babérkoszorút és pálmaágat tartó lebegő angyal. Körül felhőkben szárnyas angyalfejek. Alul földgömbkaréj, rajta korona, jogar és országalma.

Medallic Illustrations of the History of Great Britain and Ireland To The Death of Georg II. (London, 1911). — Van Loon: His. Metal. des Pays Bas, IV. kötet. 187. old.

2. **Starhemberg Ferenc Ottokár gróf emlékérme,** E) FRAN · OTTOCAR · S · R · — I C · DE STARHEMBERG Mellkép jobbra. Alul *B. Warou*

H) QVA SI = — MVS ORIGINE NATI Két folyó közt dombon ülő nő jobbkezében Stiria címeres zászlaját, baljával a család címeres pajzsát tartva. Háttérben bőségszarú, vízöntők, fegyverek.

Wien: AR; 60 mm. I. tábla. Forrer: «Warou».

3. **Gróf Salburg Gothard Henrik kamaraelnök emlékérme, 1703.** E) GOTT: HENN: COM: A — SALBVRG. C: M: I: C: &C: A: PRÆSES · Mellkép jobbra. Alul D: WAROV · f:

H) LABORE MAIOR. Talapzaton ülő szárnyas férfi ölében a család címerpajzsát tartva, mögötte épületek. Alul szelvényben 1703.

Wien: AR, AE; 66 mm. III. tábla. Domanig: Deutsche Medaille, 404. sz.

4. **A szabadságharc megkezdésének emlékére, 1703.** E) FRANCISCVS · II · D: G: TRANSYL: PRIN: RAKOCZI · DVX CONFŒ: R: STAT: Rákóczi jobbranéző, csupasz, rövid mellképe. Alul: D. WAROU · F·

H) · DIMIDIUM · FACTI · QVI · BENE · CŒPIT · HABET · Themis és Egalitas megoldják Libertas bilinceseit. Egalitas jobbjában pallos és mérleg, Libertas balkezén galamb, Themis előtt könyv Le | ges | pa | tr: felírással. Alul szelvényben · OPERE · LIB: INCHOATO · | · ANNO. MDCCIII · | · XIV. IUNII ·

Bp: AU, AR, ólom; 42 mm. V. tábla. Rampacher, Num. Közl. 1907. 91. old.
1889-i utánveret: AR. Huszár: Kuruckori Érmészet (Rákóczi Emlékkönyv, 406 old.)

5. **A szabadságharc megkezdésének emlékére, 1703.** Mint fent, de peremfelirattal: LAQUEVS · CONTRITVS · EST · ET · NOS · LIBERATI · SVMVS · PSAL: 123 VER: 7 + |

BP: AR füllel, AE fül nélkül; 42 mm.

6. **Rákóczi egyoldalú emlékérme.** Mint a szabadságharc megkezdésére vert emlékérem előlapja.

BP: öntött sárgaréz; 40·8 – 41·2 mm.

7. **A szécsényi országgyülésre, 1705.** E) FRANCISCVS II · D: G: TRANSYL: PRIN: RAKOCZI · DVX · CONFŒ: R: H: STAT: Rákóczi előrenéző, páncélos mellképe hermelinpalásttal.

H) CONCVRRVNT · UT · ALANT · Füstölgő oltár tüzét három vestapapnő éleszti. Az oltár talapzatán D W Alul szelvényben CONCORDIA · RELIGIONUM · | ANIMATA · LIBERTATE · | ∘ A. M. D. C. C. V. ∘ | IN. CON: SZECH:

BP: AR; 47 és 44 mm. V. tábla. Rampacher i. m.
AE, aranyozott ezüst; 44 mm. Huszár i. m.
1889-i utánveret: AR.

8. **Az ónodi országgyülés emlékére, 1707.** E) FRANCISCVS · II · D: G: S: R: I: PRIN = — CEPS · RAKOCZI · & TRANSYL: Rákóczi jobbranéző, páncélos mellképe.

H) TENDIT PER ARDUA VIRTUS Hercules győzelmesen hadakozik a lernai hydrával.

BP: AR, AE; 50 mm. V. tábla. Rampacher i. m.
1889-i utánveret: AR. Huszár i. m.

9. **III. Károly nagy pozsonyi koronázási érme, 1712.** E) IMP: CÆS: CAROL: VI · D: G: REX · CATHOL: & APOSTOL: III. Károly jobbranéző mellképe spanyol parókával, díszmagyarban, nyakán az Aranygyapjasrend lánca. Alul baloldalt: W

H) ROBORE · — ET · CONSTANTIA · Felhőkoszoruban a Földgömb. Alul szelvényben három sorban INSIGNIA R: HUN: ACCEPTA · | POSON: MDCCXII · | 22 MAY ·

Wien: Öntöttvas; 94 mm. Képe a címlapon. Heraeus 25. o.

10. **A pozsonyi koronázásra, 1712.** E) Két lebegő angyal tartja a koronát. Alatta hét sorban CAROLUS VI. | D: G: ELECT: ROM: IMP: S: AUG: | GER: HISPANIAR: HUNG: | BOHEM: & C: REX· A: AUST: | CORONATUS | POSONY· 22· MAY· | MDCCXII·
H) CONSTANTIA ET FORTITUDINE Felhőkoszorúban a földgömb.

Wien: AU, AE; 47 mm. II. tábla. Stempelsammlung 716/868.

11. **Az Aranygyapjasrend visszaállításának emlékére Ausztriában, 1712.** E) CAES: AVG: CAROL:— VI· PLVR: VTR: ORB: PROVIN: REX· III. Károly mellképe jobbra, spanyol parókával, babérkoszorúval, vállán oroszlánfej díszítésü páncél és köpeny. Alul WAROV
H) MORIBVS—ANTIQVIS A császár lovasképe balra az Aranygyapjasrend gazdag díszítésü ruhájában. Alul öt sorban AUITI· ORDINIS· EQUITUM· | TORQUATOR: AUR: VELL: | SOLEMNIA· RESTITUTA· | VINDOB: 1712· | 30 NOV:

Wien: AE, AEu, Zu; 42 mm. I. tábla. Stempelsammlung 741/719.
BP: AR, ólom, ón. Heraeus.

12. **Berka grófnő emlékérme, 1713.** E) ·FRANCIS: ROS: BEAT: COM: K: VID: NATA· COM: BERKIANA· Berka, férj. Kinsky, grófné mellképe jobbra. Alul WAROU
H) ECCLESIA· S: LAURENT:— & B: ZDISLAU: ORD: PRAED: A templom látképe. Lábánál kétoldalt 17–13 Alul szelvényben SANCTIFICAVI· DOMVM· | HANC· QVAM ·AEDIFI— | CASTI· REG: III· | CAP: IX·

Wien: ólom; 42 mm. II. tábla.

13. **Erzsébet Krisztina császárné Bécsbe érkezésére, 1713.** E) ELISAB: CHR: AUGUSTA· —IMP: CAR: VI· REG: HISP: HUN: BOH: A császárné jobbranéző barok, mélyen kivágott mellképe, magasan feltűzött és diadémmal díszített hajjal; ruháját mellén lánc tartja össze. Alul *Warou f.*
H) REDDE—DIEM Földgömb-karéj fölött hatágú, sugaras csillag, közepén ♀, a naptérítő jelével. Jobbra oldalt felhők között fénysugarakat kibocsátó felkelő nap. Alul a szelvényben négy sorban VOTA· PUBL: VINDOB: | IN· ADVENTU· AUGUSTAE | XI· IUL: | MDCCXIII.

Wien: AU, AR, AEu; 54 mm. III. tábla. Stempelsammlung 717/718.
Heraeus 79. o.

14. **Erzsébet Krisztina pozsonyi koronázására, 1714.** E) Mint 13. sz. E.
H) AVGVSTA· ITERVM· ET· TERTIVM· A királyné mint a szépség istennője két galamb által felhőkön húzott kocsin, balkezében meduza-pajzs, jobbjában kormánypálca, ölében három országát jelképező három alma. Felhőn angyal pávával. A háttérben Pozsony látképe. Alul szelvényben három sorban DIADEMATE R· HVNG· IMPO- | SITO· MDCCXIIII· | W·

Bp: AR; 56 és 55 mm. III. tábla. Stempelsammlung 717/726.
Heraeus 83. old.

15. **A péterváradi győzelem emlékére. 1716.** E) IMP: CAES: CAROL: VI· —D: G: GE: HI: HU: B: REX· AR: AUS: III. Károly mellképe jobbra spanyol parókával, babérkoszorúval, páncélban, rajta a vállon csattal összefogott, gazdagdíszítésü köpeny. Nyakán az Aranygyapjasrend lánca. Alul: W
H) VICTORIA CAROLI — FELICITAS CHRISTIANOR: A győzelem istennője zsákmányolt fegyverek között áll, jobbkezében labarumot (zászlót) tart. A zászlón Krisztusmonogramm. Balkezében pálmaág és tölgyfakoszorú. Bal sarokban: W Alul szelvényben négy sorban SOLO CAES · EXERCITV FRACT° | COM · TVRC · IMPETVS CASTRA | TORM · CLX · SIGNA TOTID · | CAPTA MDCCXVI ·

Wien: AU, AR, AEu; 42 mm. I. tábla. Stempelsammlung 828/734.
Bp: AR, AE. Heraeus 35. old.

16. **III. Károly ötéves uralkodói évfordulójára, 1717.** E) Mint 15. sz. E.
H) REP · CHRIST · PACE · BELLOQ · — STABILITA A vallás és a háború megszemélyesítői közösen egy pajzsot tartanak, amelyen hat sorban QVIN— | QVENNA— | LIA · | PRIMA· | WINDO— | BONAE · Alul szelvényben két sorban: MDCCXVII | CAL: OCT:

Wien: AR, AEu, Zu; 43 mm. I. tábla. Stempelsammlung 733/744.
Bp: AR, ón. Heraeus 43. old.

17. **Belgrád visszafoglalásának emlékére, 1717.** E) Mint 11. sz. E.
H) FVNESTA — LACESSITIO Herkules a védekező Antheus gigászt viszi, aki fegyverzetét eldobálja. Alul szelvényben három sorban CC. MIL TVRCAR. FVGATA | VALLVM. CASTRAQ. EXPVG. | MDCCXVII ·

Wien: AEu, Zu; 42 mm. Stempelsammlung 741/742.
Bp: AR. I. tábla. Heraeus 39. old.

18. **Belgrád visszafoglalására, 1717.** E) Mint 15. sz. E.
H) Mint 17. sz. H.

Wien: AE, Zu; 42 mm. Stempelsammlung 733/742.
Bp: AR, AE. Heraeus 39. old.

19. **A passarovitzi béke emlékére, 1718.** E) Mint 15. sz. E.
H) AVGVSTO PACATO - — RI · III · Pálmafa alatt álló győzelmi istennő balkarja egy kereszthez támasztott pajzson a következő felírással DE | BARBAR | GENT · Mellette a vallás megszemélyesítője, akinek babérkoszorút nyujt át. Alul szelvényben három sorban OB CHRIST · POMOERII FINES | AMPLIAT · ET SOCIOS DE - | FENS · MDCCXVIII

Wien: AU, AR, AEu, Zu; 42 mm. I. tábla. Stempelsammlung 733/749.
Bp: AR, AE. Heraeus 55. o.

20. **A tűzvész által elpusztított göttweigi apátsági templom újraépítésére. 1719.** E) Mint 11. sz. E.
H) 11 sorban ADES | MAGNA DEI MATER · | DVM CAES.ᴾ AVG. CAR. VI. | ANNVENTE ET PR. LAP. PON | DICATVM TIBI ORD · S · BEN · | LIBᴿ ET EXEMT · MON · GOTVIC · | INCENDIO CONSVMTVM · | CVRA · ABB · GODEFRIDI | AMPLIOR · OPERIBᵒ RESTI- | TVITVR · MDCCXIX · | VI · NON · IUL ·

Wien: AR, AEu, Zu; 42 mm. Stempelsammlung 741/754.
Széchenyi 309 (hátlap).
Heraeus 77. o.

21. **A göttweigi apátsági templom újraépítésére, 1719.** E) Mint 15. sz. E.
H) Mint 20. sz. E.

BP: AR; 43 mm. Stempelsammlung 733/754.
Heraeus 77. old.

22. **III. Károly és Erzsébet Krisztina.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól. E) CAES AVG · CAR · VI · R · IMP · S · A · GE · HI · HV · BO · REX · AR · A · D · BVR · III. Károly mellképe jobbra. Babérkoszorús hajkoronával, vállán csattal összetartott köpennyel és mellén a kétfejű sas képével. Alul *Richter*.
H) Mint 13. sz. E.

Bp: AU, AE; 56 mm. Stempelsammlung 731/717.

23. **VI. Károly frankfurti koronázására, 1711.** Warou és J. M. Hofmanntól. E) A császárkorona és birodalmi jelvények alatt nyolc sorban CAROLUS | HISPANIAR: HUN: | ET BOHEM: REX · A: AV: | ELECTUS | IN REGE ROMAN: | CORONAT · | FRANCOF: 22 DEC · | 1711
H) Mint 10. sz. H.

Wien
Bp: AR, ón; 48 mm. Stempelsammlung 867/868.

24. **Ausztria hódolására III. Károly előtt, 1712.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól. E) IMP · CAES · CAROLVS · VI · AVG · P · FEL · P · P · III Károly mellképe jobbra, kissé előreforduló vállal, babérkoszorúval, dús, leomló hajjal, páncélban, fölötte köpennyel. Alul *Richter*.
H) TANTO DVCE ET AVSPICE TANTO Az ülő Ausztria baljával az ország címeres pajzsára támaszkodik. Előtte Hercules legyőzött, sokfejű hydrával. Hercules gyümölcsökkel teli bőségszarut nyujt át Ausztriának. Alul a szelvényben négy sorban FELIX AUSTRIA | SACRAMENTO · FIDELITATIS | OBLIGATA 8 NOVEM · | 1712

Wien: AU, AR, AE, Zu; 43 mm. I. tábla. Stempelsammlung 828/830.
Bp: AR, AE. Heraeus 29. old.

25. **Erzsébet Krisztina császárné Bécsbe érkezésére, 1713.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól. E) ELISABETHA CHRISTINA AVGVSTA CAROLI VI IMP · Erzsébet Krisztina jobbranéző mellképe hajában diadémmal, csipkés, vállán csattal összetartott ruhában. Alul jobbra *R*
H) Mint 13. sz. H.

Wien: AR, AEu; 55 mm. Stempelsammlung 725/718.
Bp: AR, AE; 56 mm.

26. **Erzsébet Krisztina pozsonyi koronázására, 1714.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól. E) Mint 25. sz. E.
H) Mint 14. sz. H.

Wien: AU, AR, AEu, Zu; 55 mm. Stempelsammlung 725/726.
Heraeus 83. old.

27. **A bécsi Karlskirche építésére, 1716.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól. E) Mint 22. sz. E.
H) QVOD POPVLVS — PESTE LIBERATVS A bécsi Borromei Károly templom látképe. Alul három sorban DIVO CAROLO BOROM: | EX VOTO | MDCCXVI Alatta: WAROV

Wien: AU, AR, AE, AEu, Zu; 55 mm. Stempelsammlung 731/732.
Bp: AR, AE; II. tábla. Heraeus 76. old.

28. **A bécsi Karslkirche építésére, 1716.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól. E) CAROLVS · VI · CAESAR · AVG · III. Károly mellképe balra, babérkoszorúval, hosszú hajjal, páncélban, Aranygyapjasrenddel. Alul: *R*

H) Mint 27. sz. H.

Wien: AR; 55 mm. Stempelsammlung 694/732.
Bp: AR; 56 mm.

29. **Temesvár visszafoglására, 1716.** Előlap Waroutól, hátlap Waroutól vagy Chr. Wermuthtól. E) Mint 15. sz. E. H) ARMIS CONSTANTIA ET FORTITVDINE CAESARIS AB EVGENIO. Temesvár térképe. Alul szelvényben TEMESWARIA TVR · | CIS EREPTA | 12 OCT.

Wien: AEu, Zu; 42 mm. I. tábla. Stempelsammlung 733/843.
Bp: AR, ón; 43 mm.

30. **A péterváradi győzelem emlékére, 1716.** Előlap B. Richtertől vagy Waroutól, hátlap Waroutól. E) CAES: AVG · CAR: VI · IMP · INVICT. III. Károly jobbranéző mellképe hosszú, hullámosan leomló hajjal, babérkoszorúval, páncélban, mellén kétfejű sassal, rajta vállán csattal összefogott köpeny.

H) Bemélyített betükkel VICTORIA CAROLI — FELICITAS CHRISTIANORVM · A győzelem istennője zsákmányolt fegyverek között áll, jobbkezében zászlót tart. A zászlón Krisztusmonogramm. Balkezében pálmaág és tölgyfakoszorú. Alul, mélyített szelvényen, négy sorban, bemélyített betükkel SOLO CAESARIS EXERCITV FRACTVS COM | TVRC · IMPETVS CASTRA TORMENTA | CLX. SIGNA TOTIDEM CAP · | TA · MDCCXVI ·

Wien: ólomöntvény; 68 mm. II. tábla. Heraeus 35. old.
Bp: ólomöntvény; 67 mm.

31. **A péterváradi győzelem emlékére, 1716.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól. E) Mint 24. sz. E. H) Mint 15. sz. E.

Wien: AU, AR, AEu; 42 mm. Stempelsammlung 828/734.
Heraeus 35. old.

32. **III. Károly uralkodásának ötéves évfordulójára, 1717.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól. E) Mint 24. sz. E.

H) Mint 16. sz. H.

Wien: AU; 42 mm. Stempelsammlung 828/744.

33. **Belgrád visszafoglalásának emlékére, 1717.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól. E) Mint 30. sz. E.

H) FVNESTA LACESSITIO · Herkules a védekező már fegyvertelen Antheust emeli. Alul szelvényben három sorban CCL · MIL · TVRC · FVGATIS | VALLO CASTRISQ · EXPVG · | MDCCXVII

Wien: Öntvény: AE, Z; 68 mm. II. tábla. Heraeus 39. o.

34. **Belgrád visszafoglalására, 1717.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól. E) Mint 24. sz. E.
H) Mint 17. sz. H.

Wien: AU, AR, AEu; 42 mm. Stempelsammlung 828/742.
Bp: Aranyozott bronz; 43 mm.

35. **Belgrád visszafoglalására, 1717.** Előlap Waroutól, hátlap B. Richtertől E) Mint 15. sz. E.

H) DACIA MOESIAQ · SVP · PROVINCIAE CAROLI Zsákmányolt török fegyverek között egy szobor, melynek fejét magas, hatágu korona díszíti. Kétoldalt Dácia és Moesia megszemélyesítői, amint bilincseiket szétfeszítik és eldobják. Háttérben városlátkép. Lent szelvényben két sorban TAVRVNO CAPTO · | MDCCXVII

Wien: AEu, Zu; 42 mm. Stempelsammlung 733/743.
Bp: AR, AE; 43 mm.

36. **Belgrád visszafoglalására, 1717.** Előlap Waroutól, hátlap B. Richtertől. E) Mint 11. sz. E.
H) Mint 35. sz. H.

Bp: AE; 43 mm. Stempelsammlung 741/743.

37. **A passarovitzi béke emlékére, 1718.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól. E) IMP · CAES · CAROLVS · VI · AVG · P · FEL · P · P · III. Károly mellképe jobbra, spanyol parókával, babérkoszorúval. Alul: *Richter.*

H) Mint 19. sz. H.

Wien: AEu; 42 mm. Stempelsammlung 750/749.
Bp: AR; 43 mm.

38. **A passarovitzi béke emlékére, 1718.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól. E) Mint 24. sz. E.
H) Mint 19. sz. H.

Wien: AEu; 42 mm. Stempelsammlung 828/749.
Bp: AE; 43 mm.

39. **Erzsébet Krisztina pozsonyi koronázására, 1714.** Warou vagy B. Richtertől. E) Erzsébet Krisztina jobbranéző mellképe, hajában diadémmal, korabeli barok ruhában.
H) OCCIDUI DECUS AC ORIENTIS Hatágú, fénykévéket kibocsátó csillag, felhőkkel körülvéve. Alul szelvényben két sorban CORON: POSON: | MDCCXIV.

Wien: Öntvény: AR, AE; 72 mm. II. tábla. Wellenheim 7732.

40. **Erzsébet Krisztina pozsonyi koronázására. 1714.** Warou vagy B. Richtertől. Egyoldalú emlékérem. Erzsébet Krisztina jobbranéző mellképe, mint 39. sz. előlapján.

Wien: Öntvény: Z; 72 mm Forrer: D. Warou.

41. **Erzsébet Krisztina pozsonyi koronázására, 1714.** Warou vagy B. Richtertől. E) Keresztbefektetett kormánypálca és babérág fölött korona. Ezalatt nyolc sorban ELISAB= CHRISTINA | AUGUSTA IMP= CAR= VI | NOVAE PACIS FELICI | AUGURIO DIADEMA | REGNI HUNG: | ACCEPIT | POSON: 18 OCT= | 1714
H) Városlátkép fölött felhőövezte, fénysugaras, nyolcágú csillag. Középen ♀, azaz a naptérítő, jelével. Alul szelvényben három sorban: OCCIDUI DECUS | AC | ORIENTIS

Wien: AU, AR, AE, Zu; 55 mm. III. tábla. Stempelsammlung 723/724.
Bp: AR, AE; 56 mm.

42. **III. Károly egyoldalú emlékérme.** B. Richtertől vagy Waroutól. III. Károly jobbranéző mellképe hosszú, hullámosan leomló hajjal, babérkoszorúval, páncélban, mellén kétfejű sassal, rajta a vállon csattal összefogott köpeny. Mint 30. sz. E., de felirat nélkül.

Wien: öntöttvas; 68 mm.

43. **A prágai koronázás és Prága város ezeréves fennállásának emlékére, 1723.** Előlap B. Richtertől, hátlap Waroutól? E) IMP · CAR · INVICTISS · ET EL · AVG · III. Károly és feleségének jobbranéző arcképe. Az uralkodó hosszú hajjal, babérkoszorúsan, felesége alacsony diadémmal. Alul: B R
H) IMP: CAROLI VI · ET · ELISABETHAE · AVGVSTAE · VNCTIO · REGIA · Nyitott kapu előtt kerek pajzs a kétfarku cseh oroszlánnal és babérkoszorúval. A pajzs fölött a cseh korona; alatta pedig Ausztria, Magyarország, Kasztilia, Csehország jogarai, egy pálmaág és egy ajtókűszöb (csehül: prah). Alul szelvényben PRAGAE CONDITAE MIL— | —LENARIO PRIMO | MDCCXXIII | W

Wien: AU, AR, AE, AEu, Zu. III. tábla. Stempelsammlung 772/773.
Bp: AR, AE 49 mm.

B) Pénzek.

44. **I. József dukátja, Körmöcbánya 1710.** Hátlaphoz ponca Waroutól. E) IOSEPH: D: G: R: I: S: — A: G: H: B: REX I. József koronás álló alakja az uralkodói jelvényekkel. Középen kétoldalt K—B
H) PATRONA REGNI — HVNGARIAE 1710 Sugaras mandorlában az ülő Madonna karján a gyermek Jézussal, fejükön korona, körülötte gloriola. Alul koronás magyar címer. Széle recés.
Ugyanaz a típus használatos kisebb eltérésekkel a név kicserélésével **III. Károly** alatt is 1730-ig.

Bp: AU. IV. tábla.

45. **I. József tallérja, Körmöcbánya 1711.** E) IOSEPH: D: G: R Madonna karján a kis Jézussal, fejük körül gloriolával I: S: — A: koronás magyar címer G: H: B: REX I. József jobbranéző mellképe dús parókával, babérkoszorúval, csupasz nyakkal, vállán átvetett, szélén mintás köpennyel.
H) ARCHID: AVS: D: BV: — M: MOR: CO: TY: 1711 · Koronás, sasos, szimplakeretes birodalmi címer körülötte az Aranygyapjasrend láncával. A szívpajzsban koronával a magyar címer. Alul kétoldalt K—B. Peremfelirat HINC ❀ DECVS ❀ ET ❀ TUTAMEN ❀

Bp: AR. IV. tábla.

46. **III. Károly tallérja, Körmöcbánya I. típus, 1712.** E) CAR: VI · D: G: R: I: S: Madonna karján a kis Jézussal, fejük körül gloriolával A: G: — koronás magyar címer HI: HU: B: REX · III. Károly jobbranéző mellképe spanyol parókával, hajában babérkoszorúval, páncélos gallérral, mellén az Aranygyapjasrend jelvényével, vállán csattal összetartott köpennyel.
H) · ARCHID · AVS: D: BU: — M: MOR: CO: TY: 1712 Koronás, sasos, duplakeretes birodalmi címer, alul hármastagozódású kerettel, körülötte az Aranygyapjasrend láncával. A szívpajzsban koronával a magyar címer. Alul kétoldalt K—B. Peremfelirat CONSTANTER ❀ CONTINET ❀ ORBEM ❀

Bécs, AR. IV. tábla.

47. **III. Károly tallérja, Körmöcbánya II. típus, 1715.** E) Körirat, mint előbb. III. Károly jobbranéző, szélesebb és nehézkesebb mellképe spanyol parókával, babérkoszorúval, páncélos gallérral, nyakán az Aranygyapjasrend láncával és jelvényével, vállán csattal összetartott köpennyel.
H) ARCHID: AVS: D: BU: — M: MOR: CO: TY: 1715 Címer és verdejegy mint előbb. Széle vágott.
Bécs és Bp. Zimmermann gyűjt, AR. IV. tábla.

48. **III. Károly tallérja, Körmöcbánya III. típus, 1718.** E) CAR· VI· D· G· R· I· S· Madonna karján a kis Jézussal gloriola nélkül A· G· — koronás magyar címer HI· HV· B· REX· III. Károly jobbranéző mellképe spanyol parókával, babérkoszorúval, csupasz nyakkal, páncéllal, mellén az Aranygyapjasrend jelvényével, vállán csattal összetartott köpennyel.

H) ARCHID· AV· D· BV· — M· MOR· CO· TY· 1718 Címerkép és verdejegy mint előbb, de a címerkeretek csak szimplák. Peremfelirat CONSTANTER ❀ CONTINET ❀ ORBEM ❀

Ezt a típust kis eltérésekkel 1718—30 között használták.

Bécs, Bp: AR. IV. tábla.

49. **III. Károly féltallérja, Körmöcbánya 1712.** Előlap Waroutól. E) CAR: VI· D: G: R: I: S a Patrona Hungariae képe A: G: — koronás magyar címer HI: HU: B: REX· III. Károly jobranéző parókás, babérkoszorús mellképe páncélban, mely a nyakat is takarja, csattal összetartott köpennyel, mellén az Aranygyapjasrend láncával.

H) ARCHID: AVS: D: BV: — M: MOR: CO: TY: 1712 Koronás birodalmi címer, alul félkörívés záródással, szívpajzsban a koronás magyar címerrel. Alul kétoldalt K-B. Széle vágott.

Bp: AR. IV. tábla.

Ezt a típust használják 1713-ban is.

50. **III. Károly féltallérja, Körmöcbánya 1718.** E) CAR · VI · D · G · R · I · S · a Patrona Hungariae képe A · G · — koronás magyar címer HI · HV · B · REX III. Károly jobbranéző parókás, babérkoszorus mellképe csupasz nyakkal, páncéllal, fölötte a vállon csattal összetartott köpennyel, mellén az Aranygyapjasrend jelvénye.

H) ARCHID · AV · D · BV · — M · MOR · CO · TY · 1718 Koronás birodalmi címer a szívpajzsban a koronás magyar címerrel. Címerkerest alsó része hármas tagozódásu, középen lefelé csúcsosodik. Alul kétoldalt K-B Peremfelirat CONSTANTER ❀ CONTINET ❀ ORBEM ❀

Bp: AR.

Ezt a típust használják kisebb eltérésekkel 1718—31 között. Némelyik évben a hármastagozódásu alsó címerkeret nem csucsosodik ki. IV. tábla.

51. **III. Károly polturája, Körmöcbánya 1715.** Előlap poncája valószínűleg Waroutól. E) CAR · VI · D: G: R: I: S: A: G: HI: HU: B: REX· III. Károly jobbranéző parókás, babérkoszorus, páncélos-köpenyes mellképe.

H) Felhők és félholdon a Patrona Hungariae. Ezalatt két sorban POLTURA | * 1715 * Széle recés.

Bp: AR.

Ennek előlapja mutatja a polturák közül leginkább Warou jellegét.

52. **III. Károly tallérja, Erdély 1721.** Warou-poncákkal. E) CAR· VI: D: G: R: I: S: A: — G: HI· HV· B: REX A király jobbranéző, parókás, páncélos, köpenyes, kissé primitiven rajzolt mellképe, mellén az Aranygyapjas-renddel. H) ARCHID· AV· D· BV· PRI — NC· TRANSSIL· 1721 Négyrészű koronás címer szívpajzsban a koronás erdélyi címerrel. Címerkeret barokosan stilizált, alul lóherelevélszerűen hármas tagozódású. Peremfelirat CONSTANTER ❀ CONTINET ❀ ORBEM ❀

Bp: AR. Resch 22.

53. **III. Károly tallérja, Erdély 1722.** Warou-poncákkal. E) CAR· VI· D: G: R: I: S: A — G: HI: HV: B: REX A király jobbranéző mellképe mint előbb, de tökéletesebben megrajzolva. H) ARCHID: AV: D: BV· PR — INC· TRANSYL: 1722 Címerkép és peremfelirat mint előbb.

Bp: AR. IV. tábla. Resch 26.

54. **III. Károly forintja, Erdély 1721.** Warou-poncákkal. E) CAR· VI· D: G: R: I: S: A: G: — HI: HV: B: REX A király parókás, páncélos-köpenyes mellképe jobbra. H) ARCHI· D· AV· D· BV· PRI — NC· TRANSYL· 1721· Címerkép és peremfelirat mint előbb.

Bp: AR. IV. tábla. Resch 23.

55. **III. Károly tallérja, Prága 1718. és következő évek.** Hátlaphoz Warou-ponca. E) CAR'VI· D· G· R· I· S· A· G· — HI· HV· B· REX A király neve némelyik darabon CAROLVI' rövidítéssel van írva. Egyes darabokon a király jobbranéző babérkoszorús, parókás mellképe csupasz, másokon páncél, köpeny és Aranygyapjas-rend van rajta. H) ARCHID· AV· D· BV· — M· MOR· CO· TY· 1718 Négyrészű koronás címerpajzsban a koronás cseh címerrel. Némely darabon a külső és belső, másokon csak a külső címerkeret alul lóherelevélszerűen hármas tagozódású. Széle vágott.

Wien: AR. IV. tábla.

56. **II. Rákóczi Ferenc fejedelem körmöcbányai pénzei, 1703—07.** Mivel részletes és biztos adataink nincsenek arravonatkozólag, hogy mennyiben működött Warou közre a verőtövek kivésésében és mennyiben szolgált csak útmutatásokkal, itt csak utalunk arra, hogy e pénzek részletes leírása Rhode—dr. Zimmermann: «Rákóczi pénzverése» c. cikkében található. (Numizmatikai Közlöny, 1907 85. old.) Feltételezzük, hogy a dukátok és forintosok, esetleg a polturák elkészítésénél volt legnagyobb szerepe

V. tábla.

C) Pecsétek. (II. Rákóczi Ferenc számára).

57. **A Fejedelem Magyar- és Erdélyországi nagyobbik nagypecsétje, 1705.** Körirata: FRANCIS. II. D. G. S. R. I. & TRANSYL. PRIN. RAKOCZI P. R. H. DOM. & SIC. COM. PRO LIB. R. H. CONFOE. STAT. NECN. MVNK. & MAK. DUX P. COM. DE S. H. DOM. IN S. P. T. R. E. S. L. S. O. Az erdélyi címer részei négyelt pajzsban elosztva. Szívpajzsban az osztatlan családi címer. A barok kerettel, befelé forduló kartusokkal díszített nagypajzs tetején fejedelmi korona. A nagypajzs első és negyedik mezejének vízszintes vonalozása a kék, második és harmadik mezejének függőleges vonalozása a vörös szint jelenti. Első lenyomata 1705 okt.-ből.

Czobor A: „A Rákócziak címere és pecsétjeik". (Turul, 49. kötet, 61. old.)

V. tábla.

58. **Magyar- és Erdélyországi kisebbik nagypecsétje, 1706.** Előbbivel tartalmilag egyező, szintén kétszer körbefutó köriratának a pecsétmező kisebb terjedelménél fogva betüi is kisebbek és egyes szavait további rövidítésekkel vésték. Cimere, diszítése az előbbinek megfelelő, de plasztikusabb. Színjelzés ugyanaz. Első lenyomata 1706. dec. 20.-ból.

Czobor i. m.

59. **Erdélyi nagypecsétje, 1707.** Mint előbb, de köriratából a Pro Libertate Regni Hungariae Confoederatorum Statuum Dux cím hiányzik. Első lenyomata 1707. márc. 17.-ből.

Czobor i. m.

60. **Magyarországi kisebbik nagypecsétje, 1707.** Körirata FRAN · D · G · S · R · I · PR · RAKOCZI CONFOE · REG · HVN · STAT · DVX · Családi címert ábrázolja, de az előbbi ilyennél pompásabb kivitelü. A vágott pajzs felső mezeje — a kardot tartó koronás sassal — vörös, az alsó — a hármas halom mögül kiemelkedő kerékkel — kék szinre sraffirozott. Használták az ónodi gyülésre szóló meghivókon. Acél-typariuma a Nemzeti Muzeum Levéltárában.

Czobor i. m.

61. **Magyarországi nagyobbik nagypecsétje, 1707.** Köriratában PR. helyett PRIN. Előbbinél sokkal diszesebb. Először 1707 februárjában használták. Acél-typariuma a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában.

Czobor i. m.

62—63. **A marosvásárhelyi gyülés után készült kisebbik és nagyobbik nagypecsétje, 1707.** Címerképük, némi ornamentikai változtatásoktól eltekintve, azonos a szívpajzsos erdélyi címert feltüntető többi színjeles nagypecsétjeivel; köriratuk azonban a PATER PATRIAE új címmel bővült. Csak az 1709. év közepe táján kezdik használni.

Czobor i. m.

64. **Nagyobbik kispecsétje.** Körirat nincs. A pecsétmezőt gyöngykoszoru veszi körül, a nagypajzs talpa lóherelevélszerűen hármas tagozásu. A négyelt pajzs Erdély címerét, a szívpajzs a Rákóczi-ház címerét ábrázolja. Színjelzés, mint a nagypecsételnél.

Czobor i. m. V. tábla.

65. **Kisebbik kispecsétje.** Megfelel az előbbinek, de a gyöngykoszoru hiányzik és a nagypajzs talpa félköríves. Színjelzés, mint a nagypecsételen.

Czobor i. m.

*

66. **Sobieski János emlékérme, 1693.** Dolgozatunk nyomdában volt, amikor N. L. Rasmusson úrtól, a stockholmi Éremtár tisztviselőjétől levelet kaptunk, mely szerint Warou danzigi tartozkodása alatt egyetlen érmet készitett. Ennek előlapján Sobieski János lengyel király képe, hátlapján Danzig látképe van. (S. Rühle: Die historischen Medaillen der Stadt Danzig, Zeitschrift des westpreussischen Geschichtsvereins, Heft 68, Danzig 1928, 264. old. VI. tábla 49.)

Irodalom.

Bergmann, Joseph: Über die historia metallica (Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien, XVI. kötet).
Czobor Alfréd: A Rákócziak címere és pecsétjeik. (Turul 1935. 3—4. füzet.)
Domanig, Karl: Die deutsche Medaille. (Wien, 1907.)
Domanig, Karl: Die Medaille in Österreich (Zeitschrift für Münz- und Medaillenkunde, 1905—1907.)
Ernyey József másolatai a körmöcbányai levéltárból. (Nemzeti Múzeum Éremtára, kézirat.)
Forrer: Biographical Dictionary of Medallists, „Warou", (London, 1902.)
Greisinger Róbert: A magyar pénz és pénzverés kifejlődésének változatos története (Bányászati és Kohászati Lapok, Bp. 1909 aug. 15.)
Harsányi Pál: III. Károly rendelete a nagybányai és pozsonyi pénzverdéhez 1712-ből. (Orsz. Magyar Régészeti Társ. Évkönyve, 1923—26.)
Heracus, Gustav: Inscriptiones. (Bécs, Kunsthist. Museum könyvtára.)
Heraeus, Gustav: Tagebuch. (Bécs, Kunsthist. Museum Münzkabinett, kézirat.)
Huszár Lajos: A kuruckor érmészete. (Rákóczi Emlékkönyv, 1935.)
Huszár Lajos: A Szent György-érmek. (Magyar Müvészet, 1932. 1—2. szám.)
Huszár—Procopius: Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn. (Budapest, 1932.)
Kábdebo, Heinrich: Matheus Donner. (Wien, 1890.)
Katalog der Münzen- und Medaillen-Stempel-Sammlung des k. k. Hauptmünzamtes in Wien I. és IV. kötet. (Wien, 1901.)
Medallic Illustrations of the History of Great Britain and Ireland To The Death of George II. (British Museum kiad. 1911.)
Newald, Johann: Beitrag zur Geschichte des Österr. Münzwesens im ersten Viertel des XVIII. Jahrhunderts. (Wien, 1881.)
Quellen zur Geschichte der Stadt Wien IV.
Rampacher Pál: Rákóczi emlékérmei. (Numizmatikai Közlöny, 1907.)
Resch, Adolf: Siebenbürgische Münzen und Medaillen. (Hermannstadt, 1901.)
Sammlung berühmter Medailleurs und Münzmeister nebst ihren Zeichen. (Nürnberg, 1778.)
Tabulae Numismaticae pro Catologo Num. Hung. Inst. Nationalis Széchényani.
Thaly Kálmán: Az 1707-i ónodi emlékérem. (Századok, 1896.)
Thaly Kálmán: Ötvösség és pecsétmetszés a Rákóczi-korban. (Archeologiai Értesítő, 1879.)
Thaly Kálmán: Zrinyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc ingóságai jegyzéke. (Tört. Tár, 1879.)
Thesaurus Numismatum Modernorum Huius Saeculi... ab Anno MDCC. Norinbergae.
Verzeichniss der Münz- u. Medaillen-Sammlung des Herrn L. Welzl von Wellenheim (Wien, 1845.)
Van Loon: Hist. Metall. des Pays Bas IV. (Hága, 1736.)
Ezenkívül a bécsi Hofkammerarchiv, Staatsarchiv, Münzamt-Archiv, Nationalbibliothek és a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának eredeti iratait használtuk föl.

Okmánytár.

I.

A rendelet leírja III. Károly pénzeinek egységes új külső alakját és összetételét; egyben elrendeli ezeknek veretését és pénzverdéinek csavaros verőgépekkel való fölszerelését.

Bécs, 1712 november 7.

Carl der sechste von Gottes gnaden Erwöhlter Römischer Kaÿser, zu allen Zeiten meihrer des Reichs in Germanien, zu Hispanien, Hungarn vnd Böhaimb König etc.

Gethreÿe Liebe, auff den Vnss Von Vnserer Kayl: Hoff-Camer Beschehen gehorsten Vortrag, Vnd Billig messiger Erfordernuss Unserer auss Gottess gnaden Tragenden Kaÿl: Königl: Ertzhertzoglich Vnd Landts fürstl: höchheiten Vnd Würden, haben wür gnädigss entschlossen Vnsere, sonderlich aber die Capital Müntzen in silber Vndt goldt Thaler (sie seÿen gantze oder abgethailte) Vnd Duggaten führohin quo ad formam extrinsecam im gepräg zierlicher in circul Vnd volumine aber, gleichförmiger zu Reguliren Vnd Verfertigen zu lassen etc., zu welchem Ende dann Wür Euch gnädigst hiemit Befehlchen, dass *Primo die gantze,* halbe Vnd Viertel Thaller, Vnd Vnsere in dem gepräg Vorstellende bildnuss belangendt, dass haubt in einer sogenandten Spännischen Peruque Vorgestellet, Vnd solche mit dem Loorber Crantz (Welcher Crantz nach Constantini Zeithen wie ehemals dass Diadema denen Röm: Kaÿsern alss aigen zu kommet) Vmgeben werden solle. Die Kleidung solle (Vmb das Numisma in etwelcher Observanz der Antiquitet zu halten) ein auf der schultern zusamben geknixftes Palu-

damentum Imperatorium seyn; Vnd weilen nach der Röm: arth der halss Bloss seÿn müste, die blösse dess halses aber mit der Spannischen Peruque nicht wohl stehen oder bilden wurde, solle der Vnter dem Paludamento tragende Curass Vnd dessen den halss Bedekender Kragen die Disconvenienz beheben, also dass der halss Suo modo bloss, Vnd doch bedeket seÿe: Vnd neben den Antiquiteten zugleich dass moderne Bey behalten werde, welchess eben auch das angehengte goldene Vellus bestettigen solle.

Die Vmbschrifft hat wegen der hochen Consequenz, so Vnser Kaÿ l Vnd Königl. Titular nach sich ziehet, nicht zugelassen, solche nach der sonst be Medaillen üblichen arth zufassen, würdet dahero in dem Vmbkreiss der biltnuss in folgenden Bestehen müssen.

CAR: VI D. G. R. I. S: A: GER: HIS: HVN: BO: REX.

Auff der andern seiten oder den Revers der Müntz, Bleibt wie Bisshero der doppelte Reichs Adler mit dem schwerdt und Zepter dessen leib ein schildt: Von teutscher Arth (wie Solchen der beyligende Abriss Zeiget) Beloket, Vnd solcher schildt in seinen Vier feldungen, Vnsere haubt König Reich und länder Vorzustellen hat, mit der höchst nöthigen Observanz damit nemblich ieder Thaler, in Welcher Müntzstatt odter Landt Er gemüntzet worden Unwiderschrecklich erkennet werden möge, dass mitten in dem haubtschildt, ein so genandtes herz-Schildtl mit darauf gestelter Cron, hertzog, odter landsfürsten hiettl exprimiret, Vnd in solchen schildtl das Wappen dess landes in Welchen die Müntz gemacht worden geprägt werde. Ober dem Reichs Adtler würdet wie bisshero allezeith, die Kaÿl: Reichs Cron, Vnd ober den haubt Schildt die offene hauss Cron, welche mit allen in denen Feldungen dess schildts Bezeichneten König-Reich Vnd ländern quadrirt zu setzen seÿn; die Feldungen aber an sich selbsten deren Vier inss Creitz getheilet seÿn solten, werden Nach Unterschiedt der Müntz Stette, mit Vnsern drey Königreichen, Spanien, Hungarn, Vnd Böheimb, Vnd mit denen Burgundt: Vnd Öesterreichhischen Wappen, Vnd zwar bey der hiesigen Müntz-Stadt allso zu erfüllen seÿn, dass in dass erste Feldt dass Wappen Von Spanien, in dass anderte das von Hungarn, in das dritte dass von Boheimb, Vnd in das Vierte das Burgundische Wappen zu komben hat, das hertz-Schildl: hingegen wierdt das Osterreich: Wappen, mit dem darauf gestelten Ertzerzog huett, wie der abriss zeiget zu repraesentiren haben, jm übrigen Verstehet sich, das Vmb den haubtschildt in allen Müntzten legende goldene Vellus, Von selbsten, Vnd würdet die Umbschrifft des Revers aller derleÿ Silbernen Müntzen, sie seyndt gantze, halbe, oder Viertel Thaler, neben der Jahr. Zahl mit folgenden halbwörtern

ARCHID: AVST: DVX: BVRG: 1712. zu exprimiren seÿn, Vnd ob zwar Vor diesen üblich, auch pro legitimatione dess Schrot Vnd Korns eine nöthige observanz gewesen, dass man allezeit wissen mögen, Wer der Münzmeister seÿe, Vnter dessen Ambtirung die Müntz gemachet worden ist, Vmb willen aber obuerstandener massen dass hertz-Schildl dass landt; folglich die Münzstatt Vnd die Jahrzahl die Zeith, in welcher wer Müntzmeister gewesen, die Müntz Rechnungen geben müssen, anzeigen thuet, so ist zu Verhintung alless Vnfurmbs, Vnd das Spatium deren essential Zeichnungen nicht zu benehmben, das besondere Bezeichnen einess Münzmeisters führohin alss überflissig ausszulassen. So wohl zur Zirde, alss die Müntzen Von dem Beschridten mehrers sicher zu halten, approbiren wier gnädigst, den in denen meisten feinigen Müntz-Stelden üblichen gutten gebrauch das der Randt oder Circul Von der Müntz etwass Breiter geschniettet, Vnd darauff eine besondere Schrifft gepräget würdet, welche wier Vor die thaler Sorten durch nachgeseztes Hemistichium *Costanter Continet orbem*, hiemit gnädigist Erkhleret, doch disess dahin Verstanden haben wollen, dass besagte Vmbschrifft damahlen, odter sodann denen silbernen Speciebus Beÿgefüget werden solle, wann die Müntz-Embter mit denen Behörigen Anwurff, oder Stoss Vnd Rollier Werkhern, Behörig werden Eingerichtet seÿn, biss dahin aber habt Ihr Sorfeltig dahin anzutragen, das so wohl die Silberne alss goldene haubt Müntzen wenigist mit einen Creutz oder Zwiselirung Versehen, Vnd Vor dem beschneiden Verwahret werden. Pro secundo Beÿ der goldenen Müntz deren Duggaten Bleibet Vnser biltnuss durchauss, wie beÿ denen Thalern in einen brustbildt, auf der andern seiten oder Revers aber wurden die Zeichnungen allzu Subtill Vnd ohnkennbahr herauss komben, wan in dem Adler

auch der haubt-schildt Vnd alle Insignia exprimiret werden sollten, also das ess anderst nicht seÿn kann, genug seÿn muss, den Reichs adler mit der Kaÿl: Cron, Vnd dem goldenen Vellus gezierter allein, Vnd auff dessen brust ein Schildtl zu prägen, in welchen die Wappen dess landess zu setzen seÿn würdet.

Pro tertio wegen dess Reliev, odter der Erhebung deren bildtnussen, weilen der lauff deren Müntzen solche natürlicher Weiss abnutzen Thuet, würdet denen Müntz Eisenschneidern wohl einzubinden seÿn, das sie die Zeichnungen Vmb so Vill möglich sterken und woll aussarbeiten damit selbte taurhafft seÿn, im ausstrukh wohl Erscheinen, Vnd zu Verringerung dess gewichts nicht Baldt stump werden.

quarto dass volumen oder Stückh ist auf einen proportionirten Circul zu fassen, damit die Müntz nicht allzu Viel aussgestreket, sondern in einer feinen dikhe herausskomben, zu welchem Ende die in anligenden, Abriss Bezeichnete Circuls grösse Vor tauglich gehalten wirdt. Vnd demnach

quinto Wür gnädigst entschlossen, das führohin nicht allein Vnsere silberne grobe Müntzen an dem Randt obuermeldter massen Rolliret, sondern auch alle goldt- Vnd silberne Species geldter durchauss auf den Anwurff odter Stooss werckh sollen Verfertiget werden.

Alss wierdt Vnsere Kaÿl: Hoffcamer besorget seÿn, wormit die hierzu Erforderliche Werkh Vnd Instrumenta behörig Verschafet werden mögen, daran beschlicht Vnser gnädigster willen Vnd Meinung. gegeben in Vnserer Statt Wien den Sibenden Novembris in sibenzehen Hundert Vnd Zwölfften Vnseren Reiche des Römischen in anderten, deren Spanischen in Zehenden, deren hungerischen Vnd Böhm: im anderten Jahr.

Carl
Graf Starhemberg

Ad mandatum Sacrae Caesarem
et Catholicae Mattis stb.
aláírás.

Ezt a rendeletet a bécsi pénzverde számára adták ki.

Tervezetét közölte Newald J.: „Beitrag zur Geschichte des Österr. Münzwesens im ersten Viertel des XVIII. Jh.-s“ c. munkájában.

A nagybányai és pozsonyi verdékhez ment párhuzamos latin rendeletet közölte Harsányi Pál (Magyar Régészeti Társ. Évkönyve, 1923—26., 277. old.)

A Körmöcbányára küldött németnyelvű rendeletben lévő változtatást lásd IV. fejezetben.

II.

Warou Dániel bepanaszolja néhány meg nem nevezett tisztviselőtársát, kik munkáját és előmenetelét gátolják. Egyben tervezetet nyujt be a körmöci pénzverde és az egész birodalom pénzügyeinek gyökeres megreformálására és központosítására, hogy a pénzhamisítást, higítást, stb. megakadályozhassák.

Bécs, 1717.

Aller Durchleüchtigist Grossmächtigist und unüberwindlichister Römischer Kaysser, auch zu Hispännien, Hungarn vnd Böhaimb König, Erzherzog zu Oessterreich etc. etc.

Aller Gnädigister Kaysser König, und Herr Herr

Es ist allen Trey-Vnterthänigen Vassalen bekandt wie so wohl zur gemeinsahmen -- alss aigene wollfarth-liebenden höchsterfreÿlichen Trost, albereith schon vor mehr Jahren, und so dann widervmb von Kürtzerer Zeith, durch Erneyerung der Sach genugsamb Kundtbahr worden: welcher gestalten Euer Röm. Kayl. und Königl. Cathol. May. in conformitet Beeder Kayl. vnd Königl. Matten Leopoldi vnd Josephi alss Dero hochge- Ehrt- und geliebtesten Herren Vatters und Herren Brueders Gloorwürdigisten Andenkens; preisswürdigist, und Gott dem allerhöchsten selbst wohl gefälliger meinung gemäss ut *A.* und zwar auss selbstaigenen alleruhmwirdigsten antrieb Dero selbst liebenden reinen Justiz vnd widerherstellung bezeigenden Eiffers; die durch bissheriger Connivenz sonderlich aber gemeiner vnd gottloser leüthe und Händte hie vnd wider,

ja fast aller ohrten zu beschädigung des allgemeinen publici überhandt genomene corruption vnd Müntz-Verfälschung, in einen gantz gefährlich vnd Schädlichen Standt Verfallenen Rem. Monetariam: alss das hohe in Dero Röm. Kajl Cron hellgläntzende Kleinodt, vnd allein zu ständigen Supremi Directory et Domini; nicht allein in einen mehr gezihmenden Eusserlichen Splendore, Sondern auch in Justiz-mässige beständige Ordnung vnd haltbahren Fuess zu setzen ut *B.* sich allergnädigist entschlossen haben.

Da nun aber die unter berührten Zeithen vnd Jahren; mittelss zu Zihung der Sache verständigen vnd in dem Müntz Manipolio grundtlich gelehrt vnd erfahrnen Meister Zwar wohl an die. Handt gegebene Modaliteten des so Allergnädigist als löbligist intentirten Boni publici et Vniversalis, zur bevor Komung aller so schädlicher contraventionen gleich wohl vnd zwar darumben Ihren Vor-gehabten Endtzweckh nicht erreichen können, weilen wie klar erweisslich einiger Persohnen heimblicher Missgunst vnd Ehrgeitz durch abspilung meiner erst inventirten Machinen in der Münz zu Crembnitz; diesses Magisterium vnter den Schein trey-gesinter Dienstleistung, mit hin erworbenen Credit vnd Assistenz auf Sich gebracht, Ihnen auch dermassen gelungen, dass die mir von der Vor gewesten Kayl. Berg: Und Müntzhaubt Comission stipulirte, ja allbereith sub 5ta May 717 ad referatum gelangte Müntz werks-Direktion supprimiret; diese aber unter der Zeith da hier zu Wien dass Müntz werkh allso tractiret, das Es auss mangl der gründlichen wissenschaft vnd kunst Vortheilen, den von sich selbst vnd auch hohen Patrocinirenden ohrten Vorgebildten Frucht und Nutzen keines weges abzuwerffen vermöcht, sondern leediglich wahr gemacht worden: Dum suis qusq. partib. studet, in comune non consulitur. folglich die Allergnädigiste vnd so heilsame Meinung, diesse heykele, vnd nur von denen veris in Arte Magistris zu tractiren habende Materi, wor an Einem Röm. Kaysser vnd höchsten Monarchen der Welt; Ja aller erbahren Welt selbst, so viel gelegen, auch nicht anderer Weise alss durch Sie Magistros die Es Bereiths mit Schriftlich zu erweisen habenden Attestatis und Bezeigten Nachruhm Einer Hochlöbl. in die königl. Bergstätt delegiert gewesenen Comission ut *C.* et *D.* in Wahren et ad copiose monetandum Durablen Standt gesetzet; Beworkhet werden kann.

Alss habe Euer Röm: Kayl. vnd Königl: Cathol: May: Ich hier mit in allervnterthänigsten vnd ohne ainiger Ruhm suechung allergehorsamsten Vortrag; alldessen, was Allerhöchst ermelte beede Kay: vnd König: Majesteten, vnd Euer Kayl: May: Selbsten wie ob angezogene A. C. D. aussweisen, so wohl wegen meiner von Vatter vnd Grossvatter anerErbt. vnd respective angebohrner auch ab Infantia selbst exfundamento in Meinen Vatterland Schweden erlernethen Kunst-Vortheilen; alss was in dieser Wissenschaft in Dero Königreich Hungarn, ohne das mir jemandt imitiren können, zu allergnädigisten Wohlgefallen praestiret: Mich allervntherthänigist vnd allertreüest gesinnet, dahin anerbiethen wollen; das weilen ich nun mehro bey Dero Kayl. Hoffstatt allhier als Camer Medailler mich in allergehorsambsten Diensten befinde. Ich dieses so wichtige Werkh, woran wie gesagt dem allgemeinen menschlichen Comercio; fordrist aber dero so gross vnd weit exctendirten Oesterreichischen Erbkönig Reichen vnd Landten, so wohl wegen des daraus erwaxenden Comercial Beneficy, alss höchst nöthiger Bevor Komung aller Betriglichkeiten und Schäden, welche durch Beschneidung des gutten Geldes, die auss dem allgemeinen Handl vnd Wandl einbringt: Emolumenta nicht nur allein zu benehmen, sondern auch wohl gar zu hemen pflegen: mit Im nachfolgenden Schemate einführenden gründlichen Anzeigungen Klar vor Augen legen zu können, die allergnädigiste Erlaubnus zu erbitten, mich allerunterthänigst erkühnet; vmb dar thun zu können, wie nemblich dies Grosse Werkh so wohl in Einführung des Gutten, alss hintertreibung des Bóóssen fruchtbarlich werden köne.

Ist dennach die erste Haubt-Sach:

1mo. Dass die in kayl. Erblanden befindlichen Haubt Munzen alle, mit denen nöthigen Machinen vnd Sogenanten Schwunckhwerkher, dergestalten versehen vnd eingerichtet werden, wie allbereith zu Cremnitz in die König: Hung: Bergstätt das Münzwerckh von Fundament errichtet vnd in stätten Gang gesetzet; vnd zwar allsso dass weinigistens allwochentlich per 2000. Marckh Silbers vermüntzet, vnd in Zihrlichen Species Verwendet werden könne.

2do. Dass eine wahrhafte Ehnlichkeit aller Müntz Sorten so wohl in ansehen der Sculptur der Kayl: Bildnus alss grösse der Circumferenz Eingeführet werde; wegen welcher Ungleihheit biss hero denen falschen Nach Müntzern, die höchst Schädliche gelegenheit Von selbsten an die Handt gegeben worden.

Da nun auch

3tio. Vnlaugenbahr, das die allein Von 20 Jahren her zu berechnen kombende Species, welche in Kayl: Erblanden, alss Wien, Crembniz, Tyrol, Boheimb, Steyrmarkh vnd Schlässien geschlag. worden, vnd in ettwelch Millionen sich betrageten, durch den höchst Schädlichen wucher des Vnerlaubten Einwexelns (da an ieden Reichsthlr zu 6. ja wohl 9 Kr: aufgeldt genohmben) dergestalten beklemb werden; das von solch gross-Vorbenendter Sum̄a schwer genuckh fallen wurde an Kayl. Thalern ein oder anderes $\frac{M}{100.}$ stuckh aufzubringen? so erhellet hier durch Klarliche.

4to. Dass nicht allein ausser Kayl: Erblanden Sondern so gar in earundem medio, vnd wie nicht Vergebens zu muthmassen, in ettwelch Kleineren Kaÿl. Müntzen selbsten, dergleichen schädliche begebenheiten practiciret werden, wor durch die Species gelder widerumb verschmoltzen, mit hin in geringeren Vnd Kupferhaltigen Schüttmüntz-Sorten verwendet werden. Dahero

5to. Die zuelängliche Weiss anzugeben vnd zu erweissen, wie solch höchster Schaden vnd Silbers Verschwendung Vorzubiegen; so in allweg thuentlich.

Wann nun auch über diess *6to.* Jedermänniglichen bekandt, wie das die Kaÿl. Erblande, mit Frembder, sonderlich vnd Vor allen aber französcher Müntz dergestalten überschwemmet, das gegen Einen Kaÿl: Species Thaler, wohl mehr dann hundert dergleichen zu finden; so wehre auch der Modus klar an dem Tag zu geben wie solche Allgemach vnd nutzbaar in Kaÿl: Reichsthalern verwendet, mit hin, durch aussrottung aller heimblich- vnd höchst straflichen privat wuchereyen, in stäter Circulation gebracht vnd Erhalten werden kunten.

Da nun aber Euer Kaÿl: vnd Königl: Cathol: May: mit allen Vmbständen, Wie vnd auff was weiss Solches wichtige Werckh vor handten zu nehmben wehrn in diesen Meinen Vnterthänigisten Vortrag mit allen Vmbständen zu erkhleren gar zu weitlauffig fallen wurde: Alss habe ohne einig allervnterthänigisten Meinungs Vorgriff, das allerbeste, vnd zu befürderung dieses so heylsam Erkenten haubtwerks allerzulänglichste Mittel zu seÿn allergehorsambst vnd allertreÿest gesinnet, erachtet: Euer Kaÿl: vnd Königl: Cathol: Maÿt: geruheten Von Dero allerhöchsten Kaÿser- vnd Landtsfürstl: Person vnd Majestet aus; Eine Selbsten Allergnädigist beliebig Deputirend: vnd Authorisirende Haubt-Comission zu Ernennen; auch durch Sie hohe Comission die Vollständige Erkhler: vnd Erleütherung dieser So heÿkelen Materi; auch derer darin etwann Vorfallender Zweiffel oder Fragen Von mihr aussfirlich Allergnädigist Sich erstatten zu lassen; Anbey solch hohe vorerwente Com̄ission plena Authoritate so wohl das Werkh selbst alss meine weinige person zu Verhüttung aller besorglichen inconvenienzien, alss einen Von so langen Jahren her Von Allerhöchsten Kaÿl: Majesteten confirmirten Müntz werks Meistern, anitzo aber aller Vnterthänigist an hände zu geben habender Informationen und Einführung höchstnutzlicher Müntz-manipulirungen alss einen Kaÿl: Müntzwerks Directoren in Dero hohen Schutz an- vnd auf Sich nehmben möge; Zu welchen Ende dann Vmb die allergnädigiste Entschlüss- vnd Verordnung aller Vnterthänigist anlangen- vnd zu Allerhöchsten Kaÿl: auch Lands Fürstl: Schutzhulden und Gnaden mich Allervnterthänigist gehorsambst empfehlen sollen

Euer Röm: Kaÿl: vnd Königl: Cathol: Maytt:—s

Allervnterthänigist-allergehorsambster

Daniel Warou
Kayl: Cam̄er Medailler.

Hofkammerarchiv, 1716. március 6-i iratok között.

(A mellékleteket, melyekre a szöveg utal, munkánkban feldolgoztuk és itt nem is közöljük.)

III.

Warou Dániel tervezete a körmöcbányai pénzverde harmadszori — utolsó — csavaros verőgéppel való felszerelésére és általános átalakítására.

SPECIFICATION.

Bécs, 1718 máj. 5.

Welche der Camer-Medailler Daniel Warou, wegen Einrichtung dess Crembnitzischen Müntz-weesen auff dem stoss- oder Schwungwerckh, und deren hierzue erforderlichen Vnkosten halber eingeraichet hat.

Primo. Wären zue Einrichtung dieses Werckhs Von dem fürst Schwartzenburg: stahl Biss 10. Centen, den Centen à 14 fl zuesamben 140 fl Betragend, auch 10. Biss 12. Centen Eÿsen welches in loco ohnedem Vorräthig, unentpörlich Vonnöthen.

Secundo. An das Obristen Camer-Grafen-Ambt in Hungar. Bergstätten das behörige zuerlassen, auff dass Selbiges denen Crembnitzer: Müntz-schlossern Crackhauer, und Fröllich anbefehle, damit dieselbe Eine dergleichen Spindl zum kleinern anwurff, gleich wie diese in alhiesigen Müntzgraben ist, und Er Warou ess zu Franckhfurth zue denen Kaÿl-n Crönungss-pfenningen gebracht hat, Verferttigen sollen.

Tertio. Wären ainige Alphabeten zue Duggaten, gantz, vnd halben Reichssthallern Von Nürnberg zubeschreiben nöttig, so in Geldt 65 fl Betragen würden: ingleichen

Quarto: Ainige Englische Handtfailen, welche alhier in Wienn zuerkaufen, und in Goldt 25 fl aussmachen.

Quinto. Weillen Er Warou ainige Vorthaill Besitzet, Crafft welcher in gleichmässiger Eÿll, und geschwindigkeit die Species Müntz-Sorten mit behöriger Accuratezza dess gewichts, und kennbahrer auch Tieferer gravierung könten aussgemüntzt werden, und das werckh in partibus principalioribus bey Manns-gedenckhen durabl seÿn möchte, so betrefete dasselbe ohne benöttigten Holtzwerckh pur in Eysen- und stahlenen Radwerckhen in circa 400 fl.

Sexto: Wären die kleine Rollierwerckh mit dem Anwurff, und andern Müntz-zeug, so sich alhier befienden, und nacher Crembnitz gehörig widerumb dahin Verabfolgen zu lassen.

Septimo. Wäre der nidergerissene zue Crembnitz neu-erbaute Blatte aussglüehofen widerumb in Vorigen stande zusetzen.

Octavo. Wären zu allen zeitten, auch beÿ sein Warou ersten Entritt Vor 19 Jahren in der Crembnitzer Müntz-statt ohnedem im Ober-Müntz-Eÿsenschneÿder, und zweÿ Müntz-Eÿsenschneÿders-Adjuncten beyhanden gewest, davon der letzte nahmens Joseph Blok, so von Ihme instruieret worden, Vor ohngefähr 2. Jahren mit Todt abgangen und also nur Einer nahmens Jeremias Roth Vorhanden: Alldieweillen aber das Crembnitzer Müntz-weesen mit so Specios- alss Copioser Müntz, auch fürohin fleissigerer arbeittung deren Müntz-Prägg-stöckhen, welche mit den anwurf mehr, dann auf die Vorherige sogenante Taschen-werckher unbrauchbahr wurden, pro Stabili eingerichtet werden könte; Alss miesse anstatt des Verstorbenen Ein Taugliches Subjectum Von- Ihme aufgesuchet Capacitiert, und anfänglich Biss zue gewünnung Besserer Meriten mit wochentl: 4 fl Besoldung angestöllet werden.

Nono. Indeme Bey der Neuen Müntz-arth Ein Müntz-schlosser mehr, alss Vorhin zuarbeitten haben wurde; alss wäre der ietztmahlige Müntz-schlosser Fröllich Von Ihme Warou plenariè abzurichten, und Ihme nebst denen anjetzo geniessenden wochentl: 3 fl Hung: noch 1 fl zuzulegen.

Decimo. Ihme Warou anbetrefend, Bittet Er, Ihme die Vorhin Bey der Camer Crembnitz genossene jährl: 312 fl ad dies vitae vor tradierung deren Handtgrieffen beÿzulegen.

Vndecimo. Offerieret Er sich zugleich, die Haubt-patres, derer jeder wenigstens 100 fl zubezahlen, zue allen Species Goldt- und Silber-Sorten, wann auch deren 6. oder mehr paar jährl: erfordert würden, gegen Jährl: Addition per 150 fl Vor die Camer

Crembnitz zuverferttigen, jedoch reservieret Er sich wegen dieser so geringschätzigen Belohnung eine kleine Gnad.

Duodecimo. Bittet Er Vor sich, und seinen bedienten, sambt der hin, und herorais, auch zeitt wohrender dieser Müntz-Einrichtung zu Crembnitz, so sich ungefähr gegen 4 Monath oder etwas weniges darÿber belaufen möchte, alltäglich 6 fl. Lifergelder mittels richtiger anweissung raichen zulassen.

Decimotertio. Bittet Er dahin bedacht zuseÿn, wie Vermittels Einer Instruction allen Oppositionen, und Contrarietäten, dorttiger Beambten, und Münzern Vor seiner abraiss, umb mehrer beforderung Ihro Kaÿl: Maytt:-s dienst abgeholfen werden.

Anbey hat Er Warou sich dahin angetragen, dass selber annoch Vor seiner abraiss nach Crembnitz Ein Modell auf diesen Formb, wie Er die Crembnitzer: Reichsthaller auf den anwurf künftighin aussmüntzen wurde, Verferttigen wolte? umb zusehen, ob solches gefällig, und künftig mit aussmüntzung dergleichen fortfahren wolte.

Hofkammerarchiv, Ung. Hoff. 1718. május 5.

Külső oldalon: SPECIFICATION B. Az A.-val jelzett Specification GENNAROÉ, amelyet a bécsi verde átalakítására nyujtott be.

IV.

A körmöci kamara jelenti Warou halálát és utasításokat kér Bécsből.

Körmöcbánya, 1729. november 25.

Hochlöbl. Kaÿl: Hof-Camer

Excell: Gnädiger Hoch- vnd Gebüettende Herren Herren

Eüer Excell: und gnaden berichte gehorsambst, welcher gestalten den 23. hujus morgends vm 2 Uhr der Käyssl: Medallier Daniel Warou vermittlst ainen gahr exemplarischen Todt, dass zeitliche mit dem Ewigen verwexlet habe.

Wan nun hieiges Müntz-weessen ohne in-Spection, vnd Hilff eines andern Medalliers nicht bestehen kann, hier aber niemand ist, der die Haubt-Patres zu verfertigen im Standt wäre.

Alss habe gehorsambst bitten sollen, Eüer Excell: und gnaden mechten gnädig geruhen, einen anderen geschickhten mann solche verrichtung je ehend je lieber auftragen, mich aber anbeÿ gnädig informiren, ob der Warouischen Wittibe, welche von dem abgeleibten mit dreÿen Kleinen Kindern, vnd wenig Mittlen verlassen worden, das sogenante todten Quartal geraicht werden solle? Wormit mich zu führwehrend hochen gnaden gehorst Empfehle

Eüer Excell: Meines gnädigen Hoch- und Meiner gebuettenden Herren Herren

Cremniz, den 25. novembris ao. 1729. Gehorsamst

Aláírás.

Votum Commissionis: seine Dienste iederzeit fleissig und embsig praestiret, Seye Wittib hingegen mit 3 unerzogenen Kindern in sehr mitlloss, und erbahrungswürdigen standt gesetzet.

Cím: Referat vom Tode Warou's.

Hofkammerarchiv, Öst. hoff. 1729. december 16.

Deutscher Auszug.

Daniel Warou Obereisenschneider zu Kremnitz und Kammermedailleur des Kaisers Karl VI., wurde in Schweden wahrscheinlich im Jahre 1674 geboren. Sein Vater und Grossvater war Münzschmied in Stockholm. Der junge Warou eignete sich seine Kunst zuerst bei seinem Vater, dann bei dem berühmten, unter französischem Einfluss stehenden A. Carlsteen an. Nach dem im Jahre 1692 in Stockholm erfolgten Tode des Vaters bekam er sein Erbteil, welches ihn befähigt hatte ins Ausland zu reisen. 1693 arbeitete er in Danzig. Im Jahre 1698 finden wir ihn in Wien und im April des Jahres 1699 erhielt er den Rang eines Münzeisenschneiders bei der Münze zu Kremnitz in Nordungarn, wohin er sich noch im selben Monat begab. Schon am 1. Juni d. J. wurde er zum Obereisenschneider ernannt.

Er war nicht nur in der Gravierung der Prägstöcke bewandert, sondern besass auch die technische Fertigkeit, um eine Münzstätte mit neuen Spindelprägmaschinen einzurichten. Hauptsächlich diese Tatsache, aber villeicht auch der Umstand, dass er von A. Carlsteen lernte und dadurch im lebendiger Gefühlsnahme mit dem dahmals modernen französischen Barock gewesen, gewann ihm die Gunst der Leiter der hiesigen Kammern, so besonders des Oberkammergrafen von Schemnitz, des Freiherrn von Thavonat. Warou war der erste Eisenschneider und Medailleur, der Anfang des XVIII. Jahrhunderts in Österreich und Ungarn in der Technik des Münzbetriebes und Kunst des Stempelschneidens die neuen Errungenschaften dieser Zeit beherrschte und praktisch verwenden konnte.

Vom Jahre 1699 bis 1702 unterrichtet er den Eisenschneideradjunkten Block in seinem Fache. Es deutet aber nichts dahin, dass er die Prägstöcke zur Zeit Kaiser Leopolds selbst geschnitten hätte.

Im Jahre 1702 wurde er zur damaligen Münzkonferenz nach Wien berufen, dass er „die Müntz Gewichter adiustire“ und blieb vom 15. März bis 2. Mai in Wien. 1702 starb der Wiener „Handtgraffen-ambts Zimenter“, Johann Melchior Weinman, an dessen Stelle Warou berufen wurde mit der Bedingung, jedes Jahr einmal auf eigene Kosten nach Kremnitz zu fahren um „sein Officio daselbst nachkomben“.

Am 21. Juni 1703 bekommt er die Erlaubnis, diese Reise nach Kremnitz zu unternehmen. Da Kremnitz im Herbst desselben Jahres von den Anhängern des Fürsten Rákóczi besetzt wurde, trat Warou, der sich noch dort befand, in die Dienste des Fürsten. Er selbst stellte dieses Ereignis, nachdem er nach Jahren nach Wien zurückgekehrt ist, so hin, als ob ihm durch den Einzug der Kuruzzen „der ruckweg versperret“ gewesen wäre. Das entspricht aber schwerlich den Tatsachen, da die Kuruzzen binnen einigen Wochen Kremnitz für eine kurze Zeit verloren haben, während dazwischen der kaiserliche General Schlick die Stadt besass. Es fragt sich also, warum Warou die Gelegenheit nicht ausgenützt hat, um nach Wien zurückzukehren?

Wahrscheinlich reiste Warou noch im Jahre 1703 in eines der Hauptquartiere des Fürsten, wo er ihn modellierte. Er verfertigte vom Jahre 1703 bis 1707 drei Medaillen für Rákóczi, wirkte bei der Kremnitzer Münzprägung der Zeit auch mit; ausserdem sind uns noch mehrere Petschaften mit dem kleinen und dem grossen Wappen des Fürsten bekannt, die auch von seiner Hand stammen.

Zwischen 1703—07 heiratete er. Seine Ehe ist aber misslungen, was auch dadurch bewiesen wird, dass er nach der Annahme einer Kommission der Kuruzzen, die gegen ihn wegen Hochverrat vorging, im Jahre 1707 von seiner Frau nach Wien durchgebrannt ist. Ein tieferer Grund seiner Desertion könnte aber die aussichtslose finanzielle Lage der ungarischen Freiheitskämpfer gewesen sein, in dem sie sich damals schon befanden und dessen Ausgang vor dem in Geldsachen bewandten Warou gewiss kein Geheimnis war.

Von 1707 bis 1709 arbeitet er ausschliesslich in Wien, in seiner alten Stellung. Am 15. Mai 1709 reist er mit der sogenannten Starhemberg-Schickmayer'schen-Komission nach Kremnitz, um das dortige Münzamt mit Spindelprägmaschinen zu versehen. Er

richtete dort das Stosswerk auf. Die „Spindl zum kleineren Anwurff" brachte er aber am 20. Sept. 1711 bei seiner Rückkehr nach Wien mit sich. Als er im November 1711 mit dem Wiener Hofmann nach Frankfurt am Main geschickt wurde, um dort zur Kaiserskrönung die Medaillen, Gedächtnispfennige, etc. zu verfertigen, nahm er die Spindel mit sich, so dass diese Medaillen sowohl in Frankfurt, als auch nach seiner Rückkehr in Wien geprägt wurden.

Im Mai 1712 finden wir ihn wieder in Wien, dann in Pressburg, wo er den Herrscher, der ihm sass, modellierte und die Prägestöcke, Gussmodelle und Gipsabgüsse der Medaillen zur ungarischen Königskrönung von Karl VI., wie auch die Porträts zu den Kremnitzer Münzen verfertigt hat.

Schon im Jahre 1712 erwähnt ihn Heraeus, der neu ernannte Antiquitäten-Inspektor, als Kammermedailleur und am 26. März 1713 bekam er auch die schriftliche Ernennung. Von nun an ist er Heraeus untergeordnet, sollte ständig in Wien bleiben und sollte die Prägstöcke, Punzen, etc. nach Kremnitz nur zu schicken. Sein Gehalt beträgt als Kammermedailleur jährlich 600.— fl, ausserdem bekommt er nur nach der gelieferten Arbeit ein Honorar. Er ist der erste, der nach Heraeus's Projekten die Medaillen der „Hist. Metallica" schneidet. Bis 1714, bez. 1715, als Bengt Richter nach Wien kam und zum Ober-Kammer-Medailleur ernannt wurde, finden wir ausser einer misslungenen Medaille Gennaros und einigen, weniger bedeutungsvollen Stücken, nur Medaillen von Warou.

Thavonat wollte ihn in der nächsten Zeit doch zum Kremnitzer „Ober-Münz-Direktor" ernennen lassen; dieser Plan wurde aber nicht durchgeführt. Er konnte einstweilen sogar sein Kammermedailleurs-Gehalt nicht erhalten, so dass er sich im Juli oder August 1713 ganz verzweifelt beschwert, seine Lebensmöglichkeit sei genommen und bittet, dass man ihn „gehörigen Ohrts einverleibe" und ihm sein Gehalt durch das Österreichische oder Mährische Salzamt zuführen solle. Er beschwert sich auch gegen gewisse Beamten, die er aber nicht beim Namen nennen will, die die Ursache dieser Situation sein sollen. Endlich reicht er eine Rechnung für seine Arbeitsleistung ein.

Die Kammer weist ihn zum Böhmischen Deputirten-Amt und von nun an bekommt er auch rückgängig durch dieses Amt sein Gehalt als Medailleur. Die Kammer versäumt es aber nicht, ihm ihre Meinung zu sagen; sie will, wie bei den Arbeiten der Juweliere, sie erst einschätzen lassen, denn: „Wie wohlen der Warou lauth seines memorials nit so uill die Guettmachung derenselben, als die anweissung auf ein anders ambt vnd die refundierung deren aussgelegten taxen... ansuechen Thuet". Seine Arbeiten beweisen uns, dass diese Boshaftigkeit der Kammer gänzlich unbegründet war.

Vom 22. Nov. 1715 erfahren wir, dass seine Stellung endgültig fixirt ist, „alss Medallier vnterm Kays. obrist Cämmerer Staab, principaliter aber, sub directione des Kays. antiquiteten Inspectoris stehet", und das er sein Gehalt „mitls des Böhm. Deputirten Ambts" bekommt.

Auf Wunsch des Freiherrn von Thavonat und der sog. Caraffischen Comission in den Ungarischen Bergstätten reiste er am 23. Nov. 1715 nach Kremnitz, wo er die dortige Münze nochmals mit Spindelprägmaschinen einrichtete. Am 25. d. M. kam er nach Kremnitz, am 10. Dez. ging er zur Komission nach Schemnitz, kehrte am 13. nach Kremnitz zurück, am 14. ging er nach Pressburg, von wo er am 19. nach Wien zurückkehrte. Die Kremnitzer Münze hat er planmässig eingerichtet, jedoch kam es damals nicht zur dauernden Münzprägung auf der Spindel. (Siehe Newald, Kap. VI.)

Thavonat und die Caraffische Komission hielt es wieder für nötig, dass Warou in Kremnitz die Stelle eines Ober-Münz-Direktoren erhalte und sich dort niederlasse, dass die neue Einrichtung durch seine Abwesenheit und den Mangel des Sachverständnisses seitens der Kremnitzer Beamten nicht leide. Dieser Plan wurde aber vermeintlich wegen der hohen Spesen von Wien aus wieder abgelehnt.

Im Jahre 1716 fertigte er in Kremnitz auch für die Breslauer Münze ein Spindelprägwerk an, das dort aufgerichtet wurde und im Dezember d. J. schon im Gang war. Er selbst reiste aber nicht nach Breslau, wie er es eigentlich geplant hat, lieferte auch

nie Prägstöcke oder Punzen dorthin. Zu einer Unterrichtung des Breslauer Eisenschneiders C. C. Hofmann von ihm kam es auch nicht.

Vom Jahre 1716 an fängt eine starke Rivalisierung zwischen Warou und dem Wiener Eisenschneider italienischer Herkunft, M. A. Gennaro, an. Warous Bitte um die vacante Wiener Eisenschneidersstelle am 31. März wurde zu Gunsten Gennaros und des Eisenschneiders Ph. Ch. Becker abgelehnt. Gennaro erhielt den Auftrag von Wien aus für etliche kaiserliche Münzen Prägstöcke und Punzen herzustellen und die Wiener Münze mit einem Stosswerk einzurichten. Dies ist ihm aber schlecht gelungen, so dass die neue Einrichtung ganz unbrauchbar gewesen ist. Den Auftrag, die Wiener Münze neu einzurichten, erhielt daraufhin Warou, der durch die Bevorzugung des in seinem Amt viel jüngeren Gennaros stark gekränkt, auch den Antrag machte, die Münzhäuser Breslau, Kremnitz, Prag und Kuttenberg mit Prägstöcken und Punzen seiner Hand versehen zu lassen. Wir können jedoch nur in Kremnitz und eine Zeitlang in Prag Warous Arbeiten nachweisen. Nach Siebenbürgen schickte er im Jahre 1714. auch Punzen. (Seine Arbeiten siehe Tabelle *B)*)

Warous Bitte, zu der sich noch die Bitte um den Titel und die Besoldung eines „Kays. Müntz-Werkhs Director"-s gesellte, fand aber seitens des Weiner Münzmeisters Mittermayer starken Gegenwurf. Mittermayer nahm Gennaro is seinen Schutz und hielt Warous Anträge der Disciplin und auch der Spesen wegen für Unausführbar. (S. Newald Kap. VIII.) Auch Gennaro beschwerte sich und trotzdem die Kammer sich im Bezuge des Neubaues der Wiener Münze neben Warou äusserte, sogar schon Schritte zur teilweisen Durchführung unternahm, gelangte die Angelegenheit zum Kaiser, der am 4. Nov. 1717 so entschied, dass Gennaro die Wiener, Warou aber die auch in Stockung geratene Kremnitzer Münze vollständig einrichte. Warou hat in der Einrichtung und im Umbau der Wiener Münze nicht im geringsten mitgewirkt, da am 4. Nov. die Arbeiten noch nirgends angefangen waren.

Beide, Gennaro und Warou, reichten ihre Entwürfe zur Neueinrichtung ein und Warou richtete — schon zum dritten Mahle — die Münze von Kremnitz in der Zeit vom 19. Mai 1718 bis Ende Dezember mit der Spindelprägmaschine ein, die von nun an in ständigem Gang war. Vom Jahre 1718 an bekommt er ausser den jährlichen 600.— fl auch seine alte Eisenschneiders-Besoldung, die 312.-- fl.

Noch im Jahre 1716 überstand er eine schwere Krankheit. Am 15. Sept. 1717 heiratete er schon als Witwer Anna Marie Mittlin. Aus seiner Ehe wurden sechs Kinder geboren, es überlebten ihn jedoch nur drei. Seine Familie lebte ständig in Nikolsdorf, in seinem Haus. Er selbst hatte seinen ständigen Sitz auch in Wien oder Nikolsdorf und reiste nur zeitweise nach Kremnitz. (Siehe Tabelle *A)*)

Im Jahre 1724, bei der Gelegenheit, dass sein Gläubiger, namens J. Erlenbach, wegen eines Schuldrestes von 1011.45 fl sein Eisenschneidersgehalt beschlagnahmen liess, wird er schon als Pensionist erwähnt. Das Verbot wurde im Mai 1726 aufgehoben.

Er lieferte bis zu seinem Tode die Prägstöcke nach Kremnitz. Es ist möglich, dass er nach 1726 samt seiner Familie nach Kremnitz übersiedelt ist. Er starb am 23. Nov. 1729. in dieser Stadt.

Der Eindruck, den er auf uns durch die Akten macht, ist der eines ausserordentlich sachverständigen und fleissigen Mannes, der seine Arbeit auch gerne bezahlen lassen wollte und eine Position seiner Fähigkeiten gemäss angestrebt hatte. Dass das Letztere in seiner zweiten Lebenshälfte misslungen ist, müssen wir teilweise trotz Newalds Behauptung dem talentvollen, geschickten, aber nachlässigen Gennaro zuschreiben, dessen Vorsprung den tüchtigen und rangersten Warou mit Recht gekränkt haben muss, teilweise auch einer gewissen Schwäche, die ihn in einigen seiner Taten seinen Konkurrenten unnützerweise blossgestellt hat. Nach seinem Tode erinnert sich die Obrigkeit sehr auszeichnend seiner Fähigkeiten.

TARTALOMJEGYZÉK:

I. Életrajz 3
II. A körmöcbányai pénzverőház csavaros verőgéppel való berendezése. (1709—18.) 17
III. Warou emlékérmei 23
IV. Warou pénzei és pecsétei 31
Táblázatok 38
Rövidítések 38
Warou munkáinak leírása 39
Irodalom 46
Okmánytár 46
Német kivonat (Deutscher Auszug) 53
Képmellékletek.

Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, Budapest, V., Honvéd-utca 10.
(Felelős: Győry Aladár igazgató.)

I. TÁBLA.

2.

11.

24.

15.

19.

11.

16.

15.

29.

17.

II. TÁBLA.

30.

33.

39.

12.

12.

27.

10.

10.

III. TÁBLA.

3.

3.

43.

41.

41.

13.

14.

13.

IV. TÁBLA.

45

46

45

47

46

47

53

48

55

44

44

49

48

49

54

50

50

50

V. TÁBLA.

4.

8.

4.

7.

8.

7.

56.

64.

56.

56.

57.

56.

56.

56.